

Vestlandsforskning

Postboks 163, N-6856 Sogndal

Telefon: 57 67 61 50 Fax: 57 67 61 90

Internett: www.vestforsk.no

VF-rapport 9/2000

”Ferielivets merkelige uforanderlighet”

Fakta fra en panelstudie av stabilitet og endringsprosesser i nordmenns ferieatferd 1986-1999

av

Jon Teigland

VF Prosjektrapport

Rapport tittel "Ferielifets merkelige uforanderlighet"	Rapportnr. 9/00
Fakta fra en panelstudie av stabilitet og endringsprosesser i nordmenns ferieatferd 1986-1999	Dato 20/6 2000
	Gradering Åpen
Prosjekttittel Langsiktige reiselivstrender 1999	Tal sider
	Prosjektnr 2177
Forskarar Jon Teigland	Prosjektansvarleg Jon Teigland
Oppdragsgjevar Norges Forskningsråd, Reiselivsprogrammet	Emneord Ferie Trender Panelstudie
Samandrag Rapporten presenterer hovedresultat fra en landsomfattende intervjuundersøkelse om endringer i voksne nordmenns ferievaner. Formålet er å bidra til faktabasert kunnskap om hvordan ferievanene har utviklet seg fra 1986 til 1999, både i volum og innhold. Her er det lagt vekt på å klarlegge stabilitet og endring i valg mellom å feriere eller ikke, mellom ulike hovedtyper av reisemål og overnattings- og transportformer.	
Andre publikasjoner frå prosjektet	
ISBN nr 82-428-0188-6 ISSN: 0803-4354	Pris 200,-

Forord

Denne rapporten gir fakta basert kunnskap om hvordan nordmenns ferievaner har utviklet seg mer langsiktig. Formålet er å bedre grunnlaget for å vurdere framtidig utviklingsmuligheter for norsk reiseliv. Å på denne måten "se bakover" på hva som har skjedd, er ikke noen sikker metode for dem som vil "se framover" og vurdere utviklingsmulighetene på kort og lengre sikt. Men det reduserer usikkerheten noe hvis en i hvertfall har et mest mulig korrekt bilde av hva som har vært trendene hittil, og har innsikt i viktige drivkrefter.

Her blir det fokusert på den langsiktige utviklingen i feriereisenes omfang og innhold, og ikke den kortsiktige utviklingen de siste par årene. Hovedvekten er lagt på å klarlegge endringer i reisenes omfang (volum) og hovedelementer i ferienes innhold fra midten av 1980-tallet til slutten av 1990-tallet. Formålet med rapporten er å bidra til at kunnskaper om trender og preferanser blir formidlet så raskt som mulig, slik Stortinget for kort tid siden understreket behovet for i sin drøfting av norsk reiselivspolitik. En rapport som blir publisert seinere, vil analysere hvordan samfunnsmessige endringer i form av økt økonomisk velstand, urbanisering og endringer i familiestruktur m.m. har påvirket reisevolum og innhold. I den sistnevnte rapporten vil de enkle statistiske metodene som her er brukt, bli supplert med mer krevende der det er nødvendig for å avklare usikkerhet. Her er det lagt vekt på dokumentasjon og formidling av noen hovedresultat.

Faktagrunnlaget bygger på en panelstudie blant voksne nordmenn som Statistisk Sentralbyrå (SSB) gjennomførte høsten 1999 på oppdrag av Vestlandsforskning. SSB intervjuet da de samme 1595 personene som byrået hadde intervjuet også 13 år tidligere (1986) om samme tema.

SSB har lagt ned et betydelig arbeide med å intervjuer panelet høsten 1999 og tilrettelegge data også fra 1986 sammen med registerdata om inntekt og utdanning. En takk til Øivin Kleven og Rune Steffensen, SSB' intervjukontor for nyttig og hyggelig samarbeide. Ved Vestlandsforskning har Carlo Aall kommentert innholdet. Andre fagmiljø og personer har også bidratt, hvorav Jon Martin Denstadli (Transportøkonomisk institutt) og Jan-Erik Lystad (SSB) bør nevnes spesielt. Takk også til Runar Døving (Statens Institutt for Forbruksforskning) som er opphav til tittelen på rapporten.

Flere gode forslag til forbedringer er mottatt, men ikke innarbeidet på grunn av for knapp tid. Undertegnede alene er derfor ansvarlig for resultatet.

Jon Teigland

Lillehammer/Sogndal

Juni 2000

Innholdsfortegnelse

Forord	iii
Sammendrag	viii
1 Innledning	1
1.1 Bakgrunn	1
1.2 Formål	1
1.3 Panelstudie som forskningsdesign	3
1.4 Sentrale begrep	4
1.5 Metodeopplegg og hovedproblem ved tolking og formidling av resultatene	5
1.6 Synergieffekter som har blitt borte	7
2 Reisevolumet; langsiktig stabilitet og endring	10
2.1 Modne marked og endringsprosesser	10
2.2 Ferietur og korttur begrepene	12
2.3 Tidligere utvikling (1970-1986)	13
2.4 Utvikling i nyere tid (1986-1999)	14
2.4.1. Omfanget av ferieturer (4 netter og mer)	15
2.4.2. Kortturer (1-3 netter)	17
2.5 Demokratiseringsprosesser	19
2.5.1 Land som "henger etter"	19
2.5.2 Økt "feriemobilitet" i befolkningen	20
2.5.3 Sosial spredning	21
2.5.4 Geografisk spredning fra by til land av det å dra på ferietur	22
2.5.5 Overføring av reisevaner mellom yrkesaktiv og ikke-yrkesaktiv livsfase	25
2.5.6 Ferietretthet og materiell velstandsutvikling	26
2.6 Utvidede fritidsordninger	27
2.6.1 Drivkrefter bak etableringen av kollektive fritidsordninger	27
2.6.3 Ukentlig arbeidstid i Norge 1986-1999	29
2.6.3 Frilørdagsordningen, utviklingen 1986-1999 i Norge	31
2.6.4 Ferieordningene	33
2.6.5 Pensjonsordninger, skolegang og kvinners yrkesaktivitet	34
2.6.6 Ekstra fridager og økt fleksibilitet	35
2.7 Takeffekter	36
2.7.1 Andelen på ferietur nærmer seg et tak	37
2.7.2 Tids-tak og effekter av globalisering	38
2.7.3 Utenlands-tak i de ulike sesongene	41
3 STABILITET OG SKIFTE AV FERIEFORM FRA 1986 TIL 1999	46
3.1 Stabilitet i ferieturuttaket på årsbasis	46
3.2 Substitusjon mellom ferieturer og kortere overnattingsturer	47
3.3 Geografisk stabilitet og feriestrøm som begrep	50
3.3.1 Endringer i eksportstrømmen ut fra bosteds-landsdel	51
3.3.2 Stabilitet i valg av ferieområder	53
3.3.3 Effekter av mega-forsøk på å endre norske ferievaner	57
3.3.4 Endringer i enkeltindividenes hovedvalg av atferdsmønster	58
3.3.6 Reiseerfaringer og ferieønsker i eget land	61
3.4 Stabilitet i valg av overnattingsform	65
3.5 Stabilitet i valg av transportform	68
4 Konklusjon	72
Referanser:	77
Vedlegg 1: Det metodiske opplegget og metodeproblem	80
1 Stabil målemetode og et stabilt utvalg som hovedstrategi	80

2 Representativitet og etter-stratifisering.....	80
3 Statistisk usikkerhet	83
4 Feilregistreringer.....	84
4.1 Feilnotering, feilpunching og mindre presise begrep	84
4.2 Feilregistrering av fritidsreiser som varte under 5 dager.....	85
4.3 Andre feilregistreringer	89
5 Effekter av endret design (telefon kontra besøksintervju).....	90
6 Feil på grunn av edb-styrt intervjuopplegg i 1999.....	91
7 Effekter av endret spørsmålsformuleringer	92
8 Effekter av aldersforskyvningen fra 1986 til 1999	93
9 Unormale måletidspunkt.....	94

Tabelliste

Tabell 1: Voksne nordmenn (15-74 år) etter omfanget av ferieturer 1970-1986 i følge SSB's ferieundersøkelser.....	13
Tabell 2: Voksne nordmenn (15-74 år) etter omfanget av ferieturer 1970-1986 som var lagt til Norge eller utlandet i følge SSB's ferieundersøkelser.	14
Tabell 3: Alderspanelet (29-79 år) etter antall innbyggere det representerer og uttaket av ferieturer på årsbasis 1986, 1999.....	15
Tabell 4: Alderspanelet 29-79 år etter om de dro på ferietur ulike årstider 1986, 1999. Prosent	17
Tabell 5: Alderspanelet etter hvor stor andel som reiste på kortturer av 1-3 netters varighet i 1986, 1999 etter om turene var i Norge i ulike sesonger og til nordiske/ikke-nordiske land. Prosent.	19
Tabell 6: Andelen av den norske voksne befolkningen (15-74 år) som reiste på ferietur* ett bestemt år. 1970-1999, sammenlignet med utviklingen i enkelte andre land.	20
Tabell 7: Alderspanelet (29-79 år) etter andel som reiste på ferietur siste år, og de som ikke reiste siste året etter hvor lenge siden de var på ferietur sist gang. Prosent.	21
Tabell 8: Andelen av befolkningen i ulike land som reiste på ferietur siste år, og regelmessighet. Prosent.	21
Tabell 9: Alderspanelet etter gjennomsnittlig antall ferieturdager på årsbasis de hadde i 1986, 1999 etter hvilken inntektsgruppe de tilhørte i 1985. Målt ved pensjonsgivende inntekt ut fra SSB's innteksregister.	22
Tabell 10: Alderspanelet (29-79 år) etter antall ferieturer per år og dager i alt på ferietur i 1986, 1999 og om de i 1986 var bosatt i spredt eller tett bygde strøk.....	23
Tabell 11: Alderspanelet (29-79 år) etter omfanget av ferieturer i 1986, 1999 etter landsdel de var bosatt i 1986.	24
Tabell 12: Alderspanelet (29-79 år) etter type strøk for feriested på lengste sommerferietur 1986, 1999 og etter type strøk på det faste bostedet i 1986, 1999. Prosent.....	25
Tabell 13: Alderspanelet etter antall dager på ferietur i alt 1986, 1999 etter om de var yrkesaktive og eventuelt type av ikke - yrkesaktivitet. (N-antall IO).....	26
Tabell 14: Årlige feriedager i 1995 etter tariffavtale for industriarbeidere i ulike land.	28
Tabell 15: Alderspanelet (29-79 år) etter antall arbeidstimer per uke i 1986 og 1999. Prosent.	30
Tabell 16: Alderspanelet (29-79 år) etter antall arbeidstimer per uke i 1986 og 1999 etter om de var selvstendige, ansatte eller arbeidet i familiebedrift. Antall timer.	30
Tabell 17: Yrkesaktive og hele panelet etter endringene i antall arbeidstimer per uke fra 1986 til 1999. Basis 1595 intervjuobjekt. Prosent.....	31

Tabell 18: Ansatte i alderspanelet etter endringer i frilørdagsordninger fra 1986 til 1999. Prosent.	32
Tabell 19: Ansatte i panelet generelt etter om frilørdagsordningen til den enkelt person hadde endret seg og i hvilken retning fra 1986 til 1999. Prosent. Basis: 656 IO som var ansatt både i 1986 og 1999.....	33
Tabell 20: De ansatte i alderspanelet (29-79 år) etter hvor mange ferieuker med lønn de hadde rett til i 1986 og 1999. Prosent.....	33
Tabell 21: Alderspanelet (29-79 år) etter hvor stor andel som hadde pensjon av ulike typer, var under utdanning, arbeidsledig eller yrkesaktive i 1986 og 1999. Prosent.....	35
Tabell 22: Fritidsreiser og yrkesreiser som den voksne norske befolkning foretok i 1979 og 1989 (pluss panelstudien 1986-1999) etter andel som reiste og antall reisedager på årsbasis. Prosent.....	36
Tabell 23: Ansatte i alderspanelet (29-79 år) etter antall reisedager i alt på ferie 1986, 1999 og antall uker med rett til ferie.	38
Tabell 24: Selvstendige yrkesaktive (29-79 år) etter antall ferieuker de tok ut i 1986, 1999, antall ferieturdager til sammen disse årene, og andel av ferieukene som ble brukt til å reise. Basis: 116 IO i 1986, 122 IO i 1999.	40
Tabell 25: De yrkesaktive i alderspanelet (29-79 år) etter om de reiste på ferietur det siste året og siste sommer i 1986, 1999 og om de var selvstendige, ansatte eller arbeidet i familiebedrift. Prosent. Basis: 872 IO i 1986, 1082 IO i 1999.....	41
Tabell 26: Andel av voksne nordmenns feriereiser(15-74 år og alderspanelet 29-79 år som ble lagt til utlandet 1970-1999 i ulike årstider, samt prognose fra 1985 for 1990 og år 2000. Prosent.	42
Tabell 27: Alderspanelet 29-79 år etter hvor stor andel av de som reiste på ferietur 1986, 1999 som var på ferie i Norge/utlandet. Prosent.....	43
Tabell 28: Alderspanelet 29-79 år etter om de dro på ferietur ulike årstider 1986, 1999 og hvor stor andel av hele alderspanelet som ferierte i Norge eller utlandet. Prosent.....	44
Tabell 29: Hele panelet etter endringer i antall ferieturer på årsbasis fra 1986 til 1999.	47
Tabell 30: Alderspanelet (29-79 år) som reiste mer enn 22,5 dager på ferietur på årsbasis (50% mer enn medianen i 1986) etter gjennomsnittlig antall kortturer (1-3 netter) per år i 1986, 1999 for ulike aldersgrupper.....	48
Tabell 31: Alderspanelet (29-79 år) etter gjennomsnittlig antall dager på ferietur på årsbasis og antall kortturer siste år for 1986, 1999.....	49
Tabell 32: Personer i alderspanelet (29-79 år) på ferietur om sommeren og i vinterhalvåret etter andel som la ferieturen til Norge. Prosent.	51
Tabell 33: Alderspanelet (29-79 år) etter reisestrømmenes volum i ulike landsdeler målt ved egenstrøm, eksportstrøm og nettostrømmene mellom landsdeler 1986, 1999. (Antall IO: 1130 i 1986 og 1531 i 1999).....	52
Tabell 34: Alderspanelet (29-79 år) etter reisestrømmenes volum i ulike landsdeler målt ved egenstrøm, eksportstrøm og nettostrømmene mellom landsdeler 1986, 1999. (Antall IO: 1130 i 1986 og 1531 i 1999).....	53
Tabell 35: Alderspanelet (29-79 år) etter andel av de feriereisende som ferierte i ulike landsdeler av Norge på den lengste sommerferieturen 1986, 1999 og importstrømmens andel av de ferierende i landsdelene. (Antall IO: 1130 i 1986 og 1531 i 1999).....	54
Tabell 36: Alderspanelet (29-79 år) etter om de var på ferietur i sommer og vinterhalvåret og landsdelen ferieturen eventuelt var lagt til 1986, 1999. Prosent.....	54
Tabell 37: Alderspanelet (29-79 år) som var på ferietur i Norge i sommer og vinterhalvåret, etter landsdelen ferieturen var lagt til 1986, 1999. Prosent.....	55
Tabell 38: Alderspanelet (29-79 år) som reiste på ferietur sommeren eller vinterhalvåret 1986, 1999 etter ferieområde (det som lå lengst fra bostedet). Prosent.	56

Tabell 39: Alderspanelet (29-79 år) som reiste på ferietur ulike sesonger og om ferieturen var i Norge. Prosent.	58
Tabell 40: Hele panelet (1595 IO) etter om de tro på ferietur om sommeren 1986 og 1999 og etter om turen var i Norge, i Norden eller utenfor Norden. Prosent.....	59
Tabell 41: Hele panelet (1595 IO) etter om de dro på ferietur i vinterhalvåret* 1986 og 1999 og etter om turen var i Norge, i Norden eller utenfor Norden. Prosent.....	60
Tabell 42: Hele alderspanelet etter om de reiste på ferietur både sommeren/vinteren 1986 og 1999 og etter om intervjuobjektene valgte samme hovedreisemål (Norge/utlandet) begge årene, lot være å reise begge årene eller skiftet hovedreisemål fra 1986 til.....	61
Tabell 43: Voksne nordmenn (29-91 år) etter om de noen gang i feriesammenheng har besøkt/vært på ulike norske reisemål og hovedattraksjoner.....	62
Tabell 44: Hele panelet (29-91 år) etter om de ville ha språkproblem om de måtte klare seg på egen hånd i et engelsktalende land. Prosent. Basis 1595 IO	63
Tabell 45: Hele panelet (29-91 år) etter reisemål på lengste sommerferietur 1999 og grad av språkproblem hvis en måtte klare seg selv i engelsktalende land på egen hånd,. Prosent. Basis IO.	64
Tabell 46: Hele panelet (29-91 år) etter hvilket av følgende reisemål i Norge de ville prioritert å besøke (eventuelt om igjen), hvis de kunne velge fritt. Prosent. Basis 1595 IO.	64
Tabell 47: Alderspanelet (29-79 år) som var på sommerferietur 1986, 1999 etter gjennomsnittlig antall overnattinger på private/kommersielle innkvarteringsformer på den lengste sommerferieturen for ferieturer i Norge, i et annet nordisk land eller utenfor	66
Tabell 48: Alderspanelet (29-79 år) som ferierte i Norge på den lengste sommerferieturen 1986, 1999 etter om de kun overnattet privat, kun kommersielt eller valgte en kombinasjon. Prosent.....	67
Tabell 49: Alderspanelet (29-79 år) som var på lengste sommerferietur i Norge etter overnattingsform 1986, 1999.....	68
Tabell 50: Alderspanelet (29-79 år) etter viktigste transportmiddel brukt 1986, 1999 på lengste sommerferietur. Prosent.	69
Tabell 51: Alderspanelet (29-79 år) etter viktigste transportmiddel brukt 1986, 1999 på lengste ferietur i vinterhalvåret. Prosent.....	70
Tabell 52: Panelets sammensetting etter kjønn og alder sammenlignet med befolkningen generelt for de relevante aldersgruppene i 1986 og 1999.....	81
Tabell 53: Sammenligning av panelet og befolkningen (27-89 år) etter inntekt etter skatt (disponibel inntekt) i 1997. Kilde. Inntektsregisteret.	82
Tabell 54: Befolkningen og panelet etter landsdel for bosted 1986, 1999. Prosent	82
Tabell 55: Alderspanelet (29-79 år) i 1999 sammenlignet med hele den norske befolkning i omtrent samme alder (30-79 år) etter sivilstand i 1999. Prosent.....	83
Tabell 56: Standardavvik ved endringer fra en utvalgsundersøkelse generelt til en annen.....	84
Tabell 57: Omfanget av feil registrerte ferieturer 1999.....	87
Tabell 58: Hele panelet etter antall dager på ferietur i 1999 og på lengste sommerferietur og om dataene var de opprinnelige og de som var korrigerte.....	88
Tabell 59: Opprinnelige og korrigerte data om den lengste ferieturen i vinterhalvåret etter svarfordeling på enkelte hovedopplysninger om reisen. Prosent.	89
Tabell 60: Ansatte i kommunal/fylkeskommunal virksomhet etter om de svarte på oppfølgingsundersøkelsen eller ikke og alder, landsdel, yrkesinntekt i 1997 og type offentlig virksomhet. Prosent. Basis 309 IO.....	91

Sammendrag

Denne rapporten dokumenterer de mer langsiktige endringene i nordmenns ferievaner. Formålet er å bidra til et bedre faglig grunnlag for å vurdere utviklingsmuligheter i ferievanene også i årene framover.

Rapporten bygger på en panelstudie som Statistisk Sentralbyrå (SSB) gjennomførte høsten 1999 på oppdrag av Vestlandsforskning. Utgangspunktet var en representative undersøkelse som SSB gjennomførte 13 år tidligere om nordmenns ferieatferd. 1595 av de samme personene ble intervjuet om igjen høsten 1999 av SSB og om de samme teamene. Ved å intervjuer akkurat de samme personene er statistisk usikkerhet redusert. Det er også blitt mulig å klarlegge i hvilken grad ferieatferden til den enkelte har vært stabil og eventuelt i hvilke retninger feriene har endret seg på lengre sikt. En ferietur er da definert som en midlertidig reise hjemmefra i fritiden som varte minst fire netter og fem dager.

Panelundersøkelsen viser en betydelig stabilitet i voksne nordmenns ferievaner både i volum og innhold, selv over en 13 års periode. De relativt små endringene er et tegn på at det norske feriemarkedet er blitt et "modent marked" hvor det å reise på ferie blitt en vane som store deler av befolkningen tar del i hvert år. Ferieinnholdet er ofte også det samme både for befolkningen som helhet og den enkelte person. Valgene mellom å feriere eller ikke, og av hovedmål for feriereisene, er så vidt stabile at atferden i 1986 er en god indikator for ferievalg selv 13 år seinere.

Når volumuttaket av ferier er blitt ganske stabilt henger det sammen med at det er grenser for vekstmulighetene i og med at store grupper nå reiser på ferie hvert år. Antall voksne innbyggere har riktig nok økt med 14% de siste 13 årene. Men andelen av befolkningen som reiser på ferie har gått noe ned, samtidig som samlet varighet på ferieturene også har sunket noe etter en topp under "jappetiden" fra midten av 1980-tallet. At det har vært en svak nedgang i befolkningsandelen som hvert år drar på ferietur av minst 4 netters varighet, skyldes ikke at befolkningen i stedet har reist på flere kortere overnattingsturer hvor de var borte 1-3 netter. Befolkningen som helhet reiste ikke på flere kortturer i 1999 enn i 1986.

Den vesentligste vekstmuligheten på kort og mellomlang sikt i årene som kommer er knyttet til innføringen av den femte ferieuka som partene i arbeidslivet har avtalt å innføre i løpet av år 2001 og 2002.. Panelstudien viser at om lag 50% av denne type friuker tidligere har blitt brukt til å reise på ferietur. Hvis det mønsteret blir videreført, betyr innføringen av en femte ferieuke at hele den norske befolkningen trolig vil reise 12-14 millioner flere ferieturdager enn i 1999, en vekst på rundt 25%. Men om volumuttaket av en ekstra ferieuke blir som tidligere, betyr neppe at også innholdet i nye ferieturer blir som før. For selv om innholdet i feriereisene også har vært forbausende stabilt, så har det vært endringer på gang. Ikke minst gjelder det valg av reisemål, hvor en viktig endring er omfordelinger av ferieturer innen Norge om sommeren. De indre deler av Østlandet har tapt markedsandeler (minus 5%), mens Agderfylkene og Nord-Norge har fått økt tilstrømning av voksne nordmenn. I vinterhalvåret har vært en betydelig vekst av feriereiser til fjerne strøk. Men i 1999 var fortsatt 90% av reisene i den kalde tiden av året lagt til vår egen verdensdel.

Å oppleve reisemål i de nordlige deler av Norge er noe mange nordmenn ønsker seg. Hurtigruta, Svalbard og Lofoten var høsten 1999 på topp på ønskelistene, langt foran Vestlandets fjorder og Sørlandets skjærgård m.m. Det faktum at mange nordmenn har reist

mye i utlandet og i mindre grad i eget land, samtidig som den femte ferieuka åpner opp for ferieturer til fjernere deler av Norge, kan bety at veksten i norske ferieturer til Nord-Norge kan fortsette om sommeren. Men panelstudien viser at mange nordmenn har større erfaring fra å feriere i fjerne himmelstrøk enn fra ferier i eget land. Det er for eksempel vel så mange nordmenn som har besøkt fjerne himmelstrøk i andre verdensdeler, som dem har besøkt Lofoten i feriesammenheng.

De som ferierte i Norge om sommeren overnattet stort sett i 1999 som 13 år tidligere. Det var større vekst i etterspørselen etter private overnattingsformer i hjemlandet enn for kommersiell innkvartering i den varme årstiden. Å overnatte hos slekt og venner ble mindre vanlig sommerstid, mens flere overnattet på egen hytte i hjemlandet. Selv om det meste av veksten i hotelletterspørselen var rettet mot hotell i utlandet, var det samtidig nesten en fordobling av dem som tok opphold på norske hotell målt i overnattingsdøgn på den lengste sommerferieturen. Sannsynligvis er flere av disse endringene knyttet til høyere krav til komfort og sanitær standard. Men luksus-hytter er nok fortsatt noe et mindretall er opptatt av. Flertallet av dem som har skaffet seg egen hytte de siste 5-10 årene, har hytte uten dusj og vannklosett.

Det store flertallet brukte egen bil både på ferie i Norge og andre nordiske land, et mønster som var meget stabilt ikke minst når ferieturene var lagt til Norge. 2/3 av de voksne nordmenn som reiste på ferie utenfor Norden sommeren 1999, dro imidlertid med fly.

Da Stortinget drøftet en revisjon av norsk reiselivspolitik i juni år 2000, rett etter at partene i arbeidslivet var blitt enige om å innføre en femte ferieuke, ble effekten av den nye fritidsreformen ikke nevnt av en eneste representant i debatten. Markedsføring overfor utenlandske turister var det Stortingsrepresentantene oftest fokuserte på. Men denne panelstudien og andre studier reiser et spørsmålstegn ved mulighetene for å endre folks ferievaneer kun ved hjelp av markedsføring. Det viser seg nemlig at den massive markedsføringen som vinter-OL på Lillehammer representerte, har hatt minimale effekter for Norge som helhet både blant utenlandske turister og når det gjelder nordmenns ferieatferd. OL-effektene er klare kun lokalt hvor det har blitt utviklet nye produkter.

En konklusjon kan være at selv massiv oppmerksomhet i massemedia over lengre tid har mindre markedsmessig betydning enn trender i forbrukernes ferieinteresser og produktutvikling som fokuserer på hva forbrukerne ønsker seg. Utviklingsmulighetene for det innenlandske reiselivet kan nok derfor i mindre grad være knyttet til utenlandske tilreisende enn til vekst i norsk økonomi kombinert med effektene av en femte ferieuke. Panelstudien tyder på at det er vekstmuligheter i norsk etterspørsel spesielt for noen sentrale attraksjoner nordpå om sommeren.

Summary

This report gives an overview of the long-term changes in the holidays of adult Norwegians. The aim is to contribute to improved judgements of possible trends in Norwegian holiday trips also in the future.

The report is based on a panel study that Norway Central Bureau of Statistics (CBS) has done for Western Norway Research Institute. The starting point was a representative interview study of Norwegian holidays done by CBS in 1986. A sample of 1595 of the same persons was interviewed again during autumn 1999, 13 years later. By interviewing the same persons twice, the statistical uncertainty has been reduced. Re-interviews have also opened up the possibility to study the stability in holiday behaviour and the direction of changes. Here, a holiday trip is defined as a stay away from home for recreation that lasted at least four nights or five days.

The panel study shows a large degree of stability in the adult Norwegian holiday behaviour both in volume and content, even over a periode of 13 years. The relatively small changes indicate that the Norwegian holiday market is a mature market where holidays is a habit. The choice between travelling or not, or among the main destinations, is so stable that the behaviour in 1986 is a usefull indicator of holiday choice even in 1999, 13 years later.

Clear limits to growth are among the reasons why the volume of Norwegian holidays has stabilised on a high level. A high percentage of the adults travel on holidays already. Therefore, recent growth has been related to growth in the number of inhabitants. But the percentage making a holiday trip each year is slightly reduced during the last 13 years, together with fewer days away from home on a yearly basis. The reduction in holiday trips measured in numbers or in days is not related to any increased volume of shorter holidays (1-3 nights), which has been stable from 1986 to 1999.

The main growth potential in short or medium term is related to the introduction of an extra week of holidays. This reform will be introduced during year 2001 and 2002 and increase the average number of holidays from four to five weeks. The panel study shows that 50% of such holiday weeks has been used for travelling on trips lasting at least 4 nights. If that pattern continues, the leisure reform will increase the Norwegian holiday market with 12-14 million more travel days or approx. 25%. But the volume of change is uncertain. The choice of destinations and activities are uncertain too, as the geographical patterns are changing. A majority of adult Norwegians choose domestic destinations during summer time, partly because of a large supply of second homes. The number of second homes did growth 30-35% from 1986 to 1999. 2/3 of the Norwegians did own their own second home or had access to second homes through relatives, friends or a company in 1999.

During the colder parts of the year, from September to April, it has been a strong growth in demand for holidays abroad. The flow of Norwegians during winter times to other continents has growth four times during the last 13 years. But still 90% of the holidays at these times of the year is inside Europe.

Domestic attractions in Northern Norway is high on the priority list, if Norwegians are looking ahead on possible holidays in their own country. But many Norwegians have more experience from holiday abroad than in Norway. More Norwegians have for example been on

holidays in large cities as London, Paris or Rome than been on visits to the main national parks easily accessible in Southern Norway.

The majority used their own car during holidays both in Norway and the other Nordic countries. 2/3 travelled by air outside the Nordic countries in 1999.

When Parliament discussed the new tourism policy in June 2000, the effects of the new fifth holiday week were not mentioned in the debate. The members of Parliament were mainly concerned about the possibility of getting foreign tourists to Norway, not to organise actions for keeping the Norwegian holidaymakers back home.

1 Innledning

1.1 Bakgrunn

I løpet av 1980 og 1990-årene er det skjedd en vesentlig endring i reisemarkedene i Europa. Turisme som næringsvei har fått økt oppmerksomhet på grunn av det potensiale næringen har som virkemiddel for å opprettholde bosetting og sysselsetting i distriktene. Men et resultat av offentlig og privat satsing, er at det har blitt en overkapasitet av tilbud. Forbrukerne kan derfor nå velge og vrake mellom et mangfold av fritidstilbud både i inn- og utland. Det er blitt kjøpers marked og økende konkurranse både mellom ulike reisemål og enkeltbedrifter.

I denne situasjonen har reiselivsnæringen og forvaltningen oppdaget at forbrukernes etterspørsel kan svinge både raskt og betydelig. For forbrukerne er blitt mer reisevante og mobile med kjennskap til mange alternative og attraktive reisemål. De tilbyderne som har satset på fysiske anlegg innen overnatting, servering, transport, aktiviteter eller opplevelsesanlegg er imidlertid bundet til sine fysiske anlegg enten dette er et hotell, kafé, alpinanlegg eller ulike former for temaparker. Slike tilbydere er ikke mobile og er sårbare. For de immobile tilbyderne kan vanskelig flytte etter forbrukerne når de endrer sine reisepreferanser og reisemål.

At tilbydere er bundet av sine langsiktige investeringer mens forbrukerne er blitt mer mobile og ustabile gjør at både reiselivsnæringen og det offentlige som ønsker å satse innen denne sektoren er blitt mer avhengige av innsikt i hvordan den langsiktige utviklingen i forbrukernes reisevaner vil være. Mange investeringer vil ha et 10-15 års perspektiv, slik at det vil være de mer tunge trender og drivkreftene bak langtidsutviklingen som det vil være viktig å ha innsikt i.

"Tunge trender" er her da brukt som en betegnelse for mer stabile og fundamentale langtidsendringer i reiseatferden. Slike endringer i reisevanene kan være skapt av mer grunnleggende endringer i samfunnet generelt, enten det er velstandsutviklingen, endringer i sosial struktur, eller endrede og verdier hos den enkelte innbygger og ideologiske skiftning. Smeral (1994) bruker begrepet "megatrender" om endringer i samfunnet som er årsak til at tidligere trender skifter retning og at det blir et vendepunkt eller et trendbrudd.

Det er en utbredt tankegang også innen norske forskningsmiljøene at ferie og fritidsaktiviteter "preges av endringsprosesser i samfunnet" eller er "et resultat av ulike samfunnsmessige endringsprosesser". Bidrag fra ulike forskningsmiljø til en ny Stortingsmelding om friluftsliv viser at norske forskere tror at "endringene stadig vil skje i raskere tempo", at "endringsprosesser vil... være normaltstanden over tid", at "det finnes mange slike prosesser, og noen virker i motsatt retning". Dette er imidlertid et tema preget av mye "tro" og vage utsagn. Forbausende få forskere har litt mer kritisk sammenholdt sin "tro" mot opplysninger om dagens virkelighet.

1.2 Formål

Hovedformålet med forskningsprosjektet som denne rapporten er et resultat av, er å gi økt innsikt i viktige drivkrefter og prosesser som former langtidsutviklingen og de tunge trendene i nordmenns ferievaneer. Hensikten er å bidra noe til å redusere usikkerhet i vurderinger hva som vil bli framtidige vekstmarkeder eller marked i stagnasjon og tilbakegang.

Tre hovedtyper av "mega-trender" i samfunnsutviklingen er sentrale i dette prosjektet:

- økt økonomisk velstand og inntektsforskjeller, dvs. en polarisering av velstanden
- demografisk og sosial endring, herunder endringer i befolkningens sammensetning (eldrebølge), økt tilflytting til byene (urbanisering), økt yrkesaktivitet (blant kvinner), og endringer i familiestruktur (etablering og oppløsning av partnerskap).
- endret reiselivssystem, dvs. vesentlige langtidsendringer i norske reisetilbud.

De to første av disse drivkreftene er noe norsk reiseliv i mindre grad kan påvirke, men først og fremst må posisjonere seg i forhold til. Mer langsiktige endringer av reiselivssystemet er imidlertid en policy-variabel og mer påvirkelig, ikke minst av norsk og EU's regionalpolitikk. Men internasjonal miljøpolitikk og trender i den generelle samfunnsutviklingen som økt globalisering, kommersialisering og privatisering vil nok også være viktige.

Denne rapporten drøfter i mindre grad effektene som disse mega-trendene i samfunnsutviklingen har hatt for norsk etterspørsel etter ferie- og fritidsreiser. Det vil bli gjort i en annen rapport seinere. Her er det lagt vekt på å bidra med et faktagrunnlag om langtidsutviklingen i nordmenns feriereiser når det gjelder volum og innhold, samt viktige drivkrefter og begrensinger for utviklingen som demokratiseringsprosesser og tak-effekter. De viktigste elementene i reise-mønstrenes struktur er omtalt, som sesongfordeling, geografiske reisemål, overnattings- og transportform. Her er det dessuten tatt med nye opplysninger om nordmenns erfaringer fra å reise i ulike deler av verden og framtidige ferieønsker når ferieturen er lagt til norske attraksjoner.

Flere mediaoppslag de siste månedene viser at det er et betydelig behov for å dokumentere den faktiske utviklingen på en mer lettfattelig måte. Et fellestrekk ved disse oppslagene er at de fokuserer på endringer i folks reiseatferd. At massemedia fokuserer på de endringer som foregår er i og for seg rimelig, for de vil gjerne komme med "nyheter". Problemet er imidlertid at en fokusering på "det nye og uvanlige" kan skape en misvisende og "mediaskapt virkelighet" som ikke gjenspeiler befolkningens reelle situasjon. Hvis et ikke-representativt bilde blir lagt til grunn for norsk politikk eller private investeringer, kan det være uheldig og føre til feilslåtte tiltak.

Et annet fellestrekk ved disse mediaoppslagene er at vurderingene av hva som vil være trendene framover har basert seg på kortsiktige utviklingstrekk, hvor hovedvekten er lagt på hva som har skjedd de siste to-tre årene. I tillegg har vurderingene bygd på korttidsutviklingen innen en meget begrenset del av norsk reiseliv, men er blitt lagt fram som om de gjelder nordmenns ferievaner generelt.

Å bruke korttidsendringer som indikator på den langsiktige utviklingen framover, kan være usikkert. Om ikke norske massemedia har oppdaget det, så burde erfaringene til norske flyselskap etter at den nye hovedflyplassen åpnet på Gardermoen, ha bidratt til mer forsiktighet i markedsvurderinger fra reiselivsbransjens side. Å generalisere ut fra erfaringer fra et avgrenset reisemål, eller en snevrere type av tilbud, vil også innebære usikkerhet. Hvis en ikke har representative data å sammenligne med som kontroll av erfaringer fra egen bransje, bedrift eller destinasjon.

Det er derfor viktig å gjennomføre undersøkelser som kan gi et mest mulig representativt bilde av dagens norske virkelighet og utviklingen over tid. Blant annet for å korrigere massemedia's fokusering på det nye og ikke minst det mer ekstremt uvanlige. Men også for å bidra til at ulike interesseorganisasjoner og eksperter har et sikrere grunnlag å bygge sine vurderinger på. Det kan nok også være nyttig for forskere å kunne bruke landsomfattende studier til å vurdere om resultatene fra geografisk eller tematisk avgrensede enkeltprosjekt har generell gyldighet. En skal vel heller ikke se bort fra at forskere også kan ha en egen interesse av å fokusere på endringer. For når virkeligheten endrer seg blir det større behov også for ny forskning.

Denne rapporten har som formål å bidra til et bedre faktagrunnlag om den langsiktige utviklingen i norsk etterspørsel etter feriereiser generelt. Den dokumenterer utviklingen først og fremst fra midten av 1980-tallet til slutten av 1990-tallet. Men gir innledningsvis også en oversikt over langtidsutviklingen de siste 30 årene, fra 1970 til 1999. Kilden til opplysningene er i første rekke en panelstudie som Statistisk Sentralbyrå (SSB) har gjennomført på oppdrag av Vestlandsforskning.

1.3 Panelstudie som forskningsdesign

Utgangspunktet er en større ferieundersøkelse som SSB gjennomførte høsten 1986, hvor et representativt utvalg på vel 2800 voksne nordmenn ble intervjuet i nesten en hel time i gjennomsnitt om sine ferie- og fritidsatferd de siste 12 månedene. I 1986 var det ikke tanker om at en kunne komme tilbake ved en seinere anledning og intervju de samme personene om igjen. Men det ville være en ideell metode for å belyse langtidsutviklingen i nordmenns reisevaner. Ved å intervju de samme personene kunne en dessuten belyse i hvilken grad forbrukerne har stabil reiseatferd eller skifter (substituerer) mellom ulike former for ferie, og hvem det eventuelt er som er blitt "nye kunder" eller "falt fra" brukerne av ulike hovedformer for ferietilbud.

Rent teknisk har dette latt seg gjøre ved hjelp av folkeregistrets personnummer og en anonymisert, men edb-basert "identifikasjons-nøkkel" til hvem som ble intervjuet i 1986. Folkeregisteret har levert oppdaterte opplysninger om nordmenns bostedsadresser. Det har gjort mulig for SSB å finne tilbake til de samme personene og intervju dem om igjen høsten 1999, 13 år seinere.

Målsettingen var å belyse stabilitet og endringer i ferieatferden fra 1986 til 1999. For å øke sannsynligheten for at det var eventuelle atferdsendringer som ble målt, ble det lagt stor vekt på at måleinstrumentet var mest mulig stabilt. Metodemessig har hovedstrategien derfor vært å foreta oppfølgingsintervjuene i 1999 på samme tid av året som 13 år tidligere og som en mest mulig kopi av SSB's ferieundersøkelse i 1986 både tematisk og spørsmålmessig. Men 1999-undersøkelsen omfattet også noen tilbakeskuende (retrospektive) spørsmål for å klarlegge dynamikken i utviklingen i form av:

- hvordan enkelte nye hovedformer for reiser har "spredt seg" i befolkningen (herunder "utvidet reisehorisont" som mekanisme)
- betydningen av viktige sosiale begivenheter tidligere i livet, samt
- stabilitet/ending i reiseatferd de tre siste årene (1997-99).

En slik studie av dynamisk reiseatferd basert på et langtidspanel er så vidt vites et metodisk pionerarbeid internasjonalt. Men analyser av korttidspanelstudier og mer daglige reiseatferd er det flere av innen transportforskningen (Kitamura 1990 gir en oversikt, se også Goodwin 1992).

1.4 Sentrale begrep

Stabilitet og endring i atferd er to nøkkelbegrep. En ren beskrivelse av stabilitet og endringer i reiseatferden til en befolkning kan bygge på netto- og brutto-endring i atferd.

Begrepet "nettoendring" sikter til endringer for nordmenn eller et utvalg av enheter som helhet, i form av endringer for en gruppe samlet sett, dvs. på aggregert nivå. Men nettoendringen i nordmenns reiseatferd kan være liten eller stabil på kort sikt, fordi ulike trender oppveier hverandre ved at grupper av forbrukere endrer sin atferd i motstridende retninger. Samtidig kan den aggregerte reiseatferden endre seg betydelig og raskt hvis flere krefter eller trender begynner å trekke i samme retning.

Om for eksempel 100 nordmenn begynner å bo på hotell i sommerferien samtidig som 100 andre slutter med det samme sommeren, blir nettovirkningen null for hotellene (forutsatt samme oppholdstid og betalingsevne). Når samlet etterspørsel blir stabil i dette tilfellet skyldes det at "nykommerne" oppveier "frafallet" blant gjestene. Nettoendringene er da null, men på individnivå har det foregått betydelige "brutto-endringer" når en ser på alle endringene i individenes reiseatferd. Nettoendringene er kun sluttresultatet av ulike trender eller forskyvninger, og belyser bare det som blir effekten når endringene i en retning er trukket fra endringene i motsatt retning. Bruttoendringene er omfanget (antallet) av de ulike atferdsendringene hos hvert individ. Nettoendringene sikter til virkningen på et aggregert nivå av de ulike endringene på individnivå.

Nettoendringer kan vi måle ved å over tid foreta uavhengige studier som hver enkelt dekker reisene i en avgrenset tidsperiode (for eksempel de 12 siste månedene). SSB's løpende ferieundersøkelser som er gjennomført i 1970, 1974, 1978, 1984, 1986 og hvert år fra 1997 av, er et eksempel på slike "tversnittundersøkelser" fra ulike tidspunkt i utviklingen. Men denne type tversnittstudier vil ikke belyse omfanget av motstridende trender eller bevegelser i forbrukeratferden, dvs. bruttoendringene. For å måle bruttoendringer må det panelstudier til i form av studier som følger samme individ eller enhet over tid med minst kartlegging av to tidspunkt som et minimum. En panelstudie kan derfor ses på som "en bølge" av påfølgende undersøkelser av de samme individene (eller andre typer av enheter). I dette tilfellet er panelstudien begrenset til 2 bølger, den første basisstudien i 1986 og den oppfølgende studien i 1999.

Et formål med panelstudier er å kartlegge omfanget av bruttoendringer, og få innsikt i drivkreftene som påvirker for eksempel frafall blant tidligere utøvere og tilkomst av nye brukere (substitusjonsprosesser). Det viktige i slike tilfelle er å forstå mekanismene og kunne predikere omfanget av endringer i hver av de motstridende retningene. De statistiske metodene som blir brukt i dette prosjektet tar sikte på først og fremst å belyse omfanget av endringer, og modellere drivkrefter bak viktige motstridende endringer. Årsaken er at sikrere vurderinger av den framtidige utviklingen forutsetter innsikt i hvilke faktorer som er vesentlige for at noen forbrukere endrer sin atferd i en bestemt retning eller har en mer stabil "vaneatferd".

Tidligere teorier om folks reiseatferd har vært basert på urealistiske forutsetninger om at reisevalg er en "rasjonell optimaliseringsprosess basert på full informasjon om valgalternativene" m.m. Nye forskningsresultater tilsier imidlertid at reiseatferd kan være preget av vaner og stabilitet, og at individer har motstand mot å endre reisevanene og å velge mellom alternativ i forbindelse med den enkelte reise. Tradisjonelle teorier og modeller kan derved fokusere på valg mellom "irrelevante alternativ" med sitt kortsiktige perspektiv på

reiseatferden. Det bidrar til at modeller som er "reisetypespesifikke" er mer pålitelige enn mer generelle modeller ved lengre og mindre "dagligdagse" reiser (O'Neil, BTS, pers. meddelelse fra den amerikanske forskningsfronten febr.1999). Denne endringen i erkjennelse (som i forskningssjargong omtales som "paradigmeskifte") har ført til betydelige endringer i hva (utenlandske) forskere er opptatt av. For nå er kunnskaper om dynamikken i reiseatferd over tid blitt vesentlig. Planleggingen av panelstudien som denne rapporten bygger på, fokuserte derfor på langsiktig endringer i atferd og valg mellom hovedtyper av "reiseinnholdet" ("activity-based travel analysis"), ut fra den nye erkjennelsen fra internasjonale forskning.

En gammel erkjennelse er imidlertid at de norske reiselivsmarkedene er preget av et mangfold av tilbud, og av at forbrukernes interesser og behov også er meget mangfoldige. Det har derfor vært nødvendig å forenkle mangfoldet og fokusere på noen sentrale hovedelementer i nordmenns ferievaner. Det er stabilitet og endring i tre hovedformer for reiseatferd som prosjektet spesielt retter seg mot:

valget mellom å reise på ferie eller å la det være (som ofte er de to mest relevante alternativene på kort sikt):

- valget mellom norske eller utenlandske goder (som er konsekvensrike valg for norsk reiselivsnæring og forvaltning)
- valget mellom kommersielle eller ikke-kommersielle goder i Norge, og ulike
- hovedformer for reiser og ferieopphold i hjemlandet (som også er konsekvensrike valg for næringen og norske tilbydere og lokalsamfunn).

1.5 Metodeopplegg og hovedproblem ved tolking og formidling av resultatene

Å kartlegge folks atferd og vurderinger ved hjelp av å intervju dem innebærer en rekke feilkilder. Flere små feil kan summere seg sammen og gi usikkerhet. Ikke minst kan slik statistisk usikkerhet være vesentlig når en ønsker å bruke opplysninger fra et begrenset utvalg av personer til å trekke konklusjoner om nordmenn mer generelt.

En fordel ved panelstudier som denne hvor det er de samme personene er intervjuet om igjen, er at det er et stabilt utvalg mennesker over tid. Det reduserer ofte usikkerheten i endringstall vesentlig sammenlignet med undersøkelser hvor en trekker nye utvalg flere ganger for å klarlegge utviklingen.

I dette tilfellet trakk SSB i 1986 et representativt (lotterisk) utvalg av voksne nordmenn i alderen 16-79 år som ble intervjuet og fulgt opp igjen i 1999. Svarprosenten var meget høy begge årene (vel 80% både 1986 og 1999). Men i 1999 var medlemmene av utvalget blitt 13 år eldre, slik at det året representerte de utvalgte kun nordmenn som var vel voksne og fra 20-91 år gamle. Det året fikk vi derfor ikke opplysninger fra unge nordmenn i alderen 15-28 år, og heller ikke fra innvandrere som har flyttet til Norge etter 1986.

I vedlegg I er det gitt en nærmere oversikt over undersøkelsesmetoden og en kritisk vurdering av eventuelle feilkilder. Konklusjonen er at utvalget i stor grad var representativ for voksne nordmenn generelt også i 1999, med unntak av ungdom og nye innvandrere. Svarprosenten var meget høy. Kontroller av andre feilkilder viser at de fleste av feilmulighetene er så uvesentlige at de neppe påvirker resultatene mer enn effekten av å avrunde prosenttallene til hele tall.

Det er imidlertid to feilkilder som innebærer vesentlig usikkerhet. For det første har det visst

seg at SSB har gjort viktige registreringsfeil i 1999-undersøkelsen. Den ene av disse registreringsfeilene skyldes at SSB's intervjuere er veiledet av et EDB-styrt intervjuopplegg. Ved den feilen ble alle ansatte i kommunal og offentlig virksomhet styrt utenom en del spørsmål om ferie- og friordninger. 309 personer er derfor kontaktet om igjen av SSB per post for å få inn de opplysningene som manglet (med en svarprosent på 76%). En annen feilregistrering skyldes mangel på EDB-styring som førte til at en rekke personer ga opplysninger om "kortturer med 1-3 overnattinger" på spørsmål som gjaldt "feriereiser med minst 4 overnattinger". Denne siste feilkilden omfattet 10% av alle ferieturene som ble registrert, og hele 37% av reisene som foregikk om høsten. Disse feilene er nå rettet opp av SSB og usikkerheten stort sett eliminert. (Men de var meget vanskelig å oppdage, siden de ikke framgikk av SSB's dokumentasjon. En effekt av dette er at det har vært nødvendig å gjøre de fleste beregninger og skrive om viktige deler av rapportmanus opp til to ganger. Det at feilene ble oppdaget skapte også betydelig usikkerhet som har ført til uvanlig grundig kontroll også av alle andre opplysninger i undersøkelsen).

En viktig gjenværende kilde til usikkerhet er knyttet til det at panelstudien stort sett begrenser seg til data fra to tidspunkt, 1986 og 1999. Hvis disse to årene er "uvanlige" på en eller annen vesentlig måte og ikke representative for langtidsutviklingen, så kan resultatene bli misvisende som indikator for utviklingen og "trendene". Hvis for eksempel 1986 var et år med helt uvanlig høy reiseaktivitet, og 1999 et år med lav aktivitet, så kan "trenden" være synkende og negativ selv om langtidstrenden egentlig er økende og positiv. Nå var begge årene økonomiske toppår for den norske befolkning. Men det er mulig at 1986 var et helt ekstremt toppår forbruksmessig, for det året var "jappetid" hvor private husholdninger hadde en negativ sparerate og brukte 5% mer penger enn de tjente. Denne usikkerheten er viktig å være klar over når en tolker resultatene i undersøkelsen. Det er også viktig å ha i mente at utviklingen neppe har vært jevn eller lineær fra 1986 til 1999, men kan ha svingt mye over tid i perioden mellom 1986 og 1999.

Når for eksempel norsk charterbransje presenterer utviklingen som om etterspørselen stiger voldsomt, så er det riktig at det har vært sterk vekst de siste årene. Men ser en på utviklingen over lengre tid, vil en se at chartertrafikken har variert sterkt. Først de siste par årene har en kommet opp igjen på samme nivå som i toppårene etter midten av 1980-tallet (figur 1), og da blir vekst trenden vesentlig mindre sterk. Vedlegg I drøfter dette grundigere og gir en vurdering av feilkilder.

Figur 1: Langtidsutviklingen av chartertrafikken til utlandet fra Norge målt i antall passasjerer per måned som et glidende 12 måneders gjennomsnitt for å korrigere for sesongsvingningene.

I tillegg til tolkningsproblemet eventuelle "uvanlige år" gir, er det et problem å formidle resultatene når intervjuobjektene (her også forkortet til IO) er blitt 13 år eldre fra 1986 til 1999. Mens medlemmene av utvalget var fra 16 til 79 år gamle i 1986, er disse personene blitt fra 29 til 91 år gamle i 1999. De eldste har naturlig nok blitt noe svekket helsemessig, mens de yngste har gått over fra skole til arbeidsliv. For å kunne korrigere effektene av økt alder og endret livsfase for de som ble intervjuet, er det her foretatt en del sammenligninger hvor panelmedlemmenes atferd/fritidskapital i 1986 er sammenlignet med 1999. I disse sammenligningene er aldersgruppen omtalt som "alderspanelet", hvor tallene for 1986 gjelder kun de personene i panelet som var 29-79 år det året. Tallene for 1999 gjelder kun de personene i panelet som var 29-79 år i 1999. Ved på den måten å holde "alder konstant" (samme aldersgruppe 29-79 år) er det mulig å studere reelle endringer i løpet av denne 13 årsperioden og korrigere for effekter av den økte alderen.

Dette "alderspanelet" representerer utviklingen for alle voksne nordmenn i aldersgruppen 29-79 år. Den aldersgruppen økte imidlertid i antall i løpet av denne perioden, og økningen var hele ca 305 000 personer fra 1986 til 1999, noe som utgjør en vekst på 13,9%.

Denne veksten i antall personer er vesentlig. For hvis prosentandelen av alderspanelet som utøvde en aktivitet var stabil fra 1986 til 1999, tilsier økningen på 305 000 flere nordmenn i seg selv at antall personer som var utøvere, økte med 13,9% fra 1986 til 1999, dvs. like mye som befolkningsøkningen. Hvis for eksempel prosentandelen av panelet som eide hytte, økte med 10% fra 1986 til 1999 så økte antall personer som eide hytte med $10+13,9\%=23,9\%$.

I presentasjonen av resultatene i denne rapporten blir det vanligvis fokusert på endringer i "prosentpoeng" og ikke "prosent" eller "antall personer", med enkelte unntak. Det er viktig å være klar over forskjellen mellom disse tre endringsbegrepene. Endringer i prosentpoeng kan tolkes som endringer i "markedsandel", dvs. hvor stor andel av befolkningen eller en aldersgruppe som deltar. En økning i "markedsandel" og prosentpoeng vil imidlertid undervurdere veksten målt i personer eller prosent! På samme måte vil en nedgang i "markedsandel" overvurdere nedgangen i antall utøvere!

Hvis for eksempel prosentandelen av alderspanelet som reiset på ferie i vinterhalvåret var 50% i 1986, og prosentandelen var stabil og 50% også i 1999, så *økte* (!) antall personer som var på ferie på den tid av året med 13,9% siden befolkningsantallet økte med 13,9% disse årene. Hvis prosentandelen som ferierte var 50% i 1986 og sank til 43% i 1999, så indikerer det en nedgang målt i prosentprosent på 7 ($50-43=7$) og en nedgang målt i prosent på vel 13,9 i prosent ($((50-43)/50=14)$). Siden antall innbyggere i alderspanelet økte med 13,9% i denne perioden vil en nedgang i prosentandelen som ferierte (på ca. 13,9%), tilsvare at antall ferierende var omtrent *stabil* (!) målt i antall personer. For at antall utøvere av en aktivitet skal bli færre og endre seg i en negativ retning, må prosentandelen derfor gå ned med minst 14% (og her sikter 14% da til nedgang i prosent, ikke en nedgang på 14 prosentpoeng).

1.6 Synergieffekter som har blitt borte

Panelstudien var opprinnelig en mindre del av et todelt hovedprosjekt som skulle dekke etterspørselsmodeller både for ferie- og yrkesreiser da disse kundetyperne har omtrent samme betydning for sentrale deler av norsk reiseliv på landsbasis. Det opprinnelige opplegget tok dessuten sikte på å utnytte flere eksisterende datakilder og å samkjøre analysen av data fra landsomfattende intervjuundersøkelser med SSB's overnattingsdata. Derved ville det bli mulig

å belyse hvordan utviklingen har variert over i tid og rom tid for ulike landsdeler og fylker. Formålet var å utforme modeller av etterspørselen for norske reiselivsområder med en- og to-sesongs karakter, samt markedsutviklingen for ulike hovedtyper av reisetilbud fra alpin sentra, konferansebedrifter og til ensomt liggende hotell i distriktene.

Forskningsprogrammets styre valgte imidlertid innledningsvis å bare fokusere på det delprosjektet som skulle belyse markedsutviklingen for ulike deler av norsk overnattingsnæring. Ingen midler ble bevilget til å forberede en analyse av nordmenns ferie- og yrkesreiser slik de løpende intervjuundersøkelsene til Statistisk Sentralbyrå (SSB) belyser dette, eller til å forberede det faglige grunnlaget for en panelstudie. Men etter at forstudien av de tekniske mulighetene for en hovedstudie av etterspørselsmodeller for overnattingssektoren var ferdig, besluttet programstyret likevel at en panelstudie var det som skulle gjennomføres. Til tross for at det ikke var bevilget midler til å forberede et slikt prosjekt.

Slike beslutninger kan virke lite rasjonelle, men er nok en del av norsk forsknings virkelighet. At det kom det lite ut av et par hundre tusen kroner brukt til en forstudie, er en side av saken. Det mest beklagelige er imidlertid at hadde en fått midler til nødvendig forarbeid ville en sannsynligvis unngått flere vesentlige problem som har oppstått under datatilrettelegging og analyse av disse paneldataene¹. Seinere i rapporten vil problemene bli nærmere omtalt. Konsekvensen av problemene er at det ikke har blitt tid til å utnytte mer enn en begrenset del av analysemulighetene i datamaterialet.

Det hadde vært en klar faglig fordel om panelstudien var en integrert del i det større prosjektet som var planlagt, da delprosjektene ville supplert hverandre vesentlig både substansielt og metodisk. En integrering ville bidratt til at en kunne kontrollere alternative hypoteser, og eventuelt avvise feilaktige tolkninger enten av trender i overnattingsdata eller intervjudataene. Det viktigste er at en slik samkjøring med overnattings- og charterstatistikk m.m. ville avklart om de to årene som panelstudien baserer seg på (året 1986 og 1999) er "normale" år eller preget av være avvikende eller "unormale tidsperioder".

En integrering av overnattings- og intervjudataene kunne også bidra til å klargjøre "lageffekter", dvs. i hvilken grad det er forsinkelsesmekanismer som gjør at endringer først slår ut noe tid seinere i atferden. Et aktuelt eksempel på "lag-mekanismer" og det substansielle behov for integrering av intervju- og overnattingsdata, er knyttet til hypoteser om den kortsiktige utviklingen i norsk etterspørsel etter yrkesreiser i tiden framover. Erfaringene fra sist gang oljeprisen sank vesentlig (1986) var at effektene på kurs- og konferansemarkedet først slo ut 2-3 år seinere, og førte i større grad til at den type trafikk ble konsentrert til Oslo/Akershus. En effekt var at antall kurs/-konferansegjestedøgn økte 33% fra 1986 til 1989 i Oslo-området. Nedgangen den gang var betydelig i Buskerud (-22%), men også klar i Oppland (Teigland 1990a). En annen effekt var at bedriftene i innlandsfylkene i økende grad måtte kompensere redusert kursaktivitet med økt innsats mot fritidsmarkedet, med ringvirkninger (prispress) for reiselivsnæringen over større områder.

Det er mulig at virkningene av svingningene i oljeprisen i 1998-1999, og omstruktureringen i oljeindustrien vil bli større denne gangen. De geografiske virkningene kan bli vesentlig forskjellig, blant annet på grunn av den nye nasjonale flyplassen på Gardermoen. Hypoteser om hva som vil skje kan en imidlertid teste i tiden framover ved å sammenligne prognoseforsøk med den empiriske utviklingen slik data fra overnattingsstatistikk på regionalt/lokalt nivå og den nasjonale ferie (og yrkesreise)-undersøkelsen høsten 1999 vil

---

¹ Vestlandsforskning gjorde programstyret oppmerksom på at flere slike problem var sannsynlige i et brev hvor det ble bedt om mer tid til planlegging og en tilleggsbevilgning for å redusere problemene.

dokumentere den. Ved å kombinere disse to datakildene ville det vært mulig å dokumentere ganske presist hvordan etterspørselen etter yrkesreiser er blitt påvirket av den kortsiktige økonomiske utviklingen. (En dokumentasjon av 1986-effektene og "prognose" for langtidsutviklingen, basert på demografisk endringsmodell, gir Teigland 1990b).

Integrering av analyser av overnattingsdata og intervjudata ville også vært viktig for bedre å forstå regional utvikling på markedet for fritidsreiser. Et eksempel kan være den negative utviklingen i norsk etterspørsel i en del fjellområder i indre Østlandet rundt 1980. En mekanisme som har bidratt til utviklingen, er trolig "utvidet reisehorisont" blant forbrukerne. SSB's ferieundersøkelser viser at på slutten av 1970- og begynnelsen av 1980-tallet var det spesielt nordmenn bosatt på Østlandet som reiste til utlandet (Teigland 1986). En effekt av det var at feriereisene til egen landsdel sank blant innbyggerne østpå om sommeren, med klar nedgang i ferieopphold i indre deler av Østlandet. Men noe av nedgangen ble kompensert av nordmenn fra andre landsdeler som samtidig utvidet sin reisehorisont, og besøkte andre landsdeler i hjemlandet, og spesielt innlandet østpå. Nye nordmenn på ferietur fra andre landsdeler erstattet derved "tapet" av østlendingene. En effekt av denne utviklingen har trolig vært at den norske tilstrømmingen utenfra er kanalisert til og langs de viktigste ferdselsårene mellom landsdelene, og i mindre grad til fjellområdene østpå om sommeren.

Denne hypotesen kan ikke testes ut fra ferieundersøkelsene (til det er datamaterialet for lite). Men den kunne sjekkes hvis en lager "skreddersydd" overnattingsstatistikk for fjellbedriftene østpå og for overnattingsbedrifter langs de store ferdselsårene slik "Trendmodell-prosjektet" nå legger opp til. Ved å kombinere analyse av ferieundersøkelsene med analyse av overnattingsstatistikk, kan en derved øke mulighetene for å avvise (falsifisere) alternative forklaringer på utviklingen og mekanismer (drivkreftene) som ligger bak. Intervjudataene ville i tillegg belyse om det nå har oppstått "takeffekter" for indre Østlandets del som vil redusere mulighetene for kompensasjon fra andre landsdeler i årene framover.

Slike faglige synergi-muligheter bør utnyttes i framtidige forskningsprosjekt, da dette prosjektet begrenser seg til en panelstudie av nordmenns ferieatferd.

2 Reisevolumet; langsiktig stabilitet og endring

2.1 Modne marked og endringsprosesser

"Ferielivets merkelige uforanderlighet" var overskriften på en kronikk i Aftenposten mot midten av 1990-tallet hvor forfatteren skriver at (sitat): "Turister er som folkegruppe svært konservative. Det er svært få som lar seg friste av en plutselig innskytelse.....De store turistgruppene gjør helst det samme som familien har gjort i alle år og turen går til hytta eller sommercampen. De som eier et sted på Sørlandet eller har en slektning de liker som bor langt unna, vil helst bruke ferien på å reise dit. Dette er forholdsvis banalt, og det har ikke endret seg nevneverdig de seneste 20 årene"(Døving 1994).

I kronikken blir det hevdet at når vi tror at ferielivet forandrer seg så skyldes det to sterke interesser. For det første er det i turistnæringens interesse å drive en markedsføring som (sitat): "tegner et feilaktig bilde av hva nordmenn egentlig gjør" ut fra næringens ønske om at norske reisevaner skal endre seg slik at de får flere kunder. Forfatteren hevdet dessuten (sitat): "Den andre faktoren som gjør at vi får et galt inntrykk av norske ferievaner, henger sammen med mediens situasjon. Mediene ser det som sin rolle å oppfatte trender og endringer i nordmenns ferievaner. De rådfører seg med dem som selger ferier, og næringen, som på sin side ser avisomtale som en viktig markedsføring, gir følgelig mengder med tilbud til pressen for at de skal kunne lage reportasjer av forskjellige ferieprodukter". Kronikkens påstand er med andre ord at nordmenns ferievaner er ganske stabile og endrer seg kun langsomt selv over lengre tid. Vårt bilde av at ferievanene endrer seg vesentlig og raskt er kun en medieskapt virkelighet.

Panelstudien kan klarlegge hvor stabile ferievanene er, men ikke om vårt bilde av ferievanene er noen medieskapt virkelighet. I mange andre veletablerte næringer er det imidlertid ganske vanlig å forestille seg at forbruksvaner er ganske stabile. Spesielt gjelder det for næringer hvor de fleste produkter og tjenester har vært tilbudt i lengre tid. For i næringer hvor det er mindre fornyelse og radikale forbedringer, kommer den samlede etterspørselen etter hvert opp på et nivå hvor forbruket stagnerer. Vekstprosessen er i slike tilfelle ofte sett på som en "modningsprosess" hvor markedet (forbruket) etter noe tid stagnerer. Veksten i "modne marked" følger en S-form og er ikke jevn eller lineær. Den vokser langsomt i begynnelsen for så å øke veksttakten etter hvert som interessen for et bestemt gode sprer seg til nye befolkningsgrupper. Deretter vil veksten avta igjen for så å stabilisere seg eller også å synke når forbrukerne er "gått trett".

Å reise på ferie er ikke noe nytt fenomen og det kan godt være at det norske feriemarkedet er blitt et modent marked med stor grad av stabilitet. Det kan eventuelt gjelde feriemarkedet generelt, men også for ulike reiseformer og destinasjoner. At reisevaner og atferd sprer seg i en befolkning er også en vanlig tankegang, og sprednings- eller livssyklus - modeller er utviklet for å belyse den type prosesser. Tankegangen i slike modeller bygger for en destinasjons vedkommende på et skille mellom engangsbesøkende og gjenbesøkende, og hvordan sannsynligheten for besøk eller gjenbesøk utvikler seg over tid i ulike befolkningsgrupper (Lundtorp 1996). Hvis det er få gjenbesøkende eller gjenkjøpere av et reiselivsprodukt, eller andelen av gjenbesøkende/kjøpere synker, kan det være et klart faresignal for den framtidige utviklingen. Hvis alternative destinasjoner/produkter blir utviklet sannsynlighet for besøk hos de etablerte tilbydere bli redusert, i følge slike modeller.

Det er hevdet at noen land "henger etter" i utviklingen, enten generelt eller for visse reisereformers vedkommende, slik at det er ulike grader av "modne markeder" (noe vi skal komme tilbake til). Det betyr i tilfelle at sannsynligheten for at innbyggerne reiser er lavere i de land som "henger etter", men også at ulike spredningsprosesser gjør at reisesannsynligheten etterhvert vil komme opp på samme nivå som mer "avanserte" land. Denne tankegangen er utbredt også i utenlandsk reiseliv. Men den er sjeldent basert på solide komparative studier med god dokumentasjon av internasjonale forhold eller hvilke endringsprosesser som pågår. Den måten å tenke på kan derfor føre til betydelige feilslutninger.

Et eksempel kan være teorier som verserte i Norge tidlig på 1980-tallet, om at Sverige lå 8-9 år foran Norge i utviklingen på alpinsektoren, og at vi i Norge burde kunne regne med å komme opp på samme aktivitetsnivå som det svenske. Flere norske forsker/konsulenter hevdet den gang at det var rimelig å forvente samme betydelige vekst i Norge som det hadde vært i Sverige før midten av 1980-tallet (se f.eks. Aschim 1982, p. 77). Teorien om at en sto foran en betydelig vekst i alpinetterspørselen, dannet noe av grunnlaget for utbygging av nye norske alpinanlegg på den tiden. Men hovedbegrunnelsen for tanken om at svensk etterspørsel lå på et langt høyere nivå, som Norge skulle opp på, var i realiteten kun basert på det faktum at det var solgt 2,5 ganger mere slalåmutstyr i Sverige enn i Norge. Den opplysningen var i og for seg korrekt. Men det reiselivsforskerne/konsulentene glemte, var at den påviste forskjellen i salgsvolum i stor grad kunne ha naturlige årsaker. For det er nå en gang slik at det er omtrent dobbelt så mange svensker som nordmenn.

En interessant parallell er at utbyggere av svenske alpinanlegg har fulgt samme tankegang, og begrunnet flere prosjekt med at alpinetterspørselen i Sverige lå etter utviklingen i Alpelandene. Argumentet var at svensk etterspørsel derfor ville vokse vesentlig og opp til f.eks. sveitsisk nivå. Men en kontroll viser at heller ikke den svenske forestillingen den gang om vekstmulighetene var basert på noen dokumentasjon av forholdene i Alpelandene (Teigland 1986b). En nyere sveitsisk studie følger for øvrig samme type tankegang (Zeier 1993). Den sveitsiske forskeren konstaterer riktig nok at alpinmarkedet i store trekk er kommet opp på et såvidt høyt nivå at det er et "modent marked" i europeisk sammenheng preget av stagnasjonstendens. Med hevder samtidig at et unntak er alpinmarkedet i Nederland, hvor det er store vekstpotensial, for det landet "henger etter" utviklingen. Dette understreker at vurderinger av potensielle vekstmuligheter innen reiselivet som bygger på forestillinger eller teorier om at etterspørselen i et land eller for visse produkter "henger etter" i utvikling, bør utløse et krav om god dokumentasjon av faktiske forhold. Det er også behov for langt bedre innsikt i hvor eventuelle taknivået ligger. For kjøps- og reisesannsynlighetene kan trolig variere mellom ulike land, av ulike årsaker. Det er dessuten nødvendig med vesentlig bedre innsikt i de prosessene som fører til at enkelte land kan ligge foran i utviklingen. Slike tema er det lite sikre kunnskaper om.

Usikkerheten om faktiske forhold og mangelfull innsikt i endringsprosesser som pågår i andre land, gjør at vurderinger f.eks. om at det tyske og norske feriemarkedet nå har nådd et tak eller et vendepunkt, kan vise seg å ikke stemme med den framtidige virkelighet. Men det som sannsynligvis er realitet, er at det totale ferieuttaket i land som Norge og Tyskland har et såvidt høyt nivå at det trolig ikke vil skje vesentlig volumvekst på kort sikt uten at det blir utvidelser av feriene. At den femte ferieuka nå blir innført i Norge, og seks ukers ferie i Danmark kan "løfte ferieuttaket i disse to landene". Men det foreligger ingen studie fra noe land, så vidt vi vet, om effektene av å innføre en ekstra ferieuke.

I land som Tyskland hvor flertallet allerede har seks ukers ferie (Teigland 1996b), er det mindre sannsynlig at det er økonomi til å innføre ytterligere ferieutvidelser. I hvertfall hvis vi skal tro Verdens Turistorganisasjon (WTO) som påpeker at økt globalisering og sterkere konkurranse reduserer fritiden uten for Europa (Clark 1999). At det store flertallet av tyskere allerede reiser utenlands på ferie (nesten 70%), gjør at generell vekst i tysk ferietrafikk til utlandet heller ikke er spesielt sannsynlig for det landets vedkommende.

Hvis ferieturvolum i mange land stagnerer på grunn av stagnerende eller redusert fritid, betyr ikke nødvendigvis at det den totale reiseetterspørselen også vil stagnere. Inntektsøkninger kan f.eks. utløse betydelig vekst i volumet av kortere fritidsreiser, men da først og fremst innen hjemlandet. At volumet av ferieturer, av minst 5 dagers varighet, kan stagnere, betyr heller ikke at tilstrømningen til den enkelte destinasjon nødvendigvis også stagnerer. Det avhenger av eventuelle vridninger geografisk i trafikken mellom ulike reisemål. F.eks. er det stor usikkerhet for mange lands vedkommende om det blir mer populært å feriere i hjemlandet, eller om strømmen til utlandet vil øke i årene framover. Den usikkerheten gjelder også for Norges del.

Geografiske vridninger i norske og utenlandske feriestrømmer kan komme raskere og lettere enn utvidelser av feriene, og kan få betydelige konsekvenser for norsk reiseliv. Hvor stabile reisevanene er geografisk, og eventuelle endringsprosesser som fører til vridninger i retningene på strømmene, vil derfor være viktige kunnskapsfelt.

2.2 Ferietur og korttur begrepene

Tidligere ferieundersøkelser viser at det for Norges del var en betydelig vekst på 1970- og 1980-tallet i antall overnattingsreiser i fritiden. Den gang kom veksten i form av lengre fritidsreisene, dvs. feriereiser av minst 4 netters eller 5 dagers varighet. Internasjonalt var det også på 1980-tallet en vesentlig økning av kortere overnattingsturer av 1-4 dagers varighet, som her blir omtalt som "kortturer".

Hovedårsaken til veksten var en økning i prosentandelen av innbyggerne som reiser på ferietur hvert år (også referert til som "netto feriereise intensiteten"). Noe prosentandelen som reiste på kortturer også gjorde. Samtidig har de som reiser i økende grad tatt flere reiser i året økt "reisefrekvens") slik at antall reiser per innbygger har økt også for befolkningen generelt (brutto reiseintensiteten). At antall reiser per år har økt, har ført til vekst ikke bare om sommeren, men ikke minst om høsten og i vintersesongene, dvs. utenom de tradisjonelle ferieperiodene og i helgene (eller i weekendene som det heter på "ny-norsk").

Teigland (1996) påviser at vekstprosessene for ferieturenes del ikke har kommet på samme tid i alle europeiske land. De rikeste landene, som Sveits, Sverige og Norge, ser ut til å ha ledet an med flere av de mellom-europeiske land en ti-års tid seinere i utviklingen. De sør-europeiske landene har "hengt vesentlig etter", med under 50% av befolkningen på ferietur hvert år (Eurostat 1995). Men ferieuttaket i Sør-Europa land er på vei oppover, ikke minst etter at EU innførte et minimums krav om 4 ukers ferie for ansatte fra 1 januar 1999 (Clark 1999).

En enkel metode for å analysere endringsprosesser er å benytte en demografisk modell. Den type modeller er også omtalt som to-komponent logisk strukturmodeller (Stinchcombe 1968) hvor det er to ulike årsaks komponenter, hvor den ene forklarer:

- antall personer som er mulige utøvere av en bestemt aktivitet (dvs. volumet av potensielle feriereisende eller den "latente etterspørselen"). Den andre komponenten forklarer
- omfanget av personene (raten, størrelsen eller den relative andelen) som faktisk utøver den bestemte aktiviteten (dvs. de som faktisk reiser på ferie, dvs. den "effektive etterspørselen").

En slik "ferieturmodell" vil generelt forklare en vekst i volumet av ferieturer ved at

- antall innbygger i en befolkning øker (forutsatt at de gamle og nye innbyggerne ferierer som innbyggerne har gjort tidligere slik at det er stabile atferdsandeler).
- en økende andel av befolkningen drar på ferietur (forutsatt at antall innbyggere er stabil eller ikke synker så mye at samlet antall turer synker av den grunn)
- de som reiser tar flere og hyppigere feriereiser enn tidligere i løpet av en ferisesong, et år eller en 5-10 års periode, for eksempel ved å ikke bare dra på sommerferie, men også ta ferie på andre tider av året.
- de som reiser, øker antall dager de ferierer på den enkelte reise eller samlet sett på årsbasis.
- de ferierende bruker mer penger enn tidligere på den enkelte reise (selv om de ikke reiser oftere eller mer langvarig enn før, noe som her kun kan bli belyst indirekte via eventuelle "standard hevninger").

2.3 Tidligere utvikling (1970-1986)

De ferieundersøkelsene som SSB tidligere har gjennomført indikerer at feriemarkedet i Norge ble et modent marked på 1980-tallet med betydelig grad av stabilitet i ferieuttaket målt i volum. Stabiliteten kom etter at det var en betydelig vekst i nordmenns uttak av ferieturer på 1970-tallet.

Andelen av befolkningen (netto-intensiteten) som dro på minst en ferietur i året økte fra 61% i 1970 til 77% i 1978 for så å stabilisere seg fram til 1986 hvor andelen på ferieandel på årsbasis var 78%. Samtidig økte antall turer per reisende (reisehyppigheten) raskt fra 1,7 i 1970 til 2,1 per reisende som har vært et relativt stabilt nivå fram til 1986 (tabell 1). I løpet av årene 1970-1986 økte også antall dager som voksne nordmenn (15-74 år) tilbrakte på ferietur fra 14 i 1970 til 17 dager som har vært et ganske stabilt nivået på årsbasis for alle påfølgende år fram til og med 1986 (tabell 2).

Tabell 1: Voksne nordmenn (15-74 år) etter omfanget av ferieturer 1970-1986 i følge SSB's ferieundersøkelser.

År	Antall Innbyggere (15-74 år)	Andel på ferietur	Antall nordmenn på ferietur	Antall ferieturer per innbygger	Antall ferieturer per feriereisende	Antall ferieturer i alt
1969/70	2 738 000	61	1 670 000	1,10	1,7	2 800 000
1973/74	2 815 000	74	2 100 000	1,54	2,0	4 200 000
1977/78	2 909 000	77	2 270 000	1,67	2,2	4 850 000
1981/82	2 997 000	74	2 210 000	1,47	2,0	4 400 000
1985/86	3 049 000*	78	2 300 000	1,57	2,1	4 800 000
1998/99	3 217 000	?	?	?	?	?

- 16-74 år

Hvis vi bruker de tidligere ferieundersøkelsene til å belyse hvordan hver enkelt komponent i den demografiske feriereisemodellen har utviklet seg, så har det norske ferieuttaket før panelstudien endret seg på grunn av at det fra 1970 til 1986 ble:

- 310 000 flere nordmenn i alderen 15-74 år (en vekst på 11% i løpet av 26 år),
- 630 000 flere nordmenn som reiste på ferietur hvert år (en vekst på 38% i antall personer)
- 0,4 flere ferieturer per år per reisende (en vekst på ca. 25%)
- 2 millioner flere ferieturer på årsbasis (en vekst på 71%)
- 3 flere dager på ferietur per år per innbygger (en vekst på 21%).

Den samlede virkningen av alle disse endringene var en vekst på ca. 15 millioner dager som voksne nordmenn var ute på ferietur i fra 1970 til 1986, dvs. en vekst på til sammen 38% målt i antall dager på feriereise. Nesten hele veksten i antall dager på ferietur (96%) kom på 1970-tallet, fra 1970 til 1978. På grunn av en betydelig økt trafikk av norske ferierende til utlandet sank antall norske feriedager tilbrakt i hjemlandet fra en topp i 1978 til 1986, en nedgang på vel 7 millioner dager på ferietur eller ca. 18%.

Tabell 2: Voksne nordmenn (15-74 år) etter omfanget av ferieturer 1970-1986 som var lagt til Norge eller utlandet i følge SSB's ferieundersøkelser.

År	Antall ferietur dager pr år pr innbygger		Antall ferietur-dager i alt	Antall dager i Norge	Antall feriedager i utlandet per innbygger	Andelen av ferieturene som gikk til utlandet	Andel av feriedagene som var i utlandet
1969/70	14	22	38 300 000	:	:	15	:
1973/74	17		47 900 000	39 500 000	4	25	
1977/78	18	23	52 400 000	41 200 000	5	33	21
1981/82	16		48 000 000	39 100 000	4	36	
1985/86	17	22	53 000 000	33 900 000	6		37
1998/99	?	?	?	?	?	?	?

2.4 Utvikling i nyere tid (1986-1999)

I modne markeder generelt er det lavere veksttakt enn tidligere på grunn av svak tilvekst av nye forbrukere. I slike markeder er det rimeligere å tro at utviklingen i mindre grad er preget av volumvekst og mer av endringer i innhold. Noe som eventuelt kan tilsi at innholdet i nordmenns ferier har endret seg mer enn volumet de siste 13 årene.

Hvordan volumet av nordmenns ferier, målt i antall turer og dager tilbrakt på ferietur per år, har utviklet seg de siste 10-15 årene er det usikkerhet om. Metodene som SSB's løpende ferieundersøkelser bygger på er endret etter 1986, og metodeendringer kan ha påvirket de atferdsendringene som er registrert seinere. Om det er metodiske utslag og hvordan effektene av endrede metoder eventuelt har vært, er ikke undersøkt i denne analysen. For panelstudien har metodemessig vært lagt opp som en mest mulig kopi av 1986-undersøkelsen og tidligere metodeopplegg, slik at på den måten er panelstudien en videreføring av tidligere opplegg. Panelstudien kan derfor være en mer sikker indikator på den langsiktige utviklingen - forutsatt at en begrenser sammenligninger til "alderspanelet", dvs. de grupper som var 29-79 år gamle.

2.4.1. Omfanget av ferieturer (4 netter og mer)

Panelstudien indikerer at det har vært en betydelig grad av stabilitet i nordmenns ferievaner fra 1986 til 1999. Det er ikke tegn på noen vekst i uttaket av ferieturer av minst 5 dagers varighet blant voksne nordmenn. Men da er vurderingene kun basert på utviklingen for alderspanelet, dvs. de nordmenn som var 29-79 år i 1986 og de som var i samme alder (29-79 år) i 1999. Hvis vi skal tro panelstudien, har det tvert i mot vært en tilbakegang (!) i nordmenns uttak av ferier på årsbasis. Tilbakegangen har vært så stor at til tross for at det har blitt 305 000 flere voksne nordmenn i de aktuelle aldersklassene (29-79 år), så har en kombinasjon av flere endringer ført til en nedgang (!) på om lag 1,5 millioner dager på ferietur på årsbasis fra 1986 til 1999. Endringen tilsvarer en nedgang på 4%.

Nedgangen skyldes et samspill mellom at det ble 305 000 flere voksne nordmenn i alderen 29-79 år (noe som skulle tilsi økt ferievolum), og det at det har blitt

- en redusert befolkningsandel som reiste på ferietur i 1999,
- et redusert antall feriereiser per reisende og
- noe færre reisedager per reisende

Antall ferieturer ble til sammen redusert med 350-400 000 turer eller nesten 10 % i løpet av 13 år (tabell 3). Det har skjedd til tross for en befolkningsvekst på 13,6% i den samme tidsperioden, og at befolkningsveksten har ført til 3% flere personer reiste på ferie i den delen av befolkningen som var 29-79 år gamle.

Tabell 3: Alderspanelet (29-79 år) etter antall innbyggere det representerer og uttaket av ferieturer på årsbasis 1986, 1999.

År	Antall Innbyggere	Andel på ferietur	Antall nordmenn på ferietur	Antall ferieturer per innbygger	Antall ferieturer per feriereisende	Antall ferieturer i alt	Antall Ferietur-dager pr år pr innbygger	Antall reis-dager pr innbygger	Antall dager i alt
1986	2 250 000	82,7	1 850 000	1,80	2,2	4 070 000	18,5	22	41 600 000
1999	2 555 000	75,1	1 900 000	1,4	1,9 *	3 700 000	15,7	21	40 100 000

*Antall ferieturer per reisende har gått ned til tross for at vurderingene av representativitet i metodevedlegget viser at de som ble intervjuet i 1999 var noe mer aktive reisende i 1986 enn det "normale" i utvalget i 1986.

Det er mulig at denne nedgangen i ferieuttak på årsbasis har sammenheng med en "unormal" høy reiseaktivitet i 1986. For ferieundersøkelsen 1986 viser at den gang oppga 77% av alderspanelet at de hadde vært på ferietur året før (1985), noe som er klart færre enn de 83% som reiste i 1986 (året etter). Hvis dette siste tallet er riktig (noe en kan være i tvil om), betyr det at brutto-reiseintensiteten kan ha vært "unormalt" høy i 1986. Hvis ferieuttaket var eksepsjonelt høyt i 1986 vil det eventuelt bety at reisevolumet har vært ganske stabil fra 1985 til 1999. (Nedgangen fra 77% i 1985 til 75% i 1999 kan skyldes en statistisk tilfeldighet).

Den registrerte nedgangen står i betydelig kontrast til reisevaneundersøkelsene som TØI foretok i 1985 og 1998. Metodeopplegget til TØI-undersøkelsene var imidlertid hverken det samme disse to årene eller helt sammenlignbart med SSB's ferie-undersøkelser og denne panelstudien. Resultatene fra de to undersøkelsene har ikke tidligere vært publisert for feriereisenes del. Denstadli har på forespørsel fra Vestlandsforskning sett nærmere på TØI's

data og rapporterer **en vekst** i antall "**private reiser**" med minst 4 netters varighet fra 1985 til 1998, og ikke en nedgang som registrerte i "**ferieturer**" i panelstudien (pers. meddelelse). Veksten i private reiser som TØI's undersøkelser registrerte, tilsvarer en vekst fra 0,8 til 1,4 per person på årsbasis når dataene er begrenset til personer i alderen 29-79 år, dvs. tilsvarende alderspanelets alders avgrensning. Panelstudien derimot viser en nedgang i ferieturene fra 1,8 til 1,4 feriereiser per person.

Begrepet "private reiser" som TØI har brukt, omfatter "feriereiser", men omfatter nok også andre typer av reiser "feriereise" slik de er definert i SSB-undersøkelsene. Hvorfor de to undersøkelsesoppleggene har registrert samme aktivitetsnivå i 1998/99 for litt ulike fenomen, men stikk motsatt langtidsutvikling fra 1985/86, er ikke avklart. Hvorfor antall private turer i 1985 ble registrert i TØI's studie til å være godt under halvparten så mange som panelstudien registrerte på ferietur i 1986, til tross for at TØI har brukt et videre reisebegrep, er heller ikke avklart.

At TØI skulle registrere færre feriereiser i 1985 enn SSB i 1986 er også uventet fordi SSB's undersøkelser dekker feriereiser et helt år (som det skulle være vanskeligere å huske), mens TØI's studie dekket de siste 3 månedene og "blåser opp" tallene til årsgjennomsnitt. (I teorien tilsier det at perioden i TØI's studier er 3 måneder, burde gjøre det lettere å huske mer nøyaktig ulike reisetypene, men likevel er dataene fra SSB og TØI omtrent de samme for 1998/99).

Dette forsøket på å kontrollere kvaliteten på SSB's og TØI's reisevaneundersøkelser, forteller ikke hvilke data som er mest pålitelige. At avvikene er store både i tallstørrelse og retning, indikerer imidlertid at det er behov for kritisk å vurdere kvaliteten på metodene som brukes i de to vanligste reiseundersøkelsene i Norge.

I følge SSB's løpende undersøkelser så kom den store veksten i nordmenns feriereiser tidlig på 1970-tallet, og ikke på 1990-tallet. På 1970-tallet økte andelen av befolkningen som dro på ferietur hvert år, fra vel 60% i 1970 til nesten 80% på 1980-tallet. Deretter kom det en lengre periode preget av stabilitet som så er fulgt av hvis reduksjon i andelen som reiser på ferietur på årsbasis. Både panelstudien og SSB's løpende ferieundersøkelser indikerer en nedgang fra nærmere 80% mot 75% på slutten av 1990-tallet. TØI's studier indikerer derimot en fortsatt sterk vekst etter 1985 i form av en fordobling av antall ferieturer fra 1985 til 1998 (noe som ikke stemmer helt verken med overnattingsstatistikk fra norske campingplasser og utleiehyttefirma, norsk charterstatistikk eller norske overnattinger på hotell i utlandet).

SSB har tidligere dokumentert at nordmenns interesse for å dra på ferietur i Påsken har gått vesentlig ned fra 1980-tallet av. En forklaring som har vært framsatt er at befolkningen dels drar på kortere turer i stedet og dels reiser mer på andre tider av året. Panelstudien bekrefter ikke dette. Den viser riktig nok at andelen av den voksne befolkning (29-79 år) som reiser på ferietur i Påsken nesten er halvert fra 1986 til 1999. Men det har vært nedgang i andelen som reiser på ferietur for nesten alle andre sesonger også. Kun i høstsesongen har ferieuttaket økt i løpet av de siste 13 årene, dvs. i perioden september til 15 desember (tabell 4). Nedgangen gjelder både sommersesongen generelt og for resten av året, med høsten som unntaket hvor det ble ca. 100 000 flere ferierende.

Tabell 4: Alderspanelet 29-79 år etter om de dro på ferietur ulike årstider 1986, 1999.
Prosent

	Andel på ferietur		Antall innbyggere (29-79 år) på ferietur	
	1986	1999	1986	1999
Årsbasis	82,7	75,1	1 850 000	1 900 000
Sommerferietur i alt*	75,2	68,2	1 700 000	1 750 000
Ferietur i vinterhalvåret**	50,6	42,1	1 150 000	1 100 000
Høst	14,3	16,3	300 000	400 000
Jul	8,9	5,3	200 000	150 000
Vinter	15,3	10,1	350 000	250 000
Påske	28,1	15,2	650 000	400 000
Vår	6,1	2,4***	150 000	50 000* **
Antall IO (innbyggere)	1131	1530	(2 250 000)	(2 555 000)

• Mai - August ** September- April*** kortere sesong i 1999, dvs. 6-30/4 mot 1-30/4 i 1986

2.4.2. Kortturer (1-3 netter)

En skulle kanskje trodd at nedgangen i volumet av nordmenns ferieturer skyldes at befolkningen de mer langvarige ferieturene opp i flere kortere reiser og drar på flere kortvarige overnattingsturer i stedet. Men panelstudien viser en betydelig grad av stabilitet i omfanget av korte overnattingsturer med 1-3 netters varighet, både når det gjelder hvor stor andel av befolkningen som tok slike reiser i 1986 og 1999 og hvor mange kortturer som ble foretatt i ulike årstider, enten i hjemlandet eller utlandet.

Denne stabiliteten står også i sterk kontrast til undersøkelsene av reisevaner som TØI gjennomførte i 1985 og 1998, men som ikke har vært publisert tidligere. Denstadli (pers meddelse) har sett på TØI-dataene og funnet en vekst i antall kortturer (1-3 netter) på 70% per person på årsbasis fra 1985 til 1998 blant nordmenn i alderen 29-79 år (dvs. samme aldersgruppe som alderspanelet)².

Panelstudien viser at flertallet (2/3) i alderspanelet (29-79 år) reiste på kortturer av 1-3 netters varighet i 1999 på årsbasis, og en nedgang i andelen som reiste på kortturer fra 1986. Men de som dro på korttur i 1999, tok flere turer per år med det resultat at det var et stabilt uttak av slike korte turer per innbygger på rundt fem kortturer per år. TØI's undersøkelse gir langt lavere tall for antall korte overnattingsturer per person enn panelstudien og spesielt for basisåret 1985. At TØI registrerte kun 1/3 så mange kortturer i 1985 som panelstudien gjorde i 1986 (1,8 i 1985 og 3,1 i 1998) tyder på at SSB- og TØI metodene har gitt sterke utslag. De store forskjellene henger nok sammen med ulike opplegg (som egentlig burde tilsi at TØI hadde fått høyere tall enn panelstudien). At TØI har registrert en klar vekst kan muligens ha sammenheng med metodeendringer i TØI's studier.

I følge panelstudien var nesten 90% av de kortere overnattingsturene av 1-3 netters varighet lagt til Norge. Kun 10% gikk utenlands. Nesten 2/3 av de kortturene som var lagt til hjemlandet, foregikk i løpet av de 8 månedene om høsten og vinteren. Vel 1/3 var lagt til de fire sommermånedene.

² En amerikansk studie viser for øvrig en vekst på 70% også i USA fra 1986 til 1996 i weekendreiser (TIA 2000).

Halvparten av alderspanelet tok seg i 1999 minst en korttur i hjemlandet om sommeren, noe som var en viss nedgang fra sommeren 1986. Nedgangen i kortturene fra sommeren 1986 faller sammen med en nedgang også for ferieturenes del sommeren 1999. Det ble med andre ord både en mindre andel som dro på kortturer og ferieturer sommerstid i løpet av denne 13 års perioden.

Det var imidlertid en stabil andel på vel 1/3 som reiste på korttur vinterstid i Norge i 1986 og 1999. Mens andelen som tok slike turer i eget land om høsten, økte og utgjorde nesten like mange som dro på korttur i sommermånedene. I 1999 reiste kun 10% på korte overnattingsturer av 1-3 netters varighet til nabolandene Sverige og Danmark, mens 7% dro til land utenfor Norden (tabell 5).

De eneste formene for kortturer som fikk økt i utøverandel i alderspanelet fra 1987 til 1999 er turer til land utenfor de nordiske landene og kortturer om høsten i Norge (tabell 5). Det er ellers en betydelig grad av stabilitet i kortreisemønsteret. Like mange oppga både i 1986 og 1999 at de reiste på kortturer i Norge om sommeren eller andre årstider og til nabolandene i Norden begge årene. Men de som reiste på korttur i Norge om høsten tok flere turer slik at gjennomsnittlig antall turer per innbygger økte fra 1986 til 1999 når vi kun sammenligner alderspanelet. De som reiste på kortere overnattingsturer utenfor de nordiske land utgjør en så begrenset andel av befolkningen og foretar såvidt få turer at de representerer en marginal andel av det totale antall kortturer på årsbasis.

Denne sammenligningen tyder på at den registrerte nedgangen i ferieturuttaket *ikke* har sammenheng med at den voksne befolkningen generelt har begynt å reise mer på kortere overnattingsturer i stedet for ferie. Tvert i mot faller nedgangen i ferieturvolumet sammen med en stabilisering av omfanget av kortturer per innbygger og en viss nedgang i andelen som dro på korttur på årsbasis og om sommeren.

Det kan være riktig å minne om at siden antall voksne nordmenn har økt med 305 000 personer eller 13,9% i løpet av denne 13-års tidsperioden, betyr en stabil "markedsandel" at antall kortturer har økt (!) rundt 10-15%. Vi vet ikke om gjennomsnittsvarigheten på disse korte overnattingsturene har endret seg samtidig, slik at endringene målt i reisedager og overnattingsdøgn er ukjent.

Tabell 5: Alderspanelet etter hvor stor andel som reiste på kortturer av 1-3 netters varighet i 1986, 1999 etter om turene var i Norge i ulike sesonger og til nordiske/ikke-nordiske land. Prosent.

Sesong	Andel som reiste på korttur		Antall turer i gjennomsnitt per innbygger	
	1986	1999	1986	1999
I alt på årsbasis	72,1	67,8	4,9	4,9
I Norge det siste året	68,4	63,7	4,2	4,4
Sommer (Mai - August)	54,2	51,5	2,0	1,8
- Mai	30,7	26,2		
- Juni	31,2	26,0		
- Juli	24,2	24,0		
- August	29,6	27,1		
Vinter (Januar - April)	37,6	39,5	1,0	1,1
Høst (September - Desember)	44,7	49,8	1,2	1,6
Utlandet				
- Sverige	8,8	7,7		
- Danmark	9,6	8,8		
- Finland	0,4	1,0		
- Nordiske land i alt	16,9	15,0	0,3	0,3
- Utenfor Norden	3,2	7,2	0	0
Antall IO	1130	1531	1130	1531

2.5 Demokratiseringsprosesser

2.5.1 Land som "henger etter"

Vekstprosessen i ferieuttaket på 1970-tallet kom omtrent samtidig i flere av de rikeste landene i Europa hvis vi begrenser perspektivet til Norge, Sverige og Sveits. Utviklingen over tid i Sveits var meget lik den norske (Teigland 1988a). Innbyggerne i Danmark og Tyskland derimot kom først på 1980-tallet opp på det norsk/sveitsiske nivået for ferieturuttak, med minst 70% av befolkningen på ferietur hvert år (tabell 6). Særlig har veksten på 1980- og 1990-tallet vært sterk i Vest-Tyskland, hvor netto feriereise intensiteten har økt hele 22 prosent poeng på snaut 10 år, fra 57% av befolkningen på ferietur i 1986 til 78% i 1995 (Aderholt 1996). Hvordan utviklingen har vært i disse andre landene de siste årene er det imidlertid ikke vært tid til å innhente opplysninger om til denne analysen.

Tabell 6: Andelen av den norske voksne befolkningen (15-74 år) som reiste på ferietur* ett bestemt år. 1970-1999, sammenlignet med utviklingen i enkelte andre land.

År	Norge	Panelstudien (alderspanelet**)	Danmark	Sverige	Tyskland i alt vest øst
1970	61		51 (1971)	60 (1972)*	. 42 .
1974	74			68	. 52 .
1978	77			81	. 56 .
1982	74			83	. 56 .
1986	78	82,7	68 (1987)		. 57.0 .
1990	74 (1991)		66	80	69 68.2 73.2
1993	73		67 (1992)		75 75.1 76.7
1994			71		78 78.6 76.2
1995					78 . .
1999		75,1			

*Feretur omfatter fritidsreiser av minst 4 netters varighet.** De personene som var 29-79 år i 1986, og de som var 29-79 år i 1999. Kilder: Norge: SSB Ferieundersøkelsen 1986 og Vaage 1994. Danmark: Danmarks turistråd. Den Danske Rejseanalyse 1995. Sverige: Sundelin (1984), Jansen-Verbeke og Spee 1995. Tyskland: Peter Aderholdt 1996, F.U.R 1996 og G+J 1996.

2.5.2 Økt "feriemobilitet" i befolkningen

Hvordan prosessene med vekst og tilbakegang har foregått er det mindre kunnskaper om. Det er beklagelig, for slik innsikt kan være nøkkelen til å forstå mulig utvikling også framover. En teori er at det er ulike grad av mobilitet i ulike befolkningsgrupper innen et land (Aderholt 1995). Begrepet mobilitet sikter her da til regularitet av det å reise, og ikke på hvor langt en reiser fra bostedet. Noen befolkningsgrupper reiser regelmessig på ferietur hvert år (regulære reisende), andre reiser av og til i løpet av f.eks. en 3 års periode (irregulære reisende), og noen reiser aldri på ferie (ikke-reisende). Det blir hevdet at antallet av regelmessig reisende nå vokser langsomt i de mer utviklede landene, men at de ikke-reisende gradvis begynner å reise og at de irregulære reisende gradvis "modnes" til å reise mer regelmessig hvert år. På denne måten vil de som reiser lite eller ikke, etterhvert skrumpe inn til en kjerne som vil omfatte de som er fysisk eller psykisk forhindret fra å reise (Aderholt 1995).

Panelundersøkelsen bekrefter ikke denne "modningsteorien" om at de som reiser lite eller aldri, skrumper inn i antall. I hvertfall gjelder det ikke for Norges vedkommende de siste 13 årene. De som aldri har reist på ferietur i løpet av sitt liv, var riktig nok en meget liten minoritet av alderspanelet allerede i 1986 på under 2% av den voksne befolkningen den gang. Den andel er trolig ytterligere redusert fram til 1999. Men andelen som reiste på ferietur med 3- års mellomrom eller mer enn 5 års mellomrom, hadde vokst fra 6,4% i 1986 til 11,4% 1999 (7). Den "kjernen" av ikke-ferierende som drar på ferietur kun med flere års mellomrom, har derfor ikke skrumpet inn som forventet. Den er tvert om vokst statistisk signifikant fra 1986 til 1999 når vi sammenligner samme voksne aldersgruppe (29-79 år).

Modningsteorien stemmer med andre ord ikke med den norske virkeligheten de siste 13 årene. Mulige forklaringer skal vi komme tilbake til. Foreløpige kontroller tyder på at en faktor kan være at de som reiser sjeldnere på ferietur enn hvert år, er enslige personer i den forstand at de bor alene i en-persons husholdning. Det at andelen som bor i slike husholdninger har økt med nesten 100% i løpet av de siste 13 årene, kan være en drivkraft til at flere reiser sjeldnere enn på ferie hvert år. Forklaringen kan være at de enslige mangler noen å feriere sammen med. Ikke minst kan det gjelde de eldre enslige.

Tabell 7: Alderspanelet (29-79 år) etter andel som reiste på ferietur siste år, og de som ikke reiste siste året etter hvor lenge siden de var på ferietur sist gang. Prosent.

		De som ikke hadde vært på ferietur siste året, etter hvor mange år siden de sist var på ferietur				
	Andel på ferietur siste året	1-2 år siden	3-4 år siden	5 år siden og mer	Aldri vært på ferietur	Uoppgitt
1986	82,7	10,6	2,7	3,7	1,9	-
1999	77,5	9,1	4,9	6,5	1,4	0,6

En viktig implikasjon av modningsteorien er (var) at de land som har den største andelen av regulære reisende kan bli sett på som de mest utviklede i etterspørselssammenheng. Aderholt (1995) hevdet derfor at ut fra denne teorien og hans datamateriale, var Sveits og Sverige de mest utviklede turistmarkedene i vår verdensdel blant de 8 landene som er viktige for norsk reiseliv, fulgt av Tyskland og Frankrike (tabell 8). Nederland og Norge var eventuelt de av disse 8 landene som er minst utviklede. Disse to sistnevnte landene "henger etter" utviklingen, men har derfor også størst vekstpotensiale i etterspørselen i årene framover (sammen med de sør-europeiske landene). Forutsetningen er imidlertid at teorien eller forestillingen om at noen land henger etter er riktig (noe det er tvil om) og at utviklingen går i en "mer moden retning" (noe som ikke stemmer med norsk virkelighet slik panelstudien har registrert den).

Tabell 8: Andelen av befolkningen i ulike land som reiste på ferietur siste år, og regelmessighet. Prosent.

Land	Andel på ferie siste år (netto-reiseintensitet)**	Andel som reiste regelmessig/sjeldnere			
		Regelmessige feriereisende	Ferie-reiser enkelte år	Ikke-reisende	I alt
Sveits	71	57	30	13	100
Sverige	68	55	29	16	100
Tyskland	78	51	35	14	100
Frankrike	63	51	22	27	100
Danmark	71	43	40	17	100
Storbritannia	60	43	34	23	100
Nederland	58	39	34	27	100
Norge	66	39	34	27	100

Kilde: Aderholt 1995. ** NB! Disse tallene avviker vesentlig fra andre kilder for flere lands vedkommende: Det norske netto-reiseintensiteten er her vesentlig lavere enn i panelstudien og SSB's løpende ferieundersøkelser.

En svakhet ved slike enkle komparative måter å tenke på, er for øvrig at de ikke forklarer hvorfor det tyske, danske og nederlandske ferieuttaket har økt så vesentlig akkurat på slutten av 1980- og begynnelsen av 1990-tallet. Men trolig er det et samspill mellom økonomisk vekst, endringer i forbruksvaner generelt og at nye ferieordninger har slått ut.

2.5.3 Sosial spredning

Franske forskere hevder at sosiale spredningsmekanismer er vesentlige i den forstand at lavere klasser følger "overklassens" forbruksmønster (Monteiro og Rowenczyk 1992) også i feriesammenheng. Derfor er nå vanlige innbyggere på vei opp på en nivå med økt uttak av

feriereiser og til det nivå som de rikere grupper i befolkningen har vært på mer stabilt en stund. En slik teori om "klassesprednings-prosesser" har for øvrig preget fransk reiselivspolitik innholdsmessig. Hvor det har vært satset på massive stats initierte utbyggingsprogram for å gi vanlige innbyggere et innholdsmessige tilpasset ferietilbud ("hytte på landet") like det velsituerte klasser var interessert i. For så, når gigantprosjekt 10-15 år etterpå var ferdig utbygd, å oppdage at både overklassen og vanlige folk hadde endret preferanser og standardkrav (Klemm 1995).

Panelstudien bekrefter ikke slike spredningsteorier heller, i hvert fall for Norges vedkommende. Hvis vi går ut fra at de 20% yrkesaktive som hadde høyest yrkesinntekt i 1986 (i form av brutto lønnsinntekt og netto næringsinntekt), representerer de rikeste gruppene i den voksne norske befolkning som "kan være et forbilde" når det gjelder volumuttak av ferie, er det lite som tyder på at lavere inntektsgrupper har fulgt i de rikeste innbyggernes "fotspor" fra 1986 til 1999. Riktig nok reiste de 20% rikeste nordmenn (målt ved personlig inntekt) på om lag 1,5 dager mer på ferietur per år enn de med lavere inntekter i 1986. Men alle inntektsgruppene i det norske alderspanelet reiste på færre (!) ferieturdager i 1999 enn de gjorde 13 år tidligere i gjennomsnitt. Nedgangen i samlet antall dager på ferietur på årsbasis fram til 1999 var rundt 3 dager, nesten uansett hvilken inntektsgruppe personene tilhørte i 1985 (tabell 9).

Tabell 9: Alderspanelet etter gjennomsnittlig antall ferieturdager på årsbasis de hadde i 1986, 1999 etter hvilken inntektsgruppe de tilhørte i 1985. Målt ved pensjonsgivende inntekt ut fra SSB's inntektsregister.

Inntektsgruppe i 1985	Antall dager på ferietur i 1986	Antall dager på ferietur i 1999
Ingen pensjonsgivende inntekt	16,4	12,7
Laveste inntektsgruppe		
- de 19,9% med lavest inntekt	18,3	15,7
- 20-39,9%	17,6	14,5
- 40-59,9%	16,6	16,1
- 60-79,9%	20,2	17,1
Høyeste inntektsgruppe	21,1	18,1
I alt	18,5	15,7
Antall IO	1130	1531

2.5.4 Geografisk spredning fra by til land av det å dra på ferietur

En annen utbredt teori er at feriereiser som fenomen har spredt seg fra grupper med høy status, spesielt i de store byene, og fra moderne næringer til distriktene og primærnæringene. Franske forskere har også den teori at ferievaner sprer seg fra hovedstadsområdet ut til mer perifere strøk, men oppfatningen kan nok gjenspeile den sterke sentraliseringen i det landet. Det er vel vanligere å tro i andre land at spredningen foregår fra bystrøk mer generelt og ut i landdistriktene.

En slik tendens kan eventuelt forklare hvorfor ikke flere innbyggerne i en storby som Paris reiser på ferietur enn for nesten 25 år siden, og samtidig at innbyggerne der har redusert (!) antall dager tilbrakt på ferietur i løpet av en 15-års periode (Monteiro og Rowenczyk 1992). At veksten og volumpotensialet i land som Frankrike nå er knyttet til innbyggerne utenfor byene, blir bekreftet av de franske ferieundersøkelsene.

Panelstudien påviser ingen utvikling de siste 13 årene for Norges del hvor byfolks ferieuttak i økende grad blir "kopiert" av innbyggerne i mindre tett befolkede deler av landet. Den dokumenterer riktig nok at bybefolkningen i 1986 hadde et betydelig høyere uttak av ferieturer enn innbyggere i spredtbygde strøk og mindre tettsteder. Over 90% av den voksne norske storby befolkningen reiste på minst en ferietur i 1986 og 85% i 1999, mot 65% blant innbyggerne i spredt bygde strøk begge årene. Men her er "storby" da definert ut fra norske forhold som byer med minst 100 000 innbyggere.

Det var ikke bare en større andel av innbyggerne i de norske storbyene som reiste på ferietur hvert år. De reiste dessuten på godt over dobbelt så mange og langvarige ferieturer i alt i året enn de som bodde i de minst tett befolkede områdene av landet. Det indikerer at hvis de nordmenn som bor i spredt bygde strøk og i mindre tettsteder begynner å reise som storbybefolkningen, kan en forvente en vekst i reisevolumet. Men ferietur uttaket i Norge har hatt den motsatte utviklingen i forhold til slike teorier. Uttaket hverken i store eller mindre norske byer har stabilisert seg, men har gått klart ned fra 1986 til 1999 for alderspanelets del (tabell 10). Samtidig ser det ut til at voksne nordmenn som var bosatt i spredt bygd strøk eller i mindre tett bygde områder, *ikke* har kopiert bybefolkningens tidligere nivå for det å reise, men hatt et stabilt ferietur uttak fra 1986 til 1999 målt i antall turer per år og antall dager i alt på tur. De voksne nordmenn som bodde i mellomstore tettsteder med fra 2 000 til 20 000 innbyggere har hatt aller størst reduksjon i ferietur uttaket. De reduserte uttaket sitt på årsbasis med nesten 5 hele dager eller med 25% fra 1986 til 1999. Hvorfor det har vært en nedgang i ferietur uttaket akkurat blant bybefolkningen er foreløpig ikke klarlagt.

Tabell 10: Alderspanelet (29-79 år) etter antall ferieturer per år og dager i alt på ferietur i 1986, 1999 og om de i 1986 var bosatt i spredt eller tett bygde strøk.

	Andel av befolkningen som reiste på ferietur		Antall ferieturer per år i snitt		Antall ferietur dager i snitt i alt per år	
	1986	1999	1986	1999	1986	1999
Bostedsstrøk 1986						
Spredt bygd strøk	64,3	64,2	1,1	1,1	10,1	9,9
Tettbygde strøk						
- 200- 1 999 innbyggere	75,3	72,6	1,4	1,4	14,5	13,9
- 2 000- 19 999	85,9	74,2	1,8	1,3	18,6	13,8
- 20 000- 99 999	92,9	79,9	2,2	1,7	23,5	20,8
- 100 000 innbyggere og mer	93,8	84,5	2,5	1,8	25,5	21,3
- I alt	82,7	76,1	1,8	1,4	18,5	15,7
- Antall IO	1130	1531	1130	1531	1130	1531

Hvis det er slik at innbyggerne i det politiske senteret i et land er dem som leder an i utviklingen av forbruksmønstre generelt og ferieuttak spesielt, ville det eventuelt være hovedstadsområdet Oslo/Akershus som blir "kopiert" av innbyggerne ellers i landet. Panelstudien viser da også at de voksne innbyggerne i de to fylkene har hatt et klart høyere ferietur uttak enn andre nordmenn. Spesielt var det tilfelle i 1986 hvor nesten 95% av innbyggerne i hovedstadsområdet Oslo/Akershus var på minst en ferietur i året, med 24 dager bortreist på ferie i gjennomsnitt. Innbyggerne i Nord-Norge hadde imidlertid også et høyt ferieuttak i 1986, noe de dessuten hadde i 1999.

13 år seinere er det lite som tyder på at andre nordmenn i økende grad kopierer ferieturuttaket til dem som var bosatt i hovedstadsområdet i 1986. Et unntak er innbyggerne i Agderfylkene som hadde et relativt stabilt ferietur uttak fra 1986 til 1999. Innbyggerne i alle andre landsdeler reiste mindre på ferie i 1999 enn de gjorde i 1986 (tabell 11). Nedgangen var særlig stor blant innbyggere som bodde i Oslo/Akershus i 1986. Men noe av nedgangen blant disse innbyggerne har nok sammenheng med at noen av dem flyttet ut av Oslo/Akershus i løpet av disse 13 årene og muligens derfor har fått redusert sitt "reisebehov". Det var klart færre av de innbyggerne som bodde i Oslo/Akershus i 1986, som reiste på ferietur i 1999 enn i 1986 (ned 12 prosentpoeng). Samtidig sank antall ferieturer per år sterkt fra 2,4 i 1986 til 1,7 turer blant disse innbyggerne i 1999. Innbyggerne bosatt i Trøndelag i 1986 reduserte også sitt ferietur uttak mye i løpet av denne perioden. Her er da sammenligningen begrenset til alderspanelet, dvs. de personene som var 29-79 år i 1986 og de som var 29-79 år i 1999.

Tabell 11: Alderspanelet (29-79 år) etter omfanget av ferieturer i 1986, 1999 etter landsdel de var bosatt i 1986.

Bostedslandsdel 1986	Andel av befolkningen som reiste på ferietur		Antall ferieturer per år i snitt		Antall ferietur dager i snitt i alt per år	
	1986	1999	1986	1999	1986	1999
Oslo/Akershus	94,2	82,1	2,4	1,7	24,3	20,4
Østlandet ellers	74,5	69,4	1,6	1,3	15,5	13,4
Agderfylkene	74,5	72,9	1,1	1,5	14,7	14,2
Vestlandet	81,9	76,9	1,7	1,5	17,6	15,7
Trøndelag	85,2	72,0	1,8	1,3	17,1	11,9
Nord-Norge	86,0	76,6	1,7	1,3	21,0	17,0
I alt	82,7	76,1	1,8	1,5	18,5	15,7
Antall IO	1130	1531	1130	1531	1130	1531

Hvis teorien om at det har foregått en spredning av det å reise på ferie fra den urbane befolkningen til befolkningen i distriktene er riktig, kan det eventuelt forklare en økende interesse i distriktene for å feriere i byene. Men studier som belyser dette er mangelfulle. Panelstudien indikerer riktig nok at det var en klart tendens til "kompensatorisk" valg av feriested sommeren 1999, i den forstand at de som har sitt faste bosted på landet søker til byene i sommerferiene, mens de som bor i byer søker til landet. Det var en dobbelt så stor andel som reiste til større byer på den lengste sommerferien blant innbyggerne i spredtbygde strøk, enn blant dem som bor i byer den sommeren. Samtidig var det tre ganger så stor andel av bybefolkningen som valgte ett feriested i spredtbygde strøk, enn blant dem som har sitt faste bosted på bygdene. Men 13 år tidligere var det meget små forskjeller i type strøk for oppholdsstedet i sommerferiene mellom by og landbefolkningen (tabell 12).

Tabell 12: Alderspanelet (29-79 år) etter type strøk for feriested på lengste sommerferietur 1986, 1999 og etter type strøk på det faste bostedet i 1986, 1999. Prosent.

Type strøk for det faste bostedet	Spredt-bygd strøk	Tettsted 200 - 1 999 innbyggere	By med 2 000 - 19 999 innbyggere	By med 20 000 - 99 999 innbyggere	Stor by over 100 000 innbyggere	I alt
1986						
Spredtbygd	48,0%	16,0%	20,0%	8,0%	8,0%	100
Tettbygd	42,1%	24,3%	15,0%	7,9%	10,7%	100
I alt	42,7%	23,4%	15,5%	7,9%	10,5%	100
1999						
Spredtbygd	11,9%	33,3%	14,3%	21,4%	19,0%	100
Tettbygd	29,4%	28,9%	21,3%	10,7%	8,6%	100
I alt	26,7%	29,6%	20,0%	12,5%	10,4%	100

Det som tydeligvis har skjedd fra 1986 til 1999 er at nordmenn som bor i byer og spredtbygde strøk har blitt mer forskjellige og mindre like i valg av feriested, ikke at folk på bygdene kopierer bybefolkningen preferanser av feriestedets karakter. Interessen blant bybefolkningen for å feriere i en større by har vært stabil, mens den er mer en fordoblet blant dem som har bostedet sitt i spredtbygde strøk. Interessen for å legge den lengste sommerferieturen til et feriested preget av å være spredt bebyggelse har gått ned både i by- og landbefolkningen, men spesielt mye blant de som har det faste bostedet i spredtbygde strøk. 48% av dem som bodde spredtbygd i 1986 oppsøkte et spredtbygd feriested sommeren 1986, en andel som var redusert til 1/4-del (12%) sommeren 1999.

2.5.5 Overføring av reisevaner mellom yrkesaktiv og ikke-yrkesaktiv livsfase

Når det å dra på ferie blir det normale og en vane, vil innbyggere trolig ta det med seg når de går over fra å være yrkesaktive til å bli pensjonister. Samtidig vil ungdom som venner seg å dra på ferie når de vokser opp, fortsette å feriere når de starter yrkesaktiv virksomhet. En skulle derfor tro at det blir mindre forskjeller mellom de yrkesaktive og yrkespassive over tid og mellom ulike ikke-yrkesaktive grupper.

Panelstudien indikerer imidlertid ingen spesielle endringer bortsett fra den generelle nedgangen i antall dager som alderspanelet dro på ferietur i alt på årsbasis. At alderspensjonistene er blitt yngre og flere har for øvrig ikke ført til at feriereisene i gjennomsnitt har blitt mer langvarige samlet sett på årsbasis (tabell 13).

Tabell 13: Alderspanelet etter antall dager på ferietur i alt 1986, 1999 etter om de var yrkesaktive og eventuelt type av ikke - yrkesaktivitet. (N-antall IO)

	1986	N	1999	N
Yrkesaktive	18,5	871	15,5	1082
Ikke - yrkesaktive generelt	18,6	259	16,2	446
- Alderspensjonister	20,8	66	17,0	264
- etterlatte pensjon	.	*	.	*
- uføretrygdede	21,0	63	16,0	89
- hjemmeværende, kontantstøtte	17,8	141	13,1	31
- skoleelev/student	.	*	.	*
- arbeidsledig	19,9	28	.	*
- andre	.	*	14,1	36
i alt	18,5	1130	15,7	1531

* For få IO (bør minst være 20 IO for å gi opplysninger³)

2.5.6 Ferietretthet og materiell velstandsutvikling

En sveitsisk forsker hevder at de mest reisevante innbyggerne nå begynner å bli lei av å reise og heller foretrekker å være mer hjemme og å tilbringe fritiden i mer bolignære områder (Krippendorf 1993). En forklaring skal være at velstands-utviklingen i rike land som Sveits går i retning av at innbyggerne prioriterer høyere standard på egne hjem, og skaffer seg mer av private fritidsgoder knyttet til eget bosted. En klar økning i anskaffelsen av fritidsutstyr til hjemmebruk (TV, video, edb-utstyr) er noe som også er observert i England. En effekt av denne utviklingen er at forbrukerne får alternativer til det å reise, ikke minst på besøk til mer vanlige opplevelsestilbud i nærheten av der de bor (Clark 1999). Nye alternative rekreasjonstilbud i hjemmene bidrar også til mer prisfølsomhet i forhold til reiselivsnæringens tilbud, fordi de nye alternative hjemmetilbudene er tilnærmet "gratis" når utstyret først er anskaffet.

Om ferietretthet er en vesentlig forklaring på at voksne nordmenn reiste noe mindre på ferietur, og ikke noe mer på kortturer i 1999 enn 13 år tidligere, kan panelstudien ikke klarlegge. For panelstudien kartla ikke fritidstilbudene på bostedene og hjemmene.

Edwards (1992) har lagt større vekt på økonomiske drivkrefter enn sosiale spredningsmekanismer i demokratiseringsprosessene og påpeker at perioder med rask vekst i reisevolumet tenderer mer allment til å falle sammen i tid med perioder med god generell økonomisk vekst. En mulig forklaring på at veksten i enkelte land har kommet først de siste 10-årene, kan derfor være at forbrukerne har prioritert å skaffe seg en relativt høy materiell

³ I SSB's arbeidsnotater av 14/2.1973 (Arbeidsnotat IO 73/6) er det en teoretisk/pragmatisk drøfting av hvor detaljerte resultater en kan publisere fra utvalgsundersøkelser i form at en samling av interne SSB-notater om dette problemet. Konklusjonen på et notat av Ib Thomsen i den samlingen om "Hvor oppdelt kan en offentliggjøre resultatene fra en intervjuundersøkelse" (p. 36--44) er: "Når en arbeider med publiseringsmetoder som tar sikte på å unngå misbruk av statistikken, må en ikke glemme at dette meget lett kan føre til at en holder tilbake mange tabeller som viser viktige og ukjente tendenser i befolkningen. Slike tabeller kan være viktige for oppdragsgiveren fordi de kan danne grunnlag for hypoteser som kan testes gjennom framtidige undersøkelser. Dessuten kan oppdragsgiveren sitte inne med kunnskaper som kan være av stor verdi når de kombineres med resultatene fra en utvalgsundersøkelse" (*basert på få intervju, min tilføyelse*). I denne rapporten er SSB's tommelfingelregel brukt om ikke å publisere prosenttall eller gjennomsnittstall som har basis iførre enn 20 intervjuobjekt, selv om det betyr at interessante "funn" ikke blir offentliggjort (i denne omgang).

standard før de har begynt å reise på lengre ferier i et betydelig omfang. Hvis den type forklaring er riktig er det rimelig å tenke seg at tilsvarende prosesser, med vekt på anskaffelse av varige forbrukssteder, vil prege utviklingen i Øst-Europa i mange år framover.

Men langsiktige endringer av forbruksvaner etterhvert som innbyggerne kommer opp på høyere forbruksnivå, kan bare være en del av forklaringen på den sterke veksten i ferietrafikken fra land som Tyskland og Danmark. Trolig har også innføringen av nye ferie- og fritidsordninger på midten av 1980-tallet spilt inn, men da med forsinket effekt etter hvert som forbrukerne har begynt å ta de nye ordningene i bruk. Spesielt har innføringen av 5 ukers allmen ferie på 1980-tallet i flere land, og sågar 6-8 ukers ferieordninger med lønn pluss en ekstra ukes bonuslønn i Tyskland, vært vesentlig.

2.6 Utvidede fritidsordninger

2.6.1 Drivkrefter bak etableringen av kollektive fritidsordninger

De mange utvidede og nye fritidsordningene på 1980-tallet i Europa har sammenheng med nye måter å tenke på i europeiske fagbevegelse. Tradisjonelt har fagbevegelsen vært opptatt av å gradvis ta ut sin del av en økende velstand i form av fri fra arbeidsforpliktelser, som fritid til egen disposisjon. Den prosessen startet tidlig i vårt århundre med krav om kortere arbeidsdag. Siden er den fulgt opp med krav om kortere arbeidsuke, gradvis utvidet ferieordninger (3-4-5 ukers ferie) og lavere pensjonsalder. Utgangspunktet for den prosessen har vært at arbeidet er en byrde som arbeidstakerne ønsket seg noe mindre av, og som de organiserte seg i fagbevegelser for å få kollektive avtaler med arbeidsgiverne om i kampen for mer fritid (og mer lønn).

I Norge førte den politiske kampen til den første ferieloven i 1947 som sikret alle arbeidstakere 3 uker lønnet ferie per år, en rett som ble utvidet til 4 uker per år i 1964. 12 år seinere vedtok så Stortinget å innføre en femte ferieuke for alle arbeidstakere 60 år og eldre av helse og velferdsgrunner for å redusere presset for de eldre i et stadig mer krevende arbeidsliv. Siden det var sosiale hensyn som lå bak, ble den femte ferieuken for de eldre finansiert over trygdesystemet fra 1976 av og ikke betalt av arbeidsgiverne. Stortinget tok et prinsippvedtak noen år seinere (1981) om å innføre en femte ferieuke for alle arbeidstakere. Men i praksis ble utvidelsen av ferien begrenset til kun en enkelt feriedag ("Gro-dagen") ut fra hensynet til Norges økonomi. I det private næringslivet er det imidlertid en del grupper som har forhandlet seg fram til en full femte ferieuke etter den tid. Samtidig har Stortingets prinsippvedtak om at landbruksbefolkningen skal likestilles økonomisk og sosialt med industriarbeiderne ført til at en statlig finansiert ferieordning på 3 uker er innført for landbrukets del (med en start i 1970 og tre uker med avløserordning fra 1981 av).

Et viktig trekk ved det nordiske (og franske) feriesystemet er at ordningene er felles for alle arbeidstakere og preget av en egalitær og solidarisk ide om hvordan samfunnet bør være organisert. For å sikre at alle arbeidstakere fikk samme rettigheter har avtalene som var inngått mellom arbeidstakernes fagorganisasjoner og arbeidsgiverne, blitt lovfestet av Stortinget etter at avtalepartene er kommet til enighet. Drivkraften i denne utviklingen har vært at arbeidstakerne i kampen om å få sin del av det økonomisk utbyttet fra næringsvirksomhetene gradvis har valgt å kombinere kravet om økt lønn med mindre av arbeide som byrde. Prioriteringen av økt fritid har ført til ulike forbedringer av fritidsordningene i løpet av 10-års perioder, med innføring av mer ferie en periode, kortere arbeidsuke en annen periode, lavere pensjonsalder en tredje.

På 1970- og 1980-tallet har tankegangen til europeisk fagbevegelse endret seg, med større vekt på at å arbeide også er et gode som riktig nok har varierende kvalitet (avhengig blant annet av arbeidsmiljø m.m.). Det endrede perspektivet har sammenheng med den langvarige og betydelige arbeidsløsheten i mange land. Den har ført til at europeisk fagbevegelse har blitt opptatt av, at hvis en ikke kan øke antall arbeidsplasser - og derved redusere arbeidsløsheten - så får en dele på de arbeidsplasser (og arbeidsgoder) som er. En måte å gjøre det på er å utvide feriene og å innføre kortere arbeidsdag. Å redusere antall arbeidssøkende er også sett på som en alternativ vei for å få til redusert arbeidsløshet. Noe en kan oppnå ved å innføre lavere pensjonsalder og/eller å holde ungdommen lengre i opplæring, f.eks. i skoleverket, i følge denne tankegangen.

Flere europeiske land har på 1980-tallet vært preget av slike tanker, og har satt praktiske forsøk på gang. Felles for de fleste av eksperimentene er at nye fritidsordninger er etablert, med både lengre allmen ferie og lavere pensjonsalder. Til dels har tiltakene hatt smitte-effekt med krav om lengre ferie ut fra at "nå har de fått lengre ferie i nabolandet" eller "de andre fagorganisasjonene har fått det til". Resultatet er betydelige utvidelser av ferienes omfang i store deler av Europa, med 5-6 ukers ferie i flere land, mot kun 2 ukers ferie i USA og Japan (tabell 14).

Tabell 14: Årlige feriedager i 1995 etter tariffavtale for industriarbeidere i ulike land.

Land	Antall feriedager per år	Antall ferieuker der 5 feriedager = 1 ferieuke
Europa		
Finland	37	7.4
Italia	35	7
Nederland	32	6.4
Vest-Tyskland	30	6
Østerrike	26	5.2
Danmark	25	5
Sverige	25	5
Frankrike	25	5
Storbritannia	25	5
Spania	24	4.8
Sveits	24	4.8
Hellas	22	4.4
Portugal	22	4.4
Irland	21	4.2
Norge	21	4.2
Belgia	20	4
USA	12	2.4
Japan	11	2.2

Kilde: Opaschowski 1996, som henviser til Statistisches Bundesamt 1995.

De siste ferieutvidelsene i Tyskland kom først og fremst på 1980-tallet som en gradvis prosess med forhandlinger innen ulike fagforbund. Et resultat er at mens 4 % av vest-tyskerne hadde 6 ukers ferie i 1980 hadde 70% en slik tariffestet ferie i 1990 (Grüner 1993). Ringvirkninger for etterspørselen etter reiser har kommet i påfølgende år. Men klar identifisering av effektene av fritidsutvidelsene er det ingen eksempler på i faglitteraturen.

At ferieutvidelsene har vært viktig er sannsynlig, for den største veksten i ferieturvolumet i Tyskland kom i siste halvdel av 1980-tallet, etter at de fleste fulltidsarbeidende hadde fått 6 ukers ferie noen år tidligere (Nahrstedt 1993). Det meste av reiseveksten kom blant de yrkesaktive deler av befolkningen, og særlig blant de som vanligvis er i etableringsfasen (25-44 år). Men de eldre tyskerne økte også sitt ferieuttak, også de over 70 år, og det kan ikke ha noe med utvidet ferie i arbeidslivet å gjøre (Lohmann og Kösterke 1991). Utvidet ferie er nok derfor bare en del av forklaringen på den sterke økningen av tyske feriereiser de siste 10-årene. Endringer i reiseønske, vaner og evne er nok også viktig, med økonomisk evne som en vesentlig underliggende faktor.

Økonomiske problemer i en rekke land, sammen med en økende ubalanse mellom den yrkesaktive befolkning og de som skal forsørges, bidrar til press for å få flere til å arbeide lengre enn det som har vært tilfelle de siste årene. Et økende antall pleietrengende eldre gjør at det er nødvendig å reversere utviklingen mot lavere pensjonsalder og begrense vekst i fritiden generelt, i følge OECD (1998). En ny analyse laget på oppdrag av WTO (Verdens turistorganisasjon) viser at Europa har vært et unntak i fritidssammenheng. I alle andre verdensdeler bidrar økende konkurranse internasjonalt i næringslivet, på grunn f.eks. av ulike frihandelsavtaler, til økt arbeidspress og mindre fritid både i privat og offentlig sektor (Clark 1999). En slik utvikling har vært på gang i Nord-Amerika i lengre tid. Økt konkurranse og omstillinger i USA har redusert antall fridager med lønn, sykedager og betalt ferie med 15%. 45% av alle amerikanske arbeidere er nå på arbeidet mer enn 45 timer i uka (Schor 1994). Det markedsorienterte systemet i USA har ført til at 1/3 av arbeiderne tok ut mindre enn 50% av de feriedagene de hadde rett til i 1995. Situasjonen er likedan i Japan, hvor retten til ferie i følge Clark (1999) etter nye reformer nå er kommet opp i 17 dager gjennomsnittlig, men hvor bare 9,5 av dagene blir tatt ut i ferie som et bedrag til å sikre arbeidsplassene.

Å få til omfattende utvidelser av ferie- og fritidsordninger i flere europeiske land i en situasjon med sterkere internasjonal konkurranse, kan nok derfor bli vanskelig, selv om utviklingen i de nordiske land nå går i retning en kombinasjon av lengre ferie og mer fleksibel arbeidstid. I år (2000) innførte Danmark seks ukers ferie, mens viktige parter i norsk arbeidsliv inngikk avtale om en femte ferieuke (22 år etter at Sverige gjennomførte en slik reform). Det gjenstår å se om den nye norske reformen blir utvidet til å omfatte alle ansatte (pluss bøndene som nå har krevd å få samme sosiale standard på dette området). Men det er allerede avklart at de norske ansatte som er 60 år og eldre får en ekstra ferieuke via Folketrygden, i tillegg til den femte ferieuka.

Panelstudien viser at denne retning fritidsutviklingen nå ser ut til å ta atskiller seg fra det som skjedde fra 1986 til 1999.

2.6.3 Ukentlig arbeidstid i Norge 1986-1999

I en del andre land er det den enkelte yrkesaktive som inngår en personlig kontrakt om hvor lang arbeidstiden skal være (innen visse lovfestede grenser) og hvor lang feriene skal være (Clark 1999). I Norge blir rammene for den yrkesaktive befolkningen stort sett avtalefestet etter forhandlinger mellom partene i arbeidslivet, de organiserte arbeidstakerne og arbeidsgiverne. Den yrkesaktive delen av befolkningen blir vanligvis i statistisk sammenheng avgrenset til dem som arbeider minst 10 timer per uke i inntektsgivende arbeide eller i en familiebedrift. Det er den definisjonen som her er lagt til grunn.

En viktig reform i perioden 1986-1999 var innføringen av redusert ukentlig arbeidstid fra 40 til 38 timers uke (tabell 15). Denne reformen omfattet først og fremst de ansatte direkte, men har også hatt ringvirkninger for selvstendig yrkesutøvere og andre yrkesaktive. Et resultat var et skift nedover i arbeidstid for større grupper. Den nye ordningen av den daglige og ukentlige arbeidstiden har neppe hatt vesentlig betydning for utviklingen i nordmenns feriereiser eller kortturer i løpet av de siste 13 årene. En grunn er at gjennomsnittlig antall arbeidstimer per uke endret seg minimalt i løpet av denne 13 års perioden for de yrkesaktive, og viste faktisk en svak økning fra 38,7 til 39 timer. Arbeidstidens varighet omfatter da antall timer i hovedyrke og bi-yrke, samt betalte overtidstimer og ekstraarbeide hjemme i forbindelse med arbeidet.

Tabell 15: Alderspanelet (29-79 år) etter antall arbeidstimer per uke i 1986 og 1999. Prosent.

	10-19 timer	20-29 timer	30-39 timer	40-49 timer	50 timer og mer	I alt	Antall IO	Andel yrkesaktive med minst 10 timer per uke	Snitt timer
1986	7,1	10,2	25,2	42,4	15,0	100	903	76,5	38,7
1999	6,2	11,1	52,1	19,1	11,2	100	1082	70,7	39,0

Når antall arbeidstimer per uke var omtrent stabil for de voksne yrkesaktive generelt, skyldes det at de ansatte økte sin arbeidstid i gjennomsnitt med en halv time per uke fra 37,6 til 38,1 fra 1986 til 1999. En økning som blant annet henger sammen med det ble flere som arbeidet fulltid, og en reduksjon av deltidsarbeide.

De selvstendig næringsdrivende reduserte imidlertid sin ukentlige arbeidstid fra gjennomsnittlig 46,6 til 43,8 timer, dvs. med vel 5%. De relativt få som arbeidet i familiebedrift reduserte også sine arbeidstimer fra 34,4 til 30,4 timer (tabell 16). Den største reduksjonen i arbeidstid, og økning i ukentlig fritid, kom med andre ord ikke blant de ansatte, men blant de selvstendig næringsdrivende som reduserte arbeidets omfang ned i retning av det som var mer vanlig blant de ansatte.

Tabell 16: Alderspanelet (29-79 år) etter antall arbeidstimer per uke i 1986 og 1999 etter om de var selvstendige, ansatte eller arbeidet i familiebedrift. Antall timer.

	1986 timer	(sta. Avvik)	1999	(sta. Avvik)
Selvstendige	46,6	(15,3)	43,8	(15,2)
Ansatt	37,6	(10,9)	38,1	(8,5)
Familiebedrift	34,4	(19,3)	30,4	(19,3)
I alt	38,7	(12,2)	39,0	(10,2)
Antall IO	871		773	

Disse utviklingstallene gjelder de yrkesaktive som helhet, og for den enkelte person var det til dels betydelige endringer. 10% av hele panelet reduserte sine ukentlige arbeidstimer med minst 40 timer fra 1986 til 1999, en gruppe som består av de personene som trakk seg tilbake fra arbeidslivet i løpet av denne perioden. Samtidig var det 4% som økte sin arbeidstid med minst 38 timer i løpet av disse 13 årene, en gruppe som består av dem som trådte inn i det

inntektsgivende arbeidslivet. En ekstrem gruppe som utgjorde en prosent av hele panelet, økte sin arbeidstid per uke med minst 45 timer (med 75 timer som maksimum). En annen ekstrem gruppe på en prosent av panelet reduserte sin ukentlige arbeidstid med minst 65 timer per uke (med 85 timer reduksjon som maksimum).

Det er interessant å merke seg at de som reduserte sin arbeidstid med minst 40 timer ("normal uke" i 1986), utgjorde vel 10% av hele panelet, mens de som økte sin arbeidstid med minst 38 timer (normaluke i 1999) var kun 1/4 så mange. De ekstreme gruppene når det gjelder endret arbeidstid representerer også viktige utviklingstrekk. Den ekstreme en-prosent gruppen som reduserte sin arbeidstid mest, reduserte den med minst 65 timer per uke. Den andre ekstreme en-prosent gruppen som økte sin arbeidstid mest, økte den med "kun" 45 timer som minimum.

Begge disse utviklingstrekkene reflekterer nok at de eldre nordmenn som trakk seg ut av arbeidslivet mellom 1986 og 1999 har vært vant til og har akseptert klart lengre arbeidstid per uke enn de yngre som begynner i arbeidslivet i dag. Det gjelder selv blant de aller mest arbeidsivrige nye yrkesaktive i 1999 (Tabell 17). Denne endringen i seg selv har **bidratt** til økt fritidsvolumet i den eldre del av befolkningen, og isolert sett ført til økt mulighet for å drive ulike fritidsaktiviteter og å reise ikke minst på kortere overnattingsturer. Men økt mulighet betyr ikke nødvendigvis at mulighetene blir benyttet.

Tabell 17: Yrkesaktive og hele panelet etter endringene i antall arbeidstimer per uke fra 1986 til 1999. Basis 1595 intervjuobjekt. Prosent.

	Reduserte arbeidstiden			Liten endring	Økte arbeidstiden			Ubesvart	I alt
	Minst 40 timer	20-39 timer	5-19 timer	Høyest 4 timer opp eller ned	5-19 timer	20-39 timer	Minst 40 timer		
De som var yrkesaktive både i 1986 og 1999	0,4	3,8	12,1	24,6	10,8	2,5	0,3	45,6*	100
Hele panelet	10,2	11,2	13,5	38,2	12,4	10,9	3,6	0	100

* Ikke yrkesaktive enten i 1986, 1999 eller begge årene (13,6% var ikke yrkesaktive begge år).

2.6.3 Frilørdagsordningen, utviklingen 1986-1999 i Norge

I tillegg til at det ble innført 38 times uke (uten de store utslagene), har det de siste 13 årene vært en utvikling i arbeidslivet mot flere frilørdager for de ansatte og lavere pensjonsalder. Men heller ikke hovedmønsteret når det gjelder frilørdagsordningene har endret seg vesentlig for de ansattes del.

Nesten 3/4 av de ansatte hadde fri hver lørdag i 1999. Den andelen av de ansatte som hadde fri enten hver lørdag eller annen hver lørdag, økte fra til sammen 83% i 1986 til 89% i 1999 (tabell 18). Det viktigste som skjedde i løpet av denne perioden, var nok derfor at frilørdagsordningen som organisatorisk system, ble ytterligere dominerende på bekostning av andre ordninger

Tabell 18: Ansatte i alderspanelet etter endringer i frilørdagsordninger fra 1986 til 1999. Prosent.

	Fri hver lørdag	Fri annen hver lørdag	Fri mindre enn annen hver lørdag	Ikke fri på lørdag	Annen ordning	I alt	Antall IO
1986	69,7	13,7	4,3	3,7	8,6	100	736
1999	73,6	15,7	5,6	1,1	4,0	100	875

At andelen ansatte med fri hver lørdag eller annen hver lørdag har økt kunne isolert sett tilsi at nordmenns fritid har økt. Men i løpet av denne 13 års perioden sank andelen av den voksne befolkningen i 29-79 års alderen som var ansatt, fra 65% til 57%. En effekt av den utviklingen er at selv om hele befolkningen i disse aldersgruppene økte med 300 000 personer i antall fra 1986 til 1999, så sank (!) antall ansatte med fri hver lørdag med ca. 50 000 personer siden andelen ansatte også sank vesentlig. I prinsippet fikk derfor den voksne norske befolkning **mindre fritid i form av frilørdager** uten arbeidsforpliktelser. Men det ble mer enn oppveid ved at årsaken til at andelen av ansatte gikk ned, var redusert pensjonsalder og en økning av andre pensjonsformer. For disse andre fritidsreformene økte samtidig omfanget av fritid mer generelt (og ikke bare på lørdagene). Det som har skjedd, er med andre ord at den voksne befolkningen som helhet delvis "byttet" frilørdagsordninger" med langvarige "perioder med fri fra arbeidet" i form av alderspensjon eller annen pensjonsordning.

Frilørdagsordningene for den enkelte ansatte kan imidlertid ha endret seg i ulike retninger. Hovedretningen på endringene er likevel ganske entydig hvis vi ser på utviklingen fra 1986 til 1999 for dem som var yrkesaktive og ansatt begge disse årene. Blant dem som hadde fri hver lørdag i 1986 var det meget få som gikk over til en annen ordning til 1999. 87% av dem som hadde fått fri hver lørdag i 1986, hadde samme ordning også 13 år seinere (tabell 19).

Trenden blant de yrkesaktive i denne 13 års perioden var klart i retning av at de som hadde lite fri på lørdagene fikk flere frilørdager. Det viktigste var at hovedtyngden av dem som hadde mindre fri enn hver lørdag i 1986, gikk over til å ha fri hver lørdag i 1999. 70-80% av dem som ikke hadde fri på lørdager eller mindre enn annen hver lørdag i 1986, hadde enten t fri hver lørdag eller annen hver lørdag i 1999. Når dette ikke ga større utslag i det generelle mønsteret blant de ansatte er årsaken at etableringen av andre friordninger endret norsk arbeidsliv, ikke minst på grunn av nye ordninger for de eldre arbeidstakerne.

Tabell 19: Ansatte i panelet generelt etter om frilørdagsordningen til den enkelt person hadde endret seg og i hvilken retning fra 1986 til 1999. Prosent. Basis: 656 IO som var ansatt både i 1986 og 1999.

Arbeidssituasjon på lørdager i 1986	Arbeidssituasjonen på lørdager i 1999					I alt
	Fri hver lørdag	Fri annen hver lørdag	Mindre fri enn annen hver lørdag	Har ikke fri på lørdager	Annen ordning	
Fri hver lørdag	87,3	7,0	2,1	0,4	3,2	100
Fri annen hver lørdag	42,7	41,7	12,5	1,0	2,1	100
Mindre fri enn annen hver lørdag	45,5	22,7	13,6	9,1	9,1	100
Har ikke fri på lørdager	55,6	27,8	5,6	11,1	.	100
Annen ordning	50,0	25,0	12,5		12,5	100
I alt	75,8	14,5	4,9	1,1	3,8	100

2.6.4 Ferieordningene

Heller ikke ferieordningene endret seg vesentlig i løpet av denne 13 års perioden, men det ser ut til å ha blitt mindre variasjon og mer "ensretting" av feriesystemet blant ansatte. I hvertfall gjelder det tilsynelatende når en ser på utviklingen for den voksne befolkningen som helhet. For samtidig som frilørdagsordningen som system ble mer dominerende, ble ordningen med fire-ukers ferie også mer dominerende.

Andelen ansatte som hadde fire ukers ferie, økte klart fra 70% i 1986 til 80% i 1999 (tabell 20). Veksten i andelen som hadde fire ukers ferie, kom på bekostning av andre ferieordninger når det gjelder rett til ferie for ansatte. Et uventet trekk i denne utviklingen var at andelen som hadde rett til fem ukers ferie gikk noe ned (!) i løpet av 13 års perioden. Årsaken er nok at pensjonsalderen ble redusert fra 1986 til 1999, slik at de ansatte som er 60 år og over - og derved har rett til fem ukers ferie betalt av Folketrygden - er redusert i antall i forhold til 1986. Dette er enda et eksempel på at for befolkningen som helhet, har omfanget av en type fritid gått ned (færre med fem ukers ferie) de siste 10-15 årene på grunn av at andre former for fritid har vokst i omfang (lavere pensjonsalder).

Tabell 20: De ansatte i alderspanelet (29-79 år) etter hvor mange ferieuker med lønn de hadde rett til i 1986 og 1999. Prosent

År	Fire uker	Fem uker	Seks uker og mer	Uregelmessig	Annen Ordning	Ubesvart	I alt	Antall 10
1986	69,7	13,7	4,3	3,7	8,6	0	100	736
1999	80,5	9,5	5,1	1,8	2,8	0,6	100	877

2.6.5 Pensjonsordninger, skolegang og kvinners yrkesaktivitet

Fritiden til en befolkning endrer seg ikke bare ved at den ukentlige arbeidstiden øker, eller ved innføring av frilørdagsordninger og utvidet rett til ferie. Fritid i form av fri fra arbeidsforpliktelser kan øke på to andre måter også, både ved at det blir flere som får helt fri fra arbeidsforpliktelser i form av pensjonsordninger og ved at ungdom blir holdt lengre på "skolebenken" og derved kommer seinere i livsløpet inn i arbeidslivet.

En sammenligning av alderspanelet (29-79 år) viser at på dette området har det foregått betydelig endringer i løpet av de siste 13 årene. For det første har andelen av yrkesaktive blant voksne nordmenn tydeligvis gått fra 78% i 1986 til 71% i 1999. Det har skjedd samtidig med at andelen som har alderspensjon ble fordoblet og økte fra 5,5% til 17,2% av hele alderspanelet. I 1986 var det ingen under 70 år som oppga at de hadde alderspensjon. I 1999 var det ingen under 60 år som oppga at de hadde alderspensjon, men 88% av alderspensjonistene det året var 67 år eller eldre.

Denne utvidelsen av fritidsordningene skyldes nok først og fremst at pensjonsalderen har blitt redusert til 67 år generelt og at langt flere tar pensjon raskt ved oppnådd pensjonsalder. I tillegg har nok innføringen av spesialordninger som "avtalefestet pensjon" (AFP) bidratt til å redusere pensjonsalderen ytterligere. Det at flere alderskull av eldre nordmenn har tatt ut full alderspensjon er trolig en av de viktigste reformene i det norske samfunnet de siste 13 årene når det gjelder kollektive fritidsordninger. At aldersgrensen for pensjon er redusert fra 70 til 67 år har i seg selv bidratt til at nesten 130 000 **flere** voksne nordmenn har fått "fri hele året" fra arbeidsforpliktelser (og derved mistet retten til ferieuker og frilørdager).

Andelen av alderspanelet som har andre former for pensjon har også økt noe, fra 6% i 1986 til 9% i 1999. Det er mulig at noe av denne veksten skyldes nye pensjonsordninger. I 1999 var det 1% som hadde etterlatte-pensjon og 6% som hadde uførepensjon. Det året hadde i tillegg 2% av alderspanel kontantstøtte/barselpermisjon (en andel som nok vile vært høyere hvis yngre aldersgrupper var med i panelet). Dessuten var det i 1999 vanligere at voksne nordmenn (29 år og eldre) gikk på skole eller studerte. Samtidig hadde andelen som var arbeidsløse, gått ned fra 1986 (tabell 21).

En annen viktig endring i det norske fritidssystemet er knyttet til endringene i voksne kvinners økte yrkesaktivitet. I 1986 var 12,6% av alderspanelet "hjemmeværende" (i tabellen oppført under "andre"). 96,8% av dem var kvinner. Om lag 25% av dem som var hjemmeværende i 1986 hadde i 1999 gått ut i yrkeslivet, mens 46% hadde fått alders-, uføre- eller etterlattepensjon. Den tredjedelen av disse kvinnene som gikk ut i arbeidslivet, fikk trolig to arbeidsoppgaver, en lønnet ute og en ulønnet hjemme. Noe som kan ha redusert deres "fritid" vesentlig, uten at panelstudien har kartlagt det.

Tabell 21: Alderspanelet (29-79 år) etter hvor stor andel som hadde pensjon av ulike typer, var under utdanning, arbeidsledig eller yrkesaktive i 1986 og 1999. Prosent

	Alders pensjon	Annen Pensjon/ - Trygd	Skole/ Studier	Arbeidsledig	Andre*	Yrkesaktiv**	I alt	Antall IO
1986	5,8	5,5	0,7	2,5	18,7	77,7	100	1130
1999	17,2*	8,8	3,6	0,8		70,9	100	1531

* Den største gruppen i 1986 var hjemmeværende (12,6%) uten 10 timers lønnet arbeidstid eller ulønnet arbeide i familiebedrift. ** Det var et mindretall (1%) i 1999 som kombinerte ulike pensjonsordninger eller kombinerte arbeidsledighet med studier. *** Yrkesaktiv er her definert som de som arbeidet minst 10 timer per uke vanligvis.

Selv om endringene i enkelte av disse fritidsordningene har vært mindre vesentlig de siste 10-15 årene, så har retningen innen norsk arbeidsliv vært i mot at de sysselsatte har fått mer fritid. Spesielt gjelder det de noe eldre aldersgruppene. I den grad et begrenset omfang av fritid har forhindret folk fra å reise, vil de avtalefestede fritidsordningene kunne fungere som "et tak" for hvor mange dager folk kan reise bort både på årsbasis og innen ferieperiodene og i helgene. I deler av arbeidslivet er det imidlertid mulig å supplere den avtalefestede fritiden ved å opparbeide ekstra fridager på ulike måter. Derved blir arbeidstiden og fritiden mer fleksibel i volum, hvis arbeidsgiverne er interessert i det.

2.6.6 Ekstra fridager og økt fleksibilitet

Offentlige fridager og helligdager er viktige ekstra fridager for både nordmenn og innbyggerne i andre land. På dette punktet har det ikke skjedd endringer i Norge, selv om det har vært en politisk diskusjon om å "bytte" enkelte religiøse helligdager mot mer ferie eller arbeidstid. Andre land, som Japan har utvidet antall offentlige fridager vesentlig. I Japan har motivet vært å få innbyggerne til å bruke mer penger i et forsøk på å få økonomien til å vokse igjen.

I flere land har arbeidsgiverne ønsket å få til mer fleksibilitet blant sine ansatte for letter å kunne øke arbeidsinnsatsen når det er behov for det, og å tilfredsstille de ansattes ønske om å få fri på tidspunkt som passer den enkelte best.

Muligheten for å ta fridager utenom de lovfestede feriedagene var betydelig i Norge allerede i 1986. 3/4 av de sysselsatte det året kunne enten opparbeide ekstra fridager eller ta seg fri uten opparbeiding. 2/3 av de selvstendige kunne ta seg fri når de ville, mens 5-10% mente at det bare kunne skje hvis de gjorde en ekstra innsats først. 1/4 del av de selvstendige mente at å ta seg ekstra fridager ikke var mulig.

Blant de ansatte oppga 30% av de ikke kunne ta seg ekstra fridager, verken fritt eller mot opparbeiding. 41% av de ansatte kunne ta seg fridager i tillegg til de lovfestede feriedagene, men da kun mot opparbeiding. Det var imidlertid den gang ikke et betydelig antall ekstra fridager som ble tatt ut i tillegg til de lovfestede feriene. Gjennomsnittet tok de sysselsatte ut vel 3 ekstra fridager i 1986, noe som representerer et tilskudd på ca. 15 % til de lovfestede feriedagene den gang.

Hvordan situasjonen var 13 år seinere ble ikke kartlagt i 1999, så utviklingen på dette feltet er

ukjent. Men det er mulig at mulighetene for å ta "ekstra fridager" har blitt større. Det er de som hevder at en kilde til dette, er bedre sykelønnsordninger som gjør at enkelte tar fri på "arbeidsgiverens regning", uten opparbeiding. Omfanget av dette er ukjent.

Mulighetene til rettmessig og urettmessig å ta seg ekstra fridager gjør at de lovfestede ferieordningene ikke er noe absolutt tak for hvor mye nordmenn kan reise på ferie. Men ferieordningens begrensninger setter en viss ramme for reisemulighetene, hvis da ikke "ferietaket" blir løftet opp på ett nytt og høyere nivå ved ny avtaler mellom partene i arbeidslivet, som for eksempel en gradvis innføring av en femte ferieuke som i Norge. Det er imidlertid andre land hvor det pågår prosesser som kan senke taket igjen ved at ferieordningene blir redusert til færre uker enn tidligere, eller ved at de ansatte som ønsker det kan bytte inn deler av ferien mot høyere lønn (Clark 1999). En reduksjon i fritidens omfang vil eventuelt virke som et tak som senker mulighetene for å reise, og derved redusere reisevolumet.

2.7 Takeffekter

Begrepet "takeffekter" er blitt sentralt i europeiske perspektivanalyser (Edward 1985 og 1992), men det er da kun knyttet til fritidsreiser. For yrkesreisene har neppe nådd opp mot noe volum sperre, hverken i Norge eller andre land. Mens 70-80% av den norske befolkning deltok på kortere eller lengre fritidsreiser på slutten av 1980-tallet, var det kun 15-25% som reiste i yrkets medfør (Teigland 1990) som er det siste året vi har sammenlignbare tall for langtidsutviklingen av yrkesreisene (tabell 22).

Tabell 22: Fritidsreiser og yrkesreiser som den voksne norske befolkning foretok i 1979 og 1989 (pluss panelstudien 1986-1999) etter andel som reiste og antall reisedager på årsbasis. Prosent.

	Korttur i fritiden (1-3 netter)	Ferieturer (4 netter og mer)	Yrkesreiser med overnatting
Andel av befolkningen* som reiste			
- 1979	74%	78%	13%
- 1989	68%	78%	25%
Panelstudien**			
- 1986	72%	83%	?
- 1999	68%	75%	?
Antall reisedager pr. reisende*			
- 1979	23	23	19
- 1989	17	22	19
Panelstudien**			
- 1986	?	19	?
- 1999	?	16	?

*16 år og eldre ** 29-79 år

At andelen av befolkningen som reiser i fritidssammenheng og antall reisedager er så stort, betyr at en trolig begynner å nærme seg noen øvre grenser. Takeffektene for fritidsreisenes del

er da ikke bare knyttet til fritidsordninger, men også til økonomiske evne og prioritering av forbruk generelt, samt til demokratiseringsprosesser.

2.7.1 Andelen på ferietur nærmer seg et tak

Den viktigste takeffekten er knyttet til et meget høyt nivå på ferieuttaket i flere land. I årene som kommer, vil utviklingen trolig bli preget av at nå begynner andelen av befolkningen som reiser på ferietur, å nærme seg en øvre grense slik at det oppstår en "tak-effekt". For det blir mindre og mindre sannsynlig at nye befolkningsgrupper kan reiser årlig, jo nærmere reiseandelen kommer 100%.

Takeffekten kommer av at det nok alltid vil være en del innbyggere i et land eller region som foretrekker eller er nødt til å bli hjemme i feriene. Enten årsaken er egen sykdom, tilsyn med eldre eller mindre barn, drift av eget firma, husbygging, mangel på penger eller lite fritid etc. Slike barrierer kan være både av midlertidig og til dels permanent karakter, også i den norske befolkning (Haukeland 1986).

Hvor taket for netto reise-intensiteten ligger er det mindre sikker kunnskap om. Danmarks Turistråd (1995) regner f.eks. med at taket trolig ligger på et nivå på ca 75-80% for andelen av befolkningen som kan og vil reise på ferietur hvert år. Andre mener at et nivå på 80-85% er rimeligere. Uansett vil det faktum at 75-80% av innbyggerne i stadig flere vest - europeiske land drar på ferietur årlig, bidra til redusert veksttakt i årene framover, og muligens en stagnasjon i volum i løpet av en kortere periode. For selve veksten i netto intensiteten (andelen på ferietur hvert år) har trolig en tilnærmet s-fasong, med begrenset veksttakt i begynnelsen, for så å ha sterk vekst opp mot en 60-70% andel, med gradvis lavere veksttakt opp mot et tak rundt 75-80-85%.

Edwards (1992) hevder at denne S-formede vekstprosessen har tatt rundt 100 år i de europeiske landene, fra overklassens første ferieturer i forrige århundre og fram til dagens masseturisme. Vekstprosessen i andre deler av verden vil trolig ta vesentlig kortere tid. Dagens høye ferieuttak i Europa gjør at vekstpotensialet for verden som helhet i årene framover først og fremst vil være knyttet til andre verdensdeler hvor det å reise på ferie foreløpig er uvanlig. Men i hvilken grad vekstprosesser tilsvarende de europeiske blir utløst i andre deler av verden, gjenstår å se. Den videre økonomiske utvikling og særpreg ved samfunnssystemene kan avgjøre det. Hudman og Davis (1994) påviser at slike vekstprosesser sannsynligvis er på gang i Øst-Asia. I 1974 hadde nemlig 75% av all internasjonal turisttrafikk sitt utspring i 12 vestlige land. I 1990 sto de samme 12 vestlige landene for kun 50% av trafikken. Dataene omfatter da bare reisestrømmene mellom land hvor de reisende var utenlands mer en 24 timer. Viktigste årsak til endringene var økt generering av turisttrafikk i Øst-Asia. (Hvis det er riktig at Kina nå har innført allmen 2 ukers ferie for sin milliardbefolkning, kan effekten bli stor i årene framover, og øke betydelig hvis 3-4 ukers ferie skulle komme på lengre sikt).

At vekstpotensialet er størst i andre verdensdeler er ikke det samme som at det ikke er vekstmuligheter også i mange europeiske land, spesielt i Sør- og Øst-Europa som har vesentlig lavere uttak av ferieturer enn nord- og vest - europeiske land. Men det kan være vekstmuligheter også i Norge, Nederland; Storbritannia og Danmark, hvis det er riktig at de landene også henger noe etter i utviklingen. Men mulige vekstpotensial er neppe entydig. For det første kan takhøyden variere mellom ulike land (Edwards 1992). For det andre gjelder det at når andelen av en befolkning som reiser eventuelt når et tak, så kan antall reiser fortsatt øke ved at de som reiser tar flere reiser per år.

En framtidig vekst kan også komme av, i følge Edwards (1992) at taket flytter seg oppover 2-3% per år, avhengig av farten på økonomien og utvidelser av fritidsordninger. Men en årsak til den konklusjonen er at han i tillegg til den takeffekten som høy netto - reiseintensitet har, tar med tak - effekter knyttet til tids-, inntekts- og geografiske beskrankninger.

2.7.2 Tids-tak og effekter av globalisering

Land som spesielt nærmere seg et tidsmessig tak, er Sveits og Østerrike, hvor innbyggerne bruker omtrent 100% av tilgjengelig ferietid til å reise, i følge Edwards (1992). Men da er fritid i helgene ikke regnet med, kun lengre friperioder. Samtidig kan det uvanlig høye uttaket i disse to landene ha sammenheng med meget rimelige prisnivå i naboland som gjør det spesielt attraktivt å reise. I andre land kan nok begrenset fritid bremse på folks reiseinteresse lenge før 100% av de lengre friperiodene går med til å reise. Muligens ligger det tidsmessige taket nærmere 50% enn 100% av tilgjengelig fritid i en befolkning, siden det alltid er viktige grupper om ikke ønsker å reise ved en hver mulighet. Edwards (1992) hevder det.

Hvis et tidstak ligger i nærheten av at 50% av lengre friperioder blir brukt til å reise, slik Edwards (1992) hevder, da begynner eventuelt alle viktige markedsland for norsk reiseliv å støte opp mot tidstaket. Det gjelder, ifølge Edwards, alle de store nordiske land (Danmark, Finland, Sverige) og de aller fleste viktige land i Vest-Europa sett fra norske reiselivs side (Belgia, Nederland, Storbritannia, Tyskland og Sveits). Men god dokumentasjon som grunnlag for denne vurderingen er ikke foreløpig lite av.

Panelstudien viser i tilfelle hvis "tidstaket" ligger i nærheten av at 50% av tilgjengelig ferietid blir brukt til å reise på ferietur, så stanger nå norsk etterspørsel " mot tids-taket". For i 1999 oppga de ansatte som hadde rett til 4,5 eller 6 ukers ferie i gjennomsnitt at de reiste bort rundt halvparten av ferieukene, om vi regner med at en ferieuke omfatter 7 dager med mulighet for å reise (tabell 23). Denne "uttaks-andelen" var omtrent 50% uansett hvor mange uker de ansatte hadde rett til det året. I 1986 var imidlertid "uttaks-andelen" 5-10% høyere, noe som delvis kan forklare hvorfor den voksne norske befolkning reiste på noe færre ferieturdager i 1999 enn 13 år tidligere.

Tabell 23: Ansatte i alderspanelet (29-79 år) etter antall reisedager i alt på ferie 1986, 1999 og antall uker med rett til ferie.

Antall uker med rett til ferie	Antall mulige reisedager som ferie-retten tilsvare	Antall reisedager på ferietur		Andel av feriedagene som ble brukt til feriereise	
		1986	1999	1986	1999
4 UKER	28	19,4	15,6	0,69	0,56
5 UKER	35	19,5	17,2	0,56	0,49
6 UKER ELLER MER UREGELMESSIG, SESONGARBEIDE	mini mum 42	19,9	21,1	0,47**	0,50**
ANNET, SPESIFISER	Ukjent	*	*	*	*
Total	Ukjent	14,8	18,8	?	?
		19,2	16,2	?	?

* Under 20 IO, og for stor usikkerhet ** Her er det regnet med at de som har 6 ukers ferie eller mer i gjennomsnitt har seks uker, noe som er et minimum.

Disse beregningene forutsetter at nordmenn tar ut hele uker til feriene, noe som vel ikke alltid er tilfelle. I den grad noen tar ut 2-3 feriedager og supplerer dem med to fridager i helgene, kan ferieukene "bli tøyd" i tid, noe som gjør at "uttaksandelen" av ferieukene til å reise blir lavere enn 50%. Her er det da heller ikke tatt hensyn til at yrkesaktive i gjennomsnitt arbeider seg opp noen ekstra feriedager som kan brukes til å reise på ferietur. Anslaget på antall dager som står til disposisjon til ferietur, er derfor sannsynligvis for lavt i tabellen over. Det betyr at den "uttaksandelen" som her er anslått er noe for høy, og at voksne nordmenn sannsynligvis brukte noe under 50% av feriedagene sine på feriereiser.

Hvis "tidsuttaket" er en noen lunde stabil størrelsesandel, kan dette indikere at snaut halvparten av en femte ferieuke vil bli tatt ut i form av feriereiser. Det kan bety at etter hvert som den femte ferieuka blir introdusert over de neste to årene, så vil den voksne norske befolkning øke sine reisedager i feriene med gjennomsnittlig noe under 3-4 dager.

I 1999 var det imidlertid slik at de som hadde rett til 5 ukers ferie ikke reiste så veldig mye mer på ferietur enn dem som hadde fire ukers ferie. En ekstra ferieuke slo bare ut i 1,6 flere dager på ferietur enn om en hadde rett til 4 ukers ferie. Det siste har sammenheng med at mange av dem som hadde rett til fem ukers ferie var personer over 60 år som reiste noe mindre enn vanlig. Men at de som hadde minst seks ukers ferie heller ikke tar ut mer enn høyst 50% av en seks ukers ferie til å reise, gjør at tidsuttak godt kan ligge noe under 50% av den femte ferieuka.

At det norske "tidsuttaket" har gått noe ned, stiller også et spørsmålsteget ved påstanden om at tidstaket hever seg noen prosent hvert år. Men den påstanden er det da heller ikke noen god dokumentasjon for. Riktig nok er det påvist at omfanget av britiske feriedager med lønn økte ca 1.5% per år tidlig på 1990-tallet, etter en nedgang mellom 1986 og 1989 (Martin og Mason 1994) og en sterk vekst på 1970-tallet. Men at det har skjedd en slik fritidsvekst i ett land er ikke det samme som at det skjer mer generelt i Vest-Europa. At det har skjedd en viss årlig vekst i omfanget av lengre fritidsperioder, kan imidlertid godt være mulig. Det er påvist at det i Europa mer generelt har blitt mer fleksibilitet i tidspunktet for arbeid og fritid (Brewster et al. 1993), noe som kan ha åpnet opp for kortere arbeidsuker og noe lengre ferier. Men dokumentasjon av hva som egentlig skjer i Europa når det gjelder økninger i fritiden og bruken av økt fritid, mangler.

God dokumentasjon fra USA viser at i den del av verden foregår en motsatt utvikling, med en uventet, men klar nedgang i disponibel fritid (Schorr 1992). En viktig årsak er at amerikanerne i økende grad arbeider ulønnet i tillegg til betalt arbeidstid på grunn av økt konkurranse i arbeidslivet. At fritidsordningene i USA og deler av Mellom-Europa er minimumsordninger, og ikke allmenne som i mer egalitære europeiske land med Frankrike og de nordiske i spissen, bidrar til det. Det er derfor vanlig med kun 2 ukers betalt ferie i f.eks. USA. Men med økende antall ferie-uker for ansatte med lengre ansiennitet i et firma og med høyere posisjon i organisasjonssystemet. Den skjeve fordelingen av ferie som gode, er likevel slik at antall ferieuker kan være relativt høy på landsbasis i snitt.

Clark (1999) viser til studier fra Storbritannia som dokumenterer at arbeidspresset i næringslivet - kombinert med usikkerhet om å få beholde jobben - fører til at det ikke er uvanlig å avstå fra deler av ferierettigheten. Ikke minst gjelder det folk i ansvarsfulle stillinger. Det er også hevdet at globalisering og økt internasjonal konkurranse vil bidra til at

yrkesaktive og spesielt selvstendige næringsdrivende i økende grad vil avstå fra å ta ut ferie og å reise på ferie.

Panelstudien bekrefter ikke at utviklingen har gått i den retning (så langt) blant de norske selvstendige yrkesutøverne. Antall ferieuker som selvstendige tok ut i 1986 og 1999 var omtrent stabil, men med en svak økningen i gjennomsnittlig antall ferieuker fra 3,1 uker i 1986 til 3,3 uker i 1999 for alderspanelet (29-79 år). Antall dager de selvstendige reiste på ferietur disse to årene var også stabil. Andelen av ferieukene som de selvstendige tok ut til å reise på ferietur, var omtrent som blant ansatte generelt og 55-60% begge årene. Det er derfor ikke tegn på at økt konkurranse i næringslivet har skapt et økende tidspress som gjør at selvstendig næringsdrivende i Norge har begynt å avstå fra ferie. I hvert fall gjelder det når en ser på årene 1986 og 1999. En slik utvikling virker ikke urimelig siden disse to årene var toppår økonomisk for norsk næringsliv.

Tabell 24: Selvstendige yrkesaktive (29-79 år) etter antall ferieuker de tok ut i 1986, 1999, antall ferieturdager til sammen disse årene, og andel av ferieukene som ble brukt til å reise. Basis: 116 IO i 1986, 122 IO i 1999.

Antall ferieuker tatt ut		Antall dager på ferietur		Andel av ferieukedagene tatt ut til feriereise	
1986	1999	1986	1999	1986	1999
3,1	3,3	12,6	13,2	0,60	0,57

Det faktum at de ansatte i Norge reduserte sitt ferieturomfang med 3 dager i gjennomsnitt på årsbasis, i motsetning til de selvstendig næringsdrivende, er det litt vanskelig å forstå kan skyldes økt globalisering og sterkere konkurranse i arbeidslivet. For både 1986 og 1999 var preget av lav arbeidsledighet og stor konkurranse om de ansatte, og trolig mindre med problem med å beholde jobben. Panelstudien viser imidlertid at mens de selvstendige og yrkesaktive som arbeidet i familiebedrifter, reiste i relativt like stor grad på ferietur i 1986 og 1999, så var det den store gruppen av ansatte som reduserte sin reisevirksomhet, både på årsbasis og i sommerperioden (tabell 25). Året 1999 var imidlertid preget av betydelig usikkerhet i forbindelse med omstrukturering i olje- og skipsbyggingsindustrien. Det er mulig at denne type endringer i arbeidslivet kan ha bidratt til noe redusert ferieuttak i 1999, slik at dette og/eller andre endringer i norsk arbeidsliv har påvirket utviklingen.

Hvis det er omstrukturering i norsk industri som er hovedforklaringen på nedgangen i ferieuttaket blant de ansatte, vil det gjenspeile effekter av økt internasjonal konkurranse og globalisering (via oljeprisens virkninger på norsk økonomi). Men som vi kommer tilbake til har nedgangen i ferieuttak om sommeren foregått spesielt i innlandet østpå, og det er vel ikke den landsdelen som har blitt mest preget av omstruktureringen i olje- og skipsbyggingsindustrien.

Tabell 25: De yrkesaktive i alderspanelet (29-79 år) etter om de reiste på ferietur det siste året og siste sommer i 1986, 1999 og om de var selvstendige, ansatte eller arbeidet i familiebedrift. Prosent. Basis: 872 IO i 1986, 1082 IO i 1999

	Andel på ferietur siste år		Andel på ferietur sist sommer	
	1986	1999	1986	1999
selvstendig	74,1	72,8	65,5	64,0
ansatte generelt	88,1	82,0	81,1	76,4
familiebedrift	*	66,6	*	44,4
I alt	85,7	80,8	78,1	74,7

* Mindre enn 20 IO, og for stor usikkerhet

Denne redegjørelsen begrenser seg så langt til to typer av tak-effekter (reiseintensitet og mangel på tid) som begrenser reisevolumets omfang i et land. Men det at det sannsynligvis er ulike volumtak, og at taket først og fremst kan løfte seg hvis det blir mer fritid, er ikke det samme som at det også er et tak på hvor mange som kan reise til ulike reisemål, hverken i hjemlandet eller utlandet.

2.7.3 Utenlands-tak i de ulike sesongene

Edwards (1992) hevder at takeffekter også påvirker valg av hoved-destinasjon. I den forstand at tidstak påvirker fordelingen mellom og derved også volumet av innenlands- og utenlandsreiser. I følge den tankegangen er det slik at når andelen av feriereiser som går til utlandet er lav i et land, er potensialet stort for vekst i strømmen til utlandet fra det landet. Når utenlands andelen er høy, vil det virke som en takeffekt som først og fremst begrenser veksten i volumet av utenlandstrafikken.

Andelen av feriereiser som er lagt til utlandet, varierer riktig nok betydelig mellom de landene i Europa som er viktige for norsk reiseliv. Innbyggerne i Norge og Frankrike er de mest "hjemmekjære", i følge Danmarks Turistråd (1995 og 1996a). I de to landene reiser kun rundt 40-45% utenfor hjemlandets grenser i feriene. I Danmark, Sverige og Storbritannia er andelen som ferierer utenlands noe høyere og ca 55 %. I Tyskland, Sveits og Nederland er utenlandsandelen aller størst med hele 70-80% av hovedferieturene lagt til andre land (Danmarks Turistråd 1996a). Andre kilder oppgir meget forskjellige anslag for utenlandsandelene. F.eks. spriker opplysningene om den nederlandske utenlandsandelen betydelig. EIU (1993) angir at kun 48-52% av nederlandske feriereiser generelt går til utlandet, mens Danmarks Turistråds studie (1996a) anslår utenlandsandelen til hele 75% for hovedferienes del. Jansen-Verbeke og Spee (1995) gir også avvikende tall.

En forklaring på de store forskjellene kan trolig være knyttet til at undersøkelser omfatter ulike typer av reiser. Noen har f.eks. kun kartlagt reiser til utlandet i hovedferien, mens andre omfatter også tilleggsferier til utlandet, uten at det blir klart nok presisert. Hvis en inkluderer alle reiser av kort eller lengre varighet utenlands på årsbasis øker trolig forskjellene ulike land imellom betydelig. Hudman og Davis (1994) påviser at om en inkluderer alle typer av overnatningsreiser så sendte den sveitsiske befolkning nesten 2 ganger så mange reisende utenlands som Tyskland per innbygger, og 4 ganger så mange som Norge i 1990. Da er alle overnatningsreiser utenlands regnet med, men ikke dagsturer.

Begrenser en reisebegrepet til kun feriereiser av minst 4 netters varighet kan forskjellene i reiseomfang være mindre landene imellom. Men hvis Danmarks Turistråds materiale anslår nivåforskjellene noenlunde riktig, samtidig som de land som "henger etter" skal opp på sveitsisk nivå, er det eventuelt et betydelig vekstpotensiale i utenlandsstrømmen i årene framover i vår del av verden. Spesielt gjelder det strømmen ut fra Norge og Frankrike som eventuelt "henger mest etter".

Dette er teoretiske vekstpotensiale. For trolig varierer takhøyden mellom landene når det gjelder hvor stor andel som kan og vil reise utenlands. Den store andel av nordisk befolkning som har fritidshus i hjemlandet, bidrar f.eks. til lavere "takhøyde" eller til å "bremse" på utenlandsstrømmen. Uten at en har klarlagt dette presist.

Det en vet for Norges del er at på 1970-tallet og fram til midten av 1980-årene var det en langsiktig og klar "tung" trend at nordmenn i økende grad reiste utenlands i feriene, uansett årstid. En perspektivanalyse fra midten av 1980-tallet som ble utarbeidet på bakgrunn av utviklingen fram til 1982, forventet den gang at norsk utenlandstrafikk hadde nådd en viss metning eller tak (Utvik 1985). Sammenligner en prognosene som den gang (1985) ble utarbeidet, viser det seg at utviklingen i den norske utenlandsstrømmen i store trekk har utviklet seg som forventet fram mot midten av 1990-tallet (tabell 26). Det kan isolert sett antyde at veksten i den norske utenlandstrafikken kan ha begynt å møte en takeffekt. Men takeffekten gjelder eventuelt først og fremst sommer- og høstreisene utenlands. Andelen av de norske ferieturene har på 1990-tallet økt mer om vinteren og i Julen enn tidligere prognoser. Det var også en vesentlig bølgedal rundt 1989 i utenlandsreisene, utenom i sommersesongen, trolig på grunn av den norske lavkonjunkturen. Men det er godt mulig at når norsk økonomi begynte å ekspandere igjen for alvor ved årsskiftet 1993/94 (Norges Bank 1995), så ekspanderte den norske utenlandstrømmen også videre. Både charterstatistikken og panelstudien kan tyde på det.

Panelstudien viser blant annet at andelen av den voksne nordmenn (29-79 år) som reiste på ferietur utenlands var vesentlig høyere høsten og Julen 1998, samt vinteren 1999 enn forventet av dem som laget prognosene i 1985. Høsten 1998 dro 2 av tre nordmenn som var på ferietur, til utlandet. Vinteren 1999 dro over halvparten av de ferierende også utenlands (tabell 26).

Tabell 26: Andel av voksne nordmenns feriereiser(15-74 år og alderspanelet 29-79 år som ble lagt til utlandet 1970-1999 i ulike årstider, samt prognose fra 1985 for 1990 og år 2000. Prosent.

Sesong	1970	1974	1978	1982	1986	1989	1993	Panelstudien		Prognose ** fra 1985	
								1986	1999	for 1990	2000
Vinter	11	15	21	27	39	16	38	35	55	30	32
Påske	4	4	7	10	13	10	13	10	14	12	13
Sommer	12	20	26	35	40	38	39	41*	41*	40	42
Høst	28	26	44	44	57	36	48	60	67	48	50
Jul	7	4	12	15	22	19	30	25	33	17	18

*kun lengste sommerferietur. Kilder: 1970-1986: SSB's ferieundersøkelser. 1989: Scan-Fact

1993: Vaage (1994) og SSB's ferieundersøkelse ** Utvik (1985)

Det er i denne forbindelse interessant at Edwards tidligere (1985) hevdet at nordmenn var blant dem som hadde høyest tendens til å reise utenlands i Europa, mens den samme forfatteren i 1992, 7 år seinere hevder det omvendt. Hva det skulle være som spesielt har utløst sterk vekst i utenlandsstrømmen i mange andre europeiske land på slutten av 1980-tallet, men ikke i Norge, vet vi ikke. Men den norske lavkonjunkturen på slutten av 1980-årene kan være en nærliggende forklaring. I tilfelle kan den norske stagnasjonen ha vært et spesielt og midlertidig fenomen i vårt land, noe panelstudien da også indikerer har vært tilfelle utenom sommersesongen.

Panelstudien påviser imidlertid en betydelig grad av stabilitet om sommeren i nordmenns valg av hjemlandet som viktigste reisemål både for den lengste og nest lengste ferietur. Flertallet av voksne nordmenn som reiste på ferietur i den varmere og lysere tid av året, valgte å feriere i Norge. Bare ¼ av dem som reiste på to eller flere ferieturer om sommeren, la den nest lengste turen utenom Norges grenser. I resten av året derimot har det vært en klar nedgang blant de ferierende som valgte å tilbringe ferien i hjemlandet. Spesielt har det vært en stor vekst i andelen som foretrakk utenlandske feriemål i vintersesongen mellom Jul og Påske, og om høsten fra september til midten av desember.

Dette gjenspeiler nok at norske ferietilbud uten om sommeren generelt er "inferiøre goder" som nordmenn vil ha mindre av når velstanden øker. Om sommeren der i mot var interessen for norske tilbud stabil blant dem som reiste på ferietur i 1986 og 1999 (tabell 27). Det var tilbudene utenom de andre nordiske land som ble mer attraktive. Med andelen som reiser utenfor Norden i vintersesongen har blitt fordoblet de siste 13 årene. I Påsken er det imidlertid meget få norske ferierende som reiser utenlands. Også i Julen er flertallet på ferie i hjemlandet, men det har vært en klar vekst i utenlandsandelen også på den tid av året.

Tabell 27: Alderspanelet 29-79 år etter hvor stor andel av de som reiste på ferietur 1986, 1999 som var på ferie i Norge/utlandet. Prosent

	Andel av de ferierende som var på ferietur i Norge		Andel av de ferierende som var på ferietur i utlandet		Andel på ferietur uten for Norden	
	1986	1999	1986	1999	1986	1999
Lengste sommerferietur	59,3	59,5	40,7	40,5	21,8	24,7
Nest lengste sommertur	75,1	72,2	24,9	27,8	13,7	15,0
Lengste ferietur i vinterhalvåret *	63,7	54,4	36,3	45,6	32,0	42,4
- Høst	40,1	33,3	59,9	66,7	66,2	65,2
- Jul	75,2	66,7	24,8	33,3	34,3	33,3
- Vinter	64,7	45,2	35,3	54,8	27,9	47,3
- Påske	89,6	85,8	10,4	14,2	4,3	8,3
- Vår	43,5	35,1	56,5	64,9	43,5	46,9

*550 IO i 1986 og 547 IO i 1999

Av norske massemedia kan en få inntrykk av at de fleste nordmenn er ute å reiser i store deler av året. Panelstudien understreker imidlertid at det store flertallet av voksne nordmenn ikke reiser på ferietur i de ulike sesongene utenom sommeren. Rundt 85-95% av befolkningen var *ikke* på ferietur høsten 1998, vinteren 1999 eller de andre sesongene uten om sommeren 1999 (tabell 28). Selv høsten 1998 og vinteren 1999 hvor det var en stor andel som dro utenlands av de ferierende, var det kun 5-10% av hele alderspanelet som var på utenlandsferie.

Det teoretiske vekstpotensialet for utenlandsreiser blant voksne nordmenn er derfor stort. Men i praksis forutsetter en realisering av potensialet både at flere nordmenn velger å reise på ferietur på andre tidspunkt enn om sommeren, og at utenlandske feriemål blir mer attraktive enn norske på en eller flere måter.

Tabell 28: Alderspanelet 29-79 år etter om de dro på ferietur ulike årstider 1986, 1999 og hvor stor andel av hele alderspanelet som ferierte i Norge eller utlandet. Prosent

	Ferietur i Norge		Ferietur i utlandet		Ikke på ferietur	
	1986	1999	1986	1999	1986	1999
Lengste sommerferietur	44,5	40,7	30,5	27,7	25,0	31,8
Nest lengste sommerferietur	18,9	14,1	6,3	5,4	74,8	86,5
Høst	5,8	5,4	8,5	10,9	85,7	83,7
Jul	6,7	3,5	2,2	1,8	91,1	94,7
Vinter	9,9	4,6	5,4	5,5	84,9	89,9
Påske	25,1	13,0	3,0	2,2	71,9	84,8
Vår	2,7	0,8	3,4	1,6	95,9	97,6

Eventuelle takeffekter generelt ved valg av mellom hjemlige og utenlandske reisemål kan være delvis knyttet til økonomiske evner og utrygghet, enten utryggheten er knyttet til "frykt for det ukjente" eller voldsbruk og kriminalitet på destinasjonene (Edwards 1992). Disse typer av takeffekter vil nok særlig være knyttet til reiser utenlands, med amerikanerne som de mest følsomme overfor "oppfattet sikkerhets risiko" (Edwards 1987).

Forskjellig nivå eller takhøyder for utenlandsandelene i ulike land kan ha andre årsaker også. Innbyggere i land med mange og meget varierte attraksjoner internt, vil neppe bruke det meste av fritiden til å reise utenlands. Det forklarer nok hvorfor innbyggerne f.eks. i USA og Frankrike i meget liten grad reiser utenlands i feriene. Hvis hjemlandet har få egne rekreasjonsmuligheter kan strømmen ut av landet være betydelig. Men også mindre land med meget betydelige interne rekreasjonsmuligheter har en stor andel av befolkningen som drar utenlands på ferietur. Sveits f.eks. har nå en utenlandsandel på hele 79%, i følge Danmarks Turistråd (1996a).

Hvis det er riktig at f.eks. Norge henger noe etter i en utvikling mot stadig flere på reiser utenlands, vil det eventuelt bety lavere etterspørsel i årene framover for reiselivsprodukter som spesielt retter seg mot nordmenn som feriere i hjemlandet sommerstid. En slik utvikling er forventet i Storbritannia. Martin og Mason (1995) hevder at den økende utenlandstrafikken i hovedferien om sommeren vil føre til at britiske tilbydere som avhenger av innenlandsk etterspørsel om sommeren, vil møte lavere vekst eller redusert etterspørsel.

I andre land hvor takeffekter på utenlandstrafikken allerede har oppstått, vil etterspørselen etter utenlandske reiselivsgoder stagnere. Edwards (1992) har forsøkt å beregne når slike takeffekter oppstår i ulike land. Hans beregninger (som ikke er begrunnet nærmere) viser at Vest-

Tyskland og Nederland allerede i 1990 hadde en utenlandsstrøm som ble bremsed ned av tak-effekter. Sveits og Sverige skulle komme i samme situasjon fra 1993 av, mens briter, finner og østerrikere skulle møte "taket" fra 1997/98 av. Kun Norge vil eventuelt merke takeffekter på strømmen til utlandet først i år 2003, i følge Edwards (1992).

En bør nok ta slike beregninger med en "klype salt". Men hvis en står overfor tak-effekter når det gjelder utenlandsreiser både ut fra Norge og inn til Norge, vil reisevolumet stagnere. Et land kan da bare oppnå økt tilstrømning fra land som har "nådd utenlands-taket" ved å utkonkurrere andre destinasjoner, og derved få en større markedsandel. Å oppnå større markedsandel forutsetter at et reisemål har blitt mer attraktiv. Den økte attraktiviteten kan komme enten på grunn av økt interesse blant forbrukerne, relativt bedre pristilbud, økt tilgjengelighet, bedre produkt og/eller at destinasjonen har blitt bedre kjent.

Hvis volumet av ferieforbruket stabiliserer seg på et høyt nivå vil det ikke bety at etterspørselen vil være stabil for de enkelte hovedformer for ferie eller fritidsreiser. Men en vekst i norsk etterspørsel for en hovedtype av ferie i Norge vil tilsi en nedgang i etterspørselen for en eller flere andre hovedformer for ferie, om totalvolumet er stabilt. Slike skiftninger forutsetter at noen forbrukere foretrekker i økende grad andre ferieformer enn tidligere, slik at en "substitusjonsprosess" kommer på gang.

Substitusjonsprosesser vil sannsynligvis foregå på ulike nivå, hvor mer eller mindre viktige komponenter (attributter) av en ferie blir "skiftet" ut etter erfaring med ulike former for ferie. Sett med forbrukernes øyne vil en ferie bestå av et mangfold av valgmuligheter mellom ulike komponenter hvor ulike reisemål, overnattingsformer, transportformer, aktivitetsformer og typer av feriefølge m.m. inngår. Sett fra norske myndigheter og reiselivsnæringen side vil de viktigste komponentene være knyttet til om norske innbyggere velger å reise på ferie eller ikke ulike årstider, om en ferietur blir lagt til Norge eller ikke, og hvis den blir lagt til Norge om den blir lagt til et kommersielt ferietilbud eller ikke. I denne rapporten gjør kort tid det nødvendig å begrense analysen til substitusjon mellom disse tre hovedformene for ferieturer.

3 STABILITET OG SKIFTE AV FERIEFORM FRA 1986 TIL 1999

3.1 Stabilitet i ferieturuttaket på årsbasis

Det er ikke uvanlig at representanter fra norsk reiseliv tolker en nedgang i antall tilreisende en bestemt sesong som at nedgangen skyldes at forbrukerne har valgt å reise en annen sesong i stedet. En forutsetning for en slik tankegang er at nordmenn stort sett drar på et stabilt antall ferieturer hvert år. Slik at hvis en tur en bestemt sesong blir sløyfet, så er den turen overført til en annen sesong omtrent samme året. En nedgangen i Påsketraffikken blir for eksempel tolket som at nordmenn reiser mer om sommeren eller om høsten i stedet.

Panelstudien viser imidlertid at antall ferieturer en person tar kan variere ganske betydelig på årsbasis, i hvertfall når en ser på en så lang periode som 13 år. Det indikerer at ganske betydelige endringer kan skje i sesongfordelingene som mere skyldes at forbrukerne velger å la være å reise en bestemt sesong, enn at de reiser på en annen tid av året.

Det er dessuten slik at voksne nordmenn på ingen måte legger ut på et stabilt antall ferieturer hvert år. En gruppe av panelet var riktig nok helt stabile i sitt ferieuttak både i 1986 og 1999. Denne gruppen omfatter snaut 1/3 av hele panelet og reiste på like mange ferieturer både i 1986 og 1999. De var derved stabile når det gjaldt antall turer på årsbasis. Denne stabile gruppen omfatter da alle som gjorde akkurat like mange turer både i 1986 og 1999 enten dette var en, to, tre, fire, fem eller seks turer begge årene, samt de personene som begge årene lot være å reise (tabell 29). Den siste gruppen av "stabilt ikke-reisende" eller "ferie-immobile" utgjorde snaut 10% av den voksne befolkningen som ikke reiste på ferietur verken i 1986 eller i 1999.

I 1986 var det til sammen 18 prosent av panelet som ikke dro på ferietur en eneste gang. Nesten halvparten av dem (9 prosentpoeng) valgte imidlertid å dra på ferietur 13 år seinere. Disse utgjorde "tilveksten" til alle som reiste på ferietur i 1999. Flertallet (7 prosentpoeng) av de "nye ferierende" nøyde seg med en eller to ferieturer på årsbasis. Det var samtidig også en del som hadde reist på ferietur i 1986 som lot være å dra på ferietur i 1999. Denne gruppen omfattet hele 17% av panelet og utgjorde "frafallet" fra de ferierende. I dette tilfellet var frafallet (17%) nesten dobbelt så stort som tilveksten (9%) av nye ferierende målt i prosentpoeng som ga den netto-effekten at andelen av den voksne befolkning som reiste på ferietur i 1999 gikk ned fra 1986.

Flertallet av panelets medlemmer (69%) endret sin ferieatferd på den måten at de reiste enten på flere eller færre ferieturer i 1999 enn 13 år tidligere. Siden det var flere som reduserte antallet av sine ferieturer fra 1986 til 1999 (42% av totalen), og færre som økte antallet av ferieturer (26%), er hovedeffekten at gjennomsnittlig antall turer per person sank klart i løpet av denne 13 års perioden. Men det store flertallet (71%) hadde enten et stabilt nivå på antallet turer på årsbasis eller gjorde meget små endringer i form av kun en eneste tur mer eller mindre. De færreste var "ekstreme" og foretok store endringer av feriehyppigheten på årsbasis i form av at de økte antallet av sine ferieturer med fem eller flere turer til sammen fra 1986 (0,5% av hele panelet), eller reduserte antallet med minst 5 turer til 1999 (0,6%).

Tabell 29: Hele panelet etter endringer i antall ferieturer på årsbasis fra 1986 til 1999.

Endring i antall ferieturer på årsbasis fra 1986 til 1999	Andel av hele panelet
-7,00	0,1
-6,00	0,2
-5,00	0,3
-4,00	2,3
-3,00	4,8
-2,00	12,7
-1,00	22,1
0= ingen endring i antall	31,7
1,00	16,9
2,00	6,3
3,00	1,6
4,00	0,7
5,00	0,4
6,00	0,1
I alt	100,0
Antall IO	

At voksne nordmenn ikke reiste like mye på ferietur i 1999 som i 1986, har ganske sikkert flere årsaker. En mulig forklaring er at de i stedet reiser på flere kortere overnattingsturer i fritiden.

3.2 Substitusjon mellom ferieturer og kortere overnattingsturer

Det er en ganske utbredt oppfatning at forbrukerne de siste 10-15 årene har skiftet over fra å dra på mer langvarige ferieturer til å ta flere og noe mer kortvarige turer i forbindelse med helgene eller helligdager. Utvidelser av helgene til "ovale weekender" hvor en reiser bort, er visstnok blitt et utbredt fenomen og ikke lengre noe uvanlig. Men panelstudien gir ikke klare indikasjoner på en slik utvikling.

Det er i hvert fall ikke slik at de som tidligere reiste mest på ferieturer, nå har skiftet over til flere kortere turer i stedet. De som reiste mest på ferietur, kan vi da her avgrense til de personene i panelet som reiste 50% mer enn det "normale" når det gjelder samlet antall dager på ferietur på årsbasis i 1986.

Det viser seg at denne gruppen reiste nesten like mange ganger på korte overnattingsturer i 1999 som i 1986 (tabell 30). I stedet for en forventet økning i antall kortturer på bekostning av ferieturenes (samlede) varighet var det derfor en svak nedgang på vel en (1) korttur *mindre* enn 13 år tidligere. Medianverdien er da regnet som det "normale", slik at 50% mer enn medianen i 1986 tilsvarte 22,5 dager på ferietur i året og 50% mindre enn medianen tilsvarende 7,5 dager.

Tabell 30: Alderspanelet (29-79 år) som reiste mer enn 22,5 dager på ferietur på årsbasis (50% mer enn medianen i 1986) etter gjennomsnittlig antall kortturer (1-3 netter) per år i 1986, 1999 for ulike aldersgrupper.

	Antall kortturer på årsbasis			
	"Reiste mest på ferietur"		"Reiste minst på ferietur"	
	1986	1999	1986	1999
29-34	8,3	8,6	4,7	3,5
35-44	8,8	7,4	4,2	3,6
45-54	9,4	7,9	3,3	4,0
55-64	7,5	6,8	3,2	2,5
65-74	6,9	6,3	5,3	2,6
75 år og eldre	*	*	*	1,3
Total	8,5	7,3	4,1	3,1
Antall IO	307	390	198	613

*Under 20 IO (og for usikre tall)

Det er heller ikke slik at de som reiser lite på ferie, "kompenserer det" ved å reise mye på korte overnattingsturer. Vi kan da definere det å reise lite på ferie som det å være bortreist mindre enn 50% av medianen målt i reisedager på årsbasis (dvs. 7,5 feriedager i 1986). Det viser seg da at de som reiste lite på ferietur, var på 3-4 kortturer i året, dvs. omtrent halvparten så mange som de personene som reiste mye på ferietur, gjorde det året. De som reiste lite på ferietur reduserte antall kortturer med en tur per år fra 1986 til 1999, på linje med reduksjonen blant de som reiste mye på ferie.

De personene som ikke dro på en eneste kortvarige tur av 1-3 netters varighet i 1986, oppga at de var bortreist på ferietur i gjennomsnitt snaut 14 dager samlet sett det samme året (tabell 31). Dette var nordmenn som kombinerer lengre ferie med det å være hjemme hver eneste helg ellers i året (og som i prinsippet kun reiste på dagsturer uten om ferieturene, hvis panelstudien gir et riktig bilde av reisemønsteret deres).

Det er også dem som kombinerer mange korte overnattingsturer (1-3 netter), med å reise på langvarige ferieturer samlet sett. I gjennomsnitt reiste de som dro på minst 15 kortere overnattingsturer i året, på dobbelt så langvarige ferieturer i 1986 som dem som ikke dro på en eneste korttur det året. Utviklingen fra 1986 til 1999 indikerer derfor at det var spesielt de personene som dro på mange kortturer på årsbasis i 1999, som reduserte antall dager på ferietur samme året sammenlignet med hva andre grupper i panelet gjorde 13 år tidligere.

Dette betyr at forbrukerne neppe har skiftet ut eller substituert mer langvarige ferieturer med flere kortturer. Det som har skjedd er at de som reiste på mange korte overnattingsturer, har skåret vesentlig ned på samlet varighet av ferieturene. At omfanget av kortturer har vært omtrent stabilt fra 1986 til 1999 (målt i markedsandeler) kan med andre ord til dels skjedd på bekostning av ferieturenes samlede varighet. En annen tolknings-mulighet er at ferieturene i 1986 til de som reiste mest var "unormalt" langvarige, slik at nå (1999) er de kommet ned på et muligens mer normalt nivå.

Tabell 31: Alderspanelet (29-79 år) etter gjennomsnittlig antall dager på ferietur på årsbasis og antall kortturer siste år for 1986, 1999.

Antall kortturer (1-3 overnattinger)	Antall dager på ferietur på årsbasis		
	1986	1999	Endring fra 1986 til 1999
Ingen	13,8	11,6	-2,2
1-2 kortturer	16,6	14,9	-1,7
3-4 turer	19,8	16,0	-3,8
5-9 kortturer	20,8	18,3	-2,5
10-14 turer	23,7	20,7	-3,0
15-19 turer	28,5	21,0	-7,5
20 kortturer og mer	28,2	23,9	-4,3
Total	18,5	15,7	-2,8
Antall IO	1130	1531	

En sveitsisk undersøkelse (Hengevoss 1991) viser at forbrukerne til en viss grad har begynt å skifte ut det å dra på sommerferie, med å reise på vinterferie i stedet. For sommerferie og vinterferie i utlandet kan til en viss grad erstatte hverandre. Men da er kun ferieturer med minst 4 netters varighet regnet med, og ikke de er vanlige korte vinteroppholdene i Alpene. De lengre vinterferiene i høykostnadslandet Sveits viser seg nemlig i stor grad å være rettet mot destinasjoner preget av sol og varme (sydenturer vinterstid), og til storbyer. Slike vinterferier har derfor mange likhetstrekk med sommerferieturene, slik at disse reisetypene til en viss grad var substitutter for sveitsiske forbrukere.

Om norske forbrukere også har begynt med slike sesongvise omfordelinger, og at det delvis forklarer nedgangen fra 1986 til 1999 i andelen som tok sommerferie, vil bli belyst i en seinere rapport. Denne type tilpasninger kan eventuelt indikere en økt fleksibilitet både i norsk næringsliv og når det gjelder reisetilbud som gjør at voksne nordmenn kan oppsøke sol og varme når det er minst av det i hjemlandet. Mangel på tilbud og mulighet for å ta lengre friperioder også i vinterhalvåret, er derved it mindre grad blitt en hindring mot å reise enn tidligere.

De personene som endrer reisehyppigheten sin mer ekstremt på årsbasis og begynte å reise langt flere ganger på ferietur eller korttur enn tidligere, har nok også blitt kvitt en eller flere vesentlige "hindringer" som har bremsert deres reiseaktiviteten 13 år tidligere. De som reduserte antallet ferieturer vesentlig i løpet av den samme perioden, har trolig opplevd den motsatte utviklingen og møtt nye hindringer eller "av-motiverende" faktorer. De som ikke har endret antall ferieturer på årsbasis, har muligens vært i omtrent samme situasjon i 1999 som i 1986 når det gjelder forhindrende og motiverende faktorer.

Det faglig interessante er derfor hvilke faktorer som kan bidra til å "forklare" stabiliteten og at det er blitt endringer opp eller ned i aktivitetsnivået. Helsemessig problem kan være en hindring og siden helseproblem kan skifte kan den type hindringer også være forbigående. Mangel på tid kan være en annen hindring, enten det skyldes lang arbeidstid, ikke opparbeidet ferietid, eller nystiftet familie som fokuserer på mindre barn eller husbygging i en etableringsfase av livet. Endret livssituasjon eller flytting til en ny del av landet med ønske om å se gjenværende familie og venner ofte, kan være faktorer som motiverer til økt reiseaktivitet. En seinere rapport vil også se nærmere på dette.

Her er hovedvekten lagt på å gi oversikt over i hvilken grad det er stabilitet i forbrukernes valg mellom noen av hovedelementene som er ferietur består av, og mellom det å feriere eller ikke, i løpet av perioden fra 1986 til 1999. Blant de viktigste elementene forbrukerne velger mellom når de har bestemt seg for å dra på ferie er hovedreisemål eller destinasjoner, samt overnattings- og transportform. Men det grunnleggende valget er om en forbruksenhet skal dra eller ikke på ferietur, enten beslutningsenheten er en enkelt person, en familie eller et reisefølge som omfatter mer enn en familie. I hvert fall vil det valget mellom å være hjemme i ferien eller å reise være grunnleggende for reiselivsnæringens virksomhet som basere seg på å tilby tjenester til de som reiser. Sum-effekten av at ulike forbrukere bestemmer seg for å reise midlertidig bort fra sitt faste bosted i fritidssammenheng er at det oppstår en reisestrøm fra bostedsområdene til reisemålene og tilbake igjen.

3.3 Geografisk stabilitet og feriestrøm som begrep

Vanligvis blir feriestrømmene målt i antall besøkende personer eller i antall oppholdsdager som de besøkende har i et område i løpet av et år, en årstid eller en annen begrensing av en sesong og periode.

De norske ferieundersøkelsene kan brukes til å beregne både volum og retning på feriestrømmene som voksne nordmenn er del av. Men siden det er et begrenset antall personer som gir opplysninger, er det ikke mulig å gi sikre anslag for volumet på strømmen som går til mindre geografiske områder. Av statistiske grunner må en derfor begrense seg til strømmene mellom landsdeler eller hovedtyper av områder i Norge, og til viktige reisemål i utlandet. De reiser som landsdelens egne innbyggere foretar i egen landsdel kommer i tillegg.

Den "samlede feriestrøm" inne i en landsdel, et land eller verdensdel består derved av to hovedgrupper av ferierende; de som ferierer "hjemme" i eget land, landsdel eller verdensdel og de som kommer på midlertidig besøk utenfra. De tilreisende kan ses på som en "import" av tilreisende og volumet av slike ferierende blir her betegnet som en "import-strøm" (selv om etterspørselen fra de tilreisende i økonomisk forstand representerer en "eksport" av tjenester). De innbyggerne som ferierer i egen landsdel eller land er "egen-produserte", og volumet av disse innbyggerne kan betegnes som en "egen-strøm".

Mengden av egne innbyggere som ferierer i egen landsdel er bestemt av hvor mange innbyggere det er som reiser på ferietur i alt, og hvor stor andel som reiser ut av bosteds-landsdelen sin. De som reiser ut av egen landsdel på ferie blir "eksportert" og utgjør en "eksportstrøm". De som reiser ikke bare ut av landsdelen, men ut av landet utgjør også en eksportstrøm og er her omtalt som "utenlandsstrømmen". De som reiser lengre av sted og ut av egen verdensdel utgjør en "kontinental-strøm" (av mangel på et bedre uttrykk).

Den samlede strømmen av ferierende i en landsdel er derved avhengig av hvor stor egenstrømmen er, og av størrelsen på importstrømmen. Størrelsen på egenstrømmen avhenger av hvor vanlig det er å reise på ferie blant innbyggerne i landsdelen og av hvor mange det er som reiser ut av landsdelen, dvs. av feriehyppigheten og eksportstrømmen. Hvis ferieuttaket i en landsdel eller land er stabil, og eksportstrømmen øker blir det nødvendigvis en nedgang i volumet av egne innbyggere som ferierer i egen landsdel/land. Hvis eksportstrømmen øker må det et økt ferieuttak til for å forhindre en nedgang i egenstrømmen av ferierende i hjemlandet eller landsdelen som hjemsted ligger i. Om eksportstrømmen øker, kan en økt importstrøm kompensere en eventuell nedgang i den samlede feriestrøm i en landsdel.

I en del tilfelle er volumet av reisestrømmen mellom ulike landsdeler omtrent like stor. I andre tilfelle er det en stor strøm ut av en landsdel, mens det er langt færre som reiser inn i landsdelen på ferie. Størrelsesforholdet mellom import- og eksportstrømmen kan være både en positivt og negativ størrelse sett fra en av landsdelenes synsvinkel og omtales her som "netto-strømmen" mellom to landsdeler (eller land og verdensdeler). Netto-strømmen er blant annet avhengig av hvor attraktive de to landsdelene er i forhold til hver andre som ferieområder, og antall innbyggere som er potensielle reisende. En område med mange innbyggere som reiser, kan for eksempel vanskelig få en positiv netto tilstrømming av ferierende fra en annen landsdel med få innbyggere som reiser på ferie.

Siden panelstudien begrenser seg til voksne nordmenns fritidsreiser er det ikke mulig å bruke den til å belyse strømmene fra utland til Norge av turister og netto-strømmene mellom Norge og andre land. Men eksportstrømmen fra Norge til utlandet, egenstrømmene av nordmenn innen Norge og nettostrømmene mellom ulike landsdeler i Norge er det mulig å klarlegge, noe Teigland (1986) også har gjort tidligere for tidsperioden 1970-1982. Her er det fokusert på endringer og stabilitet i det geografiske reisemønstrene 1986-1999.

3.3.3 Endringer i eksportstrømmen ut fra bosteds-landsdel

Det er hevdet at nordmenn er blitt mer interessert i å feriere i eget land de siste årene. Men panelstudien viser at blant de som reiste på ferietur har interessen for å feriere i hjemlandet vært meget stabil fra 1986 til 1999 for sommerferienes del, når vi sammenligner utviklingen innen de aldersgrupper (29-79 år) som alderspanelet består av. Interessen for å feriere i Norge blant voksen nordmenn på ferie har kun gått ned i vinterhalvåret. Men da har også markedsandelen for norske feriemål blitt redusert med 10 prosentpoeng, noe som tilsvarer en nedgang på 15 prosent i markedsandel (tabell 32).

Tabell 32: Personer i alderspanelet (29-79 år) på ferietur om sommeren og i vinterhalvåret etter andel som la ferieturen til Norge. Prosent.

Norge som feriested	1986	1999
Lengste sommer ferietur	59,3	59,7
Nest lengste sommerferietur	75,1	72,3
Lengste ferietur i vinterhalvåret (september-april)	63,7	54,4

* N= 155 IO i 1986 og N=140 IO i 1999

Utviklingen varierer sterkt mellom landsdelene, og har sin bakgrunn i ulik utvikling i ferieuttak, egenstrømmer og eksportstrømmer. Endringene i uttaket av ferier har spesielt vært viktig.

Panelstudien viser for det første at andelen av innbyggerne bosatt på Østlandet utenom Oslo/Akershus som ikke dro på ferietur om sommeren, ble nesten tredoblet fra 1986 til 1999. Blant dem som bodde Oslo/Akershus og i Trøndelag i 1999 var det også nesten dobbelt så mange som valgte å ikke reise på ferie det året sammenlignet med 1986. Samtidig ble det en fordobling av andelen trøndere og innbyggere i Agderfylkene som ferierte i egen landsdel om sommeren. De få innbyggere i Oslo/Akershus som reiste på ferietur innen sitt eget hovedstadsområdet, ble derimot halvert i løpet av denne 13 års perioden (tabell 33).

I Nord-Norge var det også slik at innbyggerne både i større grad lot være å reise på sommerferietur i 1999, og ferierte i egen landsdel om sommeren. Sum-effekten av disse to endringene har påvirket eksportstrømmene ut av de ulike landsdelene med betydelig effekter i andre deler av Norge og utlandet. Det var imidlertid små endringer i feriestrømmene ut fra Oslo/Akershus til andre deler av Norge, men utenlandske reisemål hadde en mindre "markedsandel" i hovedstadsområdet sommeren 1999 enn 13 år tidligere.

Andelen av de voksne nordmenn som bor på Østlandet ellers, og ferierte i en annen landsdel i Norge sommeren 1986, ble mer enn halvert i løpet av disse 13 årene. Årsaken er en kombinasjon av flere på sommerferie til utlandet, og at det ble langt flere som ikke dro på sommerferietur i 1999 enn 13 år tidligere. I Nord-Norge var det en kraftig reduksjon av strømmen til utlandet, og en mindre nedgang i andelen som dro til andre deler av Norge på sommerferie.

Den eneste landsdelen som var preget av stor stabilitet blant sine innbyggere når det gjelder ferieturene om sommeren var Vestlandet. I den landsdelen valgte innbyggerne i stor grad å reise i 1999 som i 1986, både når det gjelder andelen som dro på ferietur, som ferierte i egen eller en annen landsdel i Norge, eller dro til utlandet på sommerferie. Disse endringstallene referer da til endringer i reiseatferden til alderspanelet (29-79 år)

Tabell 33: Alderspanelet (29-79 år) etter reisestrømmenes volum i ulike landsdeler målt ved egenstrøm, eksportstrøm og nettostrømmene mellom landsdeler 1986, 1999. (Antall IO: 1130 i 1986 og 1531 i 1999)

Bostedslandsdel i 1986, 1999	Andel IKKE på ferietur		Egen-strømmen		Eksportstrømmen			
			Andel på ferie i egen landsdel		Ferie i annen landsdel i Norge		Ferie i utlandet (Utenlandsstrømmen)	
	1986	1999	1986	1999	1986	1999	1986	1999
Oslo/Akershus	12,4	21,3	4,1	1,9	45,6	45,5	37,8	31,2
Østlandet ellers	12,4	37,3	21,0	18,6	45,6	19,0	23,7	31,2
Agderfylkene	38,3	43,4	8,5	14,5	29,8	17,1	23,4	25,0
Vestlandet	24,3	30,0	17,8	17,8	28,3	23,0	29,6	29,3
Trøndelag	20,5	36,1	6,8	13,9	42,0	24,6	30,7	25,4
Nord-Norge	21,0	33,3	22,0	29,1	15,0	13,7	42,0	23,9
I alt	24,8	31,8	15,0	15,2	29,7	25,5	30,5	27,5

Eksportstrømmen er her definert som den andelen av befolkningen som reiste på ferietur til en annen landsdel enn sin egen bostedslandsdel. Det viser seg at flertallet av innbyggerne reiser ut av sin egen bostedslandsdelen i 1999 for å ferierer om sommeren. Men Nord-Norge og Agderfylkene var to unntak hvor under halvparten av innbyggerne dro vekk fra landsdelen på hovedferien sommerstid. Strømmen ut av bostedslandsdelen var naturlig nok aller størst fra Oslo/Akershus hvor rundt 80% av innbyggerne reiste til andre områder for å feriere om sommeren.

På Vestlandet endret volumet av eksportstrømmen seg lite disse 13 årene. I Nord-Norge, Trøndelag og på Østlandet ellers var det imidlertid en reduksjon i eksporten av ferierende på hele 20 prosentpoeng. I Agderfylkene sank eksportstrømmen med 10 prosentpoeng (tabell 34).

Disse endringene indikerer at feriestrømmen ut av landsdelene kan svinge vesentlig over tid, og i negativ retning for mottakerdestinasjonene. Teorien om at "utenlandsstrømmene" nå støter opp mot noe tak gjelder i hvertfall ikke på landsdelsnivå i Norge. For i norske landsdeler svinger det tydeligvis mellom "tak og golv" på dette området, hvis 1986 da representerer et tak og 1999 representerer et gulv eller en nedre grense. Men det vet vi ikke foreløpig.

Tabell 34: Alderspanelet (29-79 år) etter reisestrømmenes volum i ulike landsdeler målt ved egenstrøm, eksportstrøm og nettostrømmene mellom landsdeler 1986, 1999. (Antall IO: 1130 i 1986 og 1531 i 1999)

Bostedslandsdel i 1986, 1999	Andel som IKKE var på ferietur		Egenstrømmen, dvs. andel på ferie i egen landsdel		Eksportstrømmen i alt, dvs. andel på ferie utenfor egen landsdel	
	1986	1999	1986	1999	1986	1999
Oslo/Akershus	12,4	21,3	4,1	1,9	83,4	76,7
Østlandet ellers	12,4	37,3	21,0	18,6	69,3	50,2
Agder-fylkene	38,3	43,4	8,5	14,5	53,2	42,1
Vestlandet	24,3	30,0	17,8	17,8	57,9	52,3
Trøndelag	20,5	36,1	6,8	13,9	72,7	50,0
Nord-Norge	21,0	33,3	22,0	29,1	57,0	37,6
I alt	24,8	31,8	15,0	15,2	60,2	53,0

3.3.2 Stabilitet i valg av ferieområder

Hvis vi snur fokus fra hvilke landsdeler som "eksporterer" feriereisende og ser på hvilke reisemål som blir valgt, viser det seg at indre Østlandsområdet og Vestlandet også i 1999 var de to viktigste sommerferieområdene for voksne nordmenn. Men Østlandet utenom Oslo/Akershus har tapt 6% av sin markedsandel det har de siste 13 årene. Samtidig Nord-Norge økt sin markedsandel med 5% på det norske feriemarkedet fra 1986 til 1999 (tabell 35).

Nedgangen i markedsandel for innlandet østpå skyldes i både at innbyggerne i den del av landet *ikke* la ferien i egen landsdel i like stor grad som tidligere og at innbyggere i andre landsdeler i mindre grad har valgt å feriere i indre deler av Østlandet om sommeren. Importandelen blant dem som ferierte i indre Østlandet, var omtrent den samme både i 1986 og 1999. I Nord-Norge derimot økte importandelen med 5 prosentpoeng i løpet av denne perioden, noe som viser at tilveksten skyldes besøkende nordmenn som er bosatt utenfor Nord-Norge). Importandelen var spesielt lav på Vestlandet hvor mindre enn halvparten av de ferierende sommeren 1999 kom fra andre landsdeler av landet.

Sørlandet var den aller mest attraktive landsdelen for innbyggerne i andre deler av Norge. Importandelen blant de ferierende i Agderfylkene var i 1999 over 85%. De tilreisende voksne nordmenn på ferie om sommeren på Sørlandet var 17 ganger så mange som de sørlendingene som ferierte i egen landsdel. I Agderfylkene har importandelen steget betraktelig i løpet av denne 13 års perioden, fra 64% i 1986 til 87% i 1999. Mens Østlandet ellers ikke har fått noen økt "import" av voksne norske tilreisende om sommeren (etter OL-94), har Sørlandet tydeligvis blitt vesentlig mer attraktiv blant voksne nordmenn (av andre grunner).

Tabell 35: Alderspanelet (29-79 år) etter andel av de feriereisende som ferierte i ulike landsdeler av Norge på den lengste sommerferien 1986, 1999 og importstrømmens andel av de ferierende i landsdelene. (Antall IO: 1130 i 1986 og 1531 i 1999).

Landsdel som ferien ble tilbragt i, i 1986, 1999	Andel som ferierte der		Importandel av de norske ferierende	
	1986	1999	1986	1999
Oslo/Akershus	5,6	3,5	68,7	72,7
Østlandet ellers	40,6	34,2	60,6	59,6
Agderfylkene	12,5	13,5	63,5	86,9
Vestlandet	21,3	23,4	65,3	45,9
Trøndelag	7,2	7,4	65,7	63,0
Nord-Norge	12,9	17,7	64,9	69,7
I alt	100	100	65,7	62,5
Antall IO	503	623	503	623

Panelstudien viser at voksne nordmenns interesse for å feriere i de indre delene av Østlandet, dvs. utenom Oslo/Akershus, har gått betydelig ned fra 1986 til 1999, både når det gjelder i hovedferien om sommeren og hovedferien i vinterhalvåret (tabell 36). Samtidig med at det ble noe flere nordmenn som ferierte i Nord-Norge på den lengste sommerferien, ble det noe færre som ferierte nordpå i vinterhalvåret. Det ble dessuten noen færre på hovedferietur om sommeren til Oslo/Akershus, og på vinterferie til Vestlandet.

Hovedårsaken til endringene i den geografiske fordelingen av ferieturene innen Norge er imidlertid at strømmen av nordmenn ut av landet har skjedd på bekostning av noen landsdeler mer enn andre. Det samme har skjedd ved at flere har latt være å dra på ferietur. Kombinasjonen av disse to substitusjonsformene har spesielt slått negativt ut for Østlandet, både for hovedstadsområdet og Østlandet ellers.

Tabell 36: Alderspanelet (29-79 år) etter om de var på ferietur i sommer og vinterhalvåret og landsdelen ferieturen eventuelt var lagt til 1986, 1999. Prosent

	Lengste sommerferietur		Nest lengste sommerferietur		Lengste ferietur i vinterhalvåret	
	1986	1999	1986	1999	1986	1999
Ferielandsdel						
Oslo/Akershus	2,5	1,4	1,2	0,7	1,9	0,8
Østlandet ellers	18,1	13,9	7,6	5,9	13,7	8,9
Agderfylkene	5,6	5,5	2,0	1,8	2,1	1,6
Vestlandet	9,5	9,5	4,5	3,3	6,8	4,6
Trøndelag	3,2	3,0	1,9	1,4	2,9	1,2
Nord-Norge	5,8	7,2	1,7	1,7	4,1	2,4
Svalbard	*	0,1	*	0,1	*	0,1
Ferietur i Norge	44,5	40,7	18,9	14,8	31,5	19,8
Ikke ferietur eller ferie i Norge	55,5	59,3	81,1	85,2	68,5	80,2
I alt	100,0	100	100	100	100	100
Antall IO	1130	1531	1130	1531	1130	1531

Hvis vi ser bort fra strømmen ut av gene landsdel og kun ser på de medlemmene i alderspanelet som valgte å legge feriene i Norge, viser det seg at de som valgte hjemlandet i

vinterhalvåret i økende grad valgte å feriere på Østlandet utenom Oslo/Akershus (tabell 37). Det indikerer at de som "tross alt" velger å feriere i hjemlandet, har funnet Østlandet **mer attraktiv om vinteren**. Det at flere valgte å reise til utlandet i vinterhalvåret, eller å la være å reise i det hele tatt, har imidlertid ført til en **reduisert markedsandel** for Østlandets del av total feriemarkedet prosentvis.

Tabell 37: Alderspanelet (29-79 år) som var på ferietur i Norge i sommer og vinterhalvåret, etter landsdelen ferieturen var lagt til 1986, 1999. Prosent

	Lengste sommerferietur		Nest lengste sommerferietur		Lengste ferietur i vinterhalvåret	
	1986	1999	1986	1999	1986	1999
Ferielandsdel						
Oslo/Akershus	5,6	3,5	6,1	4,4	5,9	4,3
Østlandet ellers	40,6	34,2	40,2	39,6	43,5	45,2
Agderfylkene	12,5	13,5	10,7	11,9	6,7	8,3
Vestlandet	21,3	23,4	23,8	22,5	21,6	23,4
Trøndelag	7,2	7,4	10,3	9,3	9,3	6,3
Nord-Norge	12,9	17,7	8,9	11,5	12,9	11,9
Svalbard	*	0,3	*	0,9	*	0,7
I alt	100	100	100	100	100	100
Antall IO	503	623	214	227	356	303

Panelstudien registrerte ferieturenes reisemål i Norge helt ned på fylkesnivå, hvor opplysningene selvsagt er mer usikre. Men skal vi tro dataene har svikten i sommertrafikken for det indre Østlandet først og fremst berørt Oppland og Buskerud. Nedgangen har i liten grad berørt Hedmark som ser ut til å ha hatt en vekst både sommer og vinter. I vinterhalvåret ser svikten ut til å ha berørt Buskerud mer enn Oppland (tabell 38). Dessverre har det ikke vært tid til sammenligne disse endringstallene med overnatningsstatistikkene som SSB lager (noe programstyret valgte å ikke prioritere).

Nedgangen i norsk ferietrafikk har ikke bare berørt de indre delene av Østlandet. Sverige og Danmark har også hatt en svikt i norske tilreisende på ferie både sommer og vinter fra 1986 til 1999, i følge panelstudiens data om utviklingen innen alderspanelet. Den destinasjonen uten for de nordiske land som har hatt en klar vekst i tilstrømmingen av voksne nordmenn de siste 13 årene, er Spania og Kanariøyene. Men det er vel ikke noen stor overraskelse.

Trafikken til land utenfor Europa har i vinterhalvåret gått vesentlig opp. I 1999 var strømmen av voksne norske ferierende til andre kontinenter blitt så stor at nesten 10% av de ferierende dro utenfor vår egen verdensdel på den tid av året. Markedsandelen av de ferierende som reiste til andre verdensdeler i vinterhalvåret ble firedoblet i løpet av 13 år. Den norske "kontinental-strømmen" har blitt betydelig i omfang, dels på grunn av at flere reiser på den tid av året og at det har skjedd en vridning i det geografiske reisemønsteret mot fjerne destinasjoner. Men det er ikke riktig at "alle nordmenn" reiser til fjerne strøk. Selv om vinteren holdt 90% seg i vår egen verdensdel og om sommeren var det kun 3% som reiste til andre kontinenter.

Tabell 38: Alderspanelet (29-79 år) som reiste på ferietur sommeren eller vinterhalvåret 1986, 1999 etter ferieområde (det som lå lengst fra bostedet). Prosent.

	Lengste sommerferietur		Nest lengste sommerferietur		Lengste ferietur i vinterhalvåret	
	1986	1999	1986	1999	1986	1999
Østfold	3,8	3,5	1,8	2,2	1,6	1,4
Akershus	1,4	0,8	2,5	1,0	2,0	0,5
Oslo	1,9	1,3	2,1	2,2	1,8	1,8
Hedmark	2,5	2,8	3,2	4,5	3,8	4,5
Oppland	5,7	4,0	7,7	7,3	8,2	7,2
Buskerud	3,5	3,1	6,7	7,3	8,9	7,0
Vestfold	4,2	3,4	3,5	3,5	1,1	1,1
Telemark	4,4	3,6	7,4	3,8	4,1	3,4
Aust-Agder	4,1	4,9	3,9	4,1	1,3	2,2
Vest-Agder	3,3	3,2	4,2	4,5	3,0	2,3
Rogaland	3,1	4,5	4,6	4,8	3,4	2,9
Hordaland	3,9	4,7	5,6	5,7	6,3	5,0
Sogn &Fjordane	2,9	1,6	4,6	2,5	1,4	2,2
Møre &Romsdal	2,7	3,2	3,2	3,2	2,7	2,7
Sør-Trøndelag	2,7	2,6	5,6	4,8	4,7	2,9
Nord-Trøndelag	1,5	1,8	2,1	1,9	1,3	0,5
Nordland	4,1	6,4	4,9	5,4	4,5	3,8
Troms	2,6	2,2	1,4	2,2	2,1	1,8
Finnmark	0,9	1,9	0,4	0,6	1,6	0,9
Svalbard*	.	0,2	.	0,6	.	0,4
Danmark	7,5	5,7	6,7	4,1	2,0	0,7
Sverige	9,8	6,4	4,2	6,7	2,0	0,7
Finland	1,5	0,8	0,7	0,3	0,2	0,2
Island	.	0,3	.	0,3	0,2	0,2
Storbritannia	1,2	2,5	1,1	1,3	3,4	1,8
Tyskland**	1,8	1,8	3,2	1,0	1,4	1,6
Frankrike	1,4	2,2	1,1	1,0	1,1	0,9
Spania	4,7	3,9	2,5	3,5	14,8	19,0
Hellas	5,1	6,6	2,1	2,5	3,8	3,4
Italia	2,4	1,6	.	1,0	1,4	2,0
USA	1,1	0,5	.	1,0	0,7	2,9
Andre land utenfor Europa	1,9	2,4	.	1,3	1,7	6,7
Antall IO	848	1044	285	314	559	557

*Svalbard var ikke egen kategori i 1986

** Vest-Tyskland i 1986

De nevnte endringene er unntak fra hovedmønsteret som viser en helt merkverdig stabilitet helt ned på fylkesnivå i de geografiske reisemønstrene, selv over langt tid. Spesielt gjelder det når en tar i betraktning at panelets medlemmer i 1999 neppe husket hva de svarte 13 år tidligere på de samme spørsmålene. Men dette er da sammenligninger av netto-endringer,

uten å ta hensyn til at de enkelte reisende har skiftet reisemål i ulike retninger som til dels motstrider hverandre. Brutto-endringene på individ plan har vært vesentlig større.

3.3.3 Effekter av mega-forsøk på å endre norske ferievaner

Det at reisestrømmer og markedsandeler er stabile og har endret seg lite for befolkningen som helhet er neppe tilfeldig, men årsakene er mindre klare. Noen vil kanskje mene at svingninger for eksempel kan ha sammenheng med markedsføringsinnsatsen til regionale og nasjonale turistorgan. Men å endre den geografiske retningen på feriene kan være en vanskelig oppgave hvis forbrukerne har etablert stabile vaner når det gjelder hovedmål for reisene. Effektene av all markedsføring som vinter OL i 1994 representerte, kan trolig illustrere vanskelighetene med å endre nordmenns ferievaner både om sommeren og vinterstid selv av massiv mediaoppmerksomhet.

Forskere som utredet effekten av mega-arrangement som OL 1994 var, hevdet nemlig at arrangementet ville føre til at 10% av de norske turistene som ferierte i utlandet om vinteren, ville slutte med det og legge vinterferiene til Norge i stedet i minst 10 år etter 1994. De hevdet samtidig at 1% av alle nordmenn som ferierte om sommeren i utlandet, ville skifte over til å feriere i hjemlandet etter 1994. Også denne sommereffekten var forventet å ville vare i 10 år etter OL (Asheim et al. 1990).

Nå dekker panelstudien (1986-1999) ikke den prognoseperioden (1994-2004) som disse forskerne fokuserte på. Men endringene i ferievanene fra 1986 til 1999 kan trolig gi en indikasjon på eventuelle effekter på slutten av 1990-tallet av Lillehammer- OL når det gjelder det geografiske mønsteret i ferievanene til voksne nordmenn.

Panelstudien bekrefter ikke at det har skjedd endringer i retning av at nordmenn ferierte mindre i utlandet og vesentlig mer i hjemlandet fra før OL til etterpå. Tvert om var det en betydelig nedgang på 10 prosentpoeng i andelen av nordmenn som ferierte på landsbasis i Norge i vinterhalvåret fra og med september til og med april, og ikke en vekst på 10% som OL-prognosene tilsa. Den klare nedgangen strider med påstanden om at vinter-OL skulle ha spesielt stor omlokiserings-effekt på nordmenns reiser i vinterhalvåret, fra å feriere i utlandet til å feriere mer i Norge.

Hvis en kun ser på endringene for den snevre vintersesongens del, dvs. reisene i perioden etter Jul og før Påske, viser panelstudien riktig nok at det har vært en økt andel som ferierte i hjemlandet, og i det indre av østlandet. Men veksten fra 1986 til 1999 i norske vinterferier i hjemlandet har spesielt kommet utenom OL-fylket Oppland og også utenom Oppland/Hedmark hvor "Trollpark"- satsingen foregikk.

Andelen nordmenn som ferierte i hjemlandet om sommeren, var omtrent stabil fra 1986 til 1999 når en ser lengste og nest lengste sommerferietur under ett (tabell 39). At det var stor stabiliteten er rimelig hvis en forventer at OL-94 ville ha en svak (positiv) vridnings-effekt i reisemønsteret om sommeren fra utlandet til hjemlandet. Men panelstudien viser at fra 1986 til 1999 har det skjedd en nedgang i nordmenns interesse for å feriere i indre deler av Østlandet om sommeren (!). Det var ikke noen vekst hverken i markedsandel eller importandel som en kunne forventet hvis OL hadde hatt en positiv effekt for innlandsfylkene østpå på det norske feriemarkedet. Det som har skjedd, er at voksne nordmenn har fått en økt

interesse for å feriere i andre landsdeler inn i Østlandet ellers. Det er neppe en effekt av OL i 1994.

En rimelig konklusjon er vel at prognosene har vært feil når det gjelder betydelige og langvarige endringer i nordmenns ferievaner på grunn av all markedsføringen som mega-arrangementet i 1994 representerte. Det utelukker ikke at markedsføring har effekter, men de er ikke registrerbare i OL-sammenheng selv om verdien av OL som markedsføring visstnok tilsvarte milliardbeløp. Positive effekter på nordmenns feriemønster av OL har eventuelt begrenset seg til kun å redusere en enda større økning i nordmenns feriestrøm ut av landet, eller enda flere på ferie i andre landsdeler enn ellers.

Tabell 39: Alderspanelet (29-79 år) som reiste på ferietur ulike sesonger og om ferieturen var i Norge. Prosent.

Med Norge som feriested	1986	1999
Lengste sommer ferietur	59,3	59,7
Nest lengste sommerferietur	75,1	72,3
Lengste ferietur i vinterhalvåret (september-april)	63,7	54,4
Lengste ferietur i vinterperioden Januar-Mars*	49,7	68,6
Herunder ferie i indre østlandet	24,6	30,7
- Buskerud	8,4	11,4
- Hedmark	7,1	4,3
- Oppland	5,2	7,9
- Telemark	3,9	7,1

* N= 155 IO i 1986 og N=140 IO i 1999

3.3.4 Endringer i enkeltindividenes hovedvalg av atferdsmønster

Den store stabiliteten i nordmenns valg av ferieområder fra 1986 til 1999 gjelder voksne nordmenn som helhet. Hvis vi ser på hva det enkelte individ valgte, viser det seg å være langt mindre stabilitet. Spesielt gjelder det valget mellom å dra på sommerferie eller ikke, og mellom ulike hovedreisemål. Panelstudien viser i hvertfall det. Men den registrerte lavere stabilitet har selvsagt sammenheng med at studieperioden er så lang som 13 år, og at hovedreisemålene kun er inndelt i to hovedkategorier hvor forbrukeren enten ferierte i Norge eller i utlandet.

Stabiliteten og endringene i den enkeltes reiseatferd kan da måles i hvor stor andel som gjorde det samme eller endret atferden fra 1986 til 1999. Disse andelene er "substitusjonsrater" som uttrykker den erfaringsbaserte (betingede) sannsynligheten for at en person skulle fortsette å feriere på en bestemt måte i 1999, gitt en bestemt ferieatferd i 1986, eller at de har skiftet til en annen hovedform for ferie.

For eksempel er det slik at blant de personene som oppga å ikke ha vært på ferietur i 1986, var det en andel på 51% som lot være å dra på ferietur også i 1999. De overførte derved tidligere atferd fra 1986 til 1999. Disse personene var stabile "ikke-ferierende" og representerer de standhaftige ("stayers") i sin atferd. Blant dem som ikke ferierte i 1986, var andelen ikke-ferierende dobbelt så stor også i 1999 som blant dem som dro på ferietur i 1986. Det betyr at den erfaringsbaserte sannsynligheten for at en person som ikke dro på ferietur sommeren 1986 heller ikke dro på ferietur sommeren 1999, var omtrent dobbelt så stor (51%) som at en som hadde vært på ferietur i 1986 skulle la være å dra 13 år seinere (25-28%).

Dette betyr i realiteten at hva folk gjorde i 1986 gir en klar indikasjon på hva de også gjorde 13 år seinere. Noe som betyr at å kjenne til ferieatferden til en gruppe voksne nordmenn et bestemt år gjør det lettere å "forutsi" hva de samme personene gjør seinere. Det gjelder selv om det har gått hele 13 år siden sist ferievanene ble undersøkt.

Mulighetene for å bruke tidligere atferdserfaringer til framtidsvurderinger gjelder dessuten valg av hovedreisemål. Et eksempel kan være at sannsynligheten for at de som ikke dro på ferietur sommeren 1986, skulle dra på ferietur utenfor Norden om sommeren 13 år seinere, var bare vel ¼ av sannsynligheten for at de ikke dro på ferietur i det hele tatt i 1999. Det var med andre ord noen "ikke-ferierende" i 1986 som dro på ferie utenfor de nordiske land 13 år seinere, men sannsynligheten for at de gjorde det var kun 1/4 av sannsynligheten for at de lot være å feriere i det hele tatt.

Andelen som skiftet ferieform og var "ustabile" ("movers") fra 1986 til 1999 kan også uttrykkes som en substitusjonsrate⁴. Substitusjonsraten eller andelen som skiftet fra å ikke reise i det hele tatt til å reise utenfor Norden, var for eksempel vel 13% i 1999 (tabell 40).

Hvis substitusjonsrater er stabile over tid, kan de gi et godt grunnlag for prognoser. Men stabiliteten i slike rater må det flere enn to panelstudier til for å avklare. Slik at å bruke denne panelstudien til prognoser vil innebære usikkerhet som en kun kan redusere hvis en har god forståelse av eventuell endringsprosesser som foregår.

En slik prosess er overgangen fra å være "nybegynner" i det å reise til å ha blitt en erfaren feriereisende. En skulle kanskje trodd at de som ikke dro på ferietur sommeren 1986, i større grad enn andre ville reist i hjemlandet i 1999 hvis de ferierte. I hvertfall kunne det vært rimelig om de som ikke var på sommerferietur i 1986, var lite reisevante og måtte "prøve seg litt fram".

Men om "de ikke-reisende" i 1986 var lite reise-erfarne det året, så har de hatt 13 år til å skaffe seg erfaring fram til 1999. I 1999 var det derfor ikke nødvendigvis større grunn til å feriere vesentlig mer i hjemlandet for dem som "droppet" ferieturen i 1986, enn for andre. Panelstudien viser likevel at det er en tendens til at de som ikke var på ferietur sommeren 1986, i noe mindre grad dro utenfor Norges grenser 13 år seinere. Men sannsynligheten for at de som ikke var på sommerferietur i 1986, skulle reise utenlands sommeren 1999 var 19%, mot 27% i panelet generelt, dvs. ikke redusert mer enn til 3/4 av det vanlige (tabell 40).

Tabell 40: Hele panelet (1595 IO) etter om de tro på ferietur om sommeren 1986 og 1999 og etter om turen var i Norge, i Norden eller utenfor Norden. Prosent

1986	1999	Lengste ferietur i vinterhalvåret 1999			
		I Norge	I andre nordiske land	Utenfor Norden	I alt
Ikke ferietur	50,9	30,2	5,7	13,2	100
Ferietur i					
- Norge	27,5	49,8	7,3	15,0	100
- Norden	27,0	40,5	14,4	18,0	100
- Utenfor Norden	25,1	32,8	10,5	31,7	100
I alt	33,1	40,3	8,6	17,9	100

I vinterhalvåret var sannsynligheten relativt stor for at de som ferierte i et bestemt hovedområde i 1986 gjorde det samme også vinterhalvåret 1999. Andelen blant dem som

⁴ "Mover-stayer"-modeller er en type Markov modeller hvor atferden på et tidspunkt kan beskrives ut fra atferden på et tidligere tidspunkt. Men Markov-modeller generelt forutsetter at det ikke er målefeil i dataene, og det er ikke tilfelle i denne panelstudien.

ferierte i Norden vinteren 1986 var for eksempel 10 ganger høyere enn blant voksne nordmenn generelt når det gjaldt å ferierte i Norden også vinteren 1999. Dobbelte så mange av dem som ferierte utenfor Norden i vinterhalvåret 1986 ferierte også utenfor Norden i vinterhalvåret 1999 sammenlignet med voksne nordmenn generelt. Det var også en klar tendens til at de som ferierte i Norge vinterhalvåret 1986 i større grad enn andre ferierte også i Norge i vinteren 13 år seinere. De fleste som ikke reiste på ferietur vinterhalvåret 1986, gjorde det heller ikke vinterhalvåret 1999 (tabell 41). Dette bekrefter at det er en stabilitet i flere hovedtrekk ved den enkelte voksne nordmanns ferievaner, selv over så lang tid som 13 år.

Tabell 41: Hele panelet (1595 IO) etter om de dro på ferietur i vinterhalvåret* 1986 og 1999 og etter om turen var i Norge, i Norden eller utenfor Norden. Prosent

1986	1999	Lengste ferietur i vinterhalvåret 1999			
	Ikke ferietur	I Norge	I Norden	Utenfor Norden	I alt
Ikke ferietur	72,6	15,1	0,9	11,5	100
Ferietur i					
- Norge	56,3	27,4	0,8	15,5	100
- Norden	54,5	18,2	9,1	18,2	100
- Utenfor Norden	57,1	15,2	1,3	26,4	100
I alt	64,6	19,2	1,1	15,1	100

Stabiliteten i det geografiske mønsteret var relativt størst i vinterhalvåret hvor en større andel var stabile i sitt valg av å reise utenfor Norden begge årene. Å stabilt velge reisemål vinterstid som ligger utenfor Norden, gjaldt nesten ¼ av dem som reiste på ferietur på den tid av året.

Det store flertallet (3/4) som på den lengste sommerferien reiste til samme hovedmål både i 1986 og 1999, ferierte imidlertid i Norge begge årene. På den nest lengste sommerferien var 90% av dem som ferierte stabilt i samme hoved-område, på ferie i hjemlandet både i 1986 og 1999 (tabell 42). De som er stabile i sitt valg av feriemål velger med andre ord Norge, noe som nok indikerer at dette er grupper som er meget "trofaste" (eller at de var trofaste den 13 års-perioden).

Å ha andre nordiske land som "fast" ferieområde var det minst vanlige disse to årene. Andre nordiske land får besøk av de mer "troløse" voksne nordmenn i feriesammenheng. En langt større andel dro begge årene til land utenfor Norden på ferie enn til andre nordiske land.

Tabell 42: Hele alderspanelet etter om de reiste på ferietur både sommeren/vinteren 1986 og 1999 og etter om intervjuobjektene valgte samme hovedreisemål (Norge/utlandet) begge årene, lot være å reise begge årene eller skiftet hovedreisemål fra 1986 til

Stabilitet/endring i feriemønstret	Sommerferietur		Vinterhalvåret
	Lengste	Nest lengste	Lengste ferietur
Stabilitet i hovedmønsteret	41,9	69,9	49,8
Endring i hovedmønsteret	58,1	30,1	50,2
I alt	100	100	100
- Stabilt ikke-reisende	- 13,5	- 65,1	- 36,8
- Frafall fra å reise på ferie i 1986 til ikke å reise i '99	- 19,7	- 14,9	- 27,8
- Tilvekst fra å ikke reise i 1986 til å reise i 1999	- 13,0	- 12,2	- 13,8
- Stabilt hovedreisemål 1986 og 1999, herunder	28,4	4,8	13,0
- i Norge	- 20,7	- 4,3	- 9,0
- i Norden	- 2,7	- 0,1	- 0,2
- i land utenfor Norden	- 5,7	- 0,3	- 3,8
- Skiftet hovedreisemål fra 1986 til 1999, herunder	- 25,3	- 2,9	- 8,6
- frafall fra Norge i 1986 til utlandet i 1999	9,4	- 1,3	- 5,4
- tilvekst fra utlandet i 1986 til Norge i 1999	11,5	- 1,2	- 2,6
- mellom Norden og land utenfor Norden	4,4	- 0,4	- 0,6
I alt	100	100	100
Antall IO	1595	1595	1595

3.3.6 Reiseerfaringer og ferieønsker i eget land

Panelstudien kartla ikke bare hva slags ferieturer voksne nordmenn hadde foretatt de siste 12 månedene. I 1999 ble panelets medlemmer også spurt om sine reiseerfaringer generelt, dvs. om de hadde besøkt ulike reisemål i inn- og utland tidligere og hva de ville prioritere om de skulle feriere i Norge i tiden som kommer. Begrenset tid gjør at bare noen få hovedresultat blir presentert her.

Undersøkelsen viser at voksne nordmenn har større erfaring fra å feriere i fjerne himmelstrøk enn fra ferier i eget land. Det er for eksempel vel så mange nordmenn som har reist langt av sted og feriert i andre verdensdeler enn Europa, enn som har besøkt Lofoten i feriesammenheng. Det gjelder selv når en regner med innbyggerne i Nord-Norge som i stor grad har vært innom Lofoten i forbindelse med en eller flere ferier.

Dobbelt så mange nordmenn har dessuten feriert i Syden, enn vært i Lofoten i feriesammenheng, og fem ganger flere har vært Sydenturister enn noen gang på Nordkapp. Også "eksotiske" norske reisemål som Svalbard, er det en meget begrenset andel av voksne nordmenn som har besøkt (4 %), mens dobbelt så mange har vært på ferietur i Asia. Flere voksne nordmenn har for øvrig vært på busstur (pakketur) utenfor de nordiske land, enn reist i feriesammenheng med Hurtigruta hele eller deler av turen langs den norske kysten.

En skulle kanskje trodd at det var norske naturattraksjoner som nordmenn var mest interessert i å oppleve i feriene i hjemlandet. Men blant de norske attraksjonene er det tema- og familieparkene ved Kristiansand, Lillehammer og Bø i Telemark som har vært besøkt av flest voksne nordmenn. Disse menneskeskapte attraksjonene har vært besøkt av flere voksne enn naturattraksjoner som Sørlandets skjærgård eller Sognefjorden og Hardanger. Over halvparten

av den norske befolkning (29-91 år) har aldri vært i Jotunheimen, Rondane eller Hardangervidda, og nesten halvparten har aldri vært i Sogn eller Hardanger i feriesammenheng i følge opplysningene fra panelet høsten 1999. Det var for øvrig flere voksne nordmenn som hadde vært på stor-by ferie i London, Paris, Roma eller lignende byer enn som hadde besøkt nasjonalparkene i Jotunheimen, Rondane og på Hardangervidda (tabell 43).

Også nye former for ferietilbud i utlandet markerer seg nå som viktige alternativ og konkurrenter for norske ferierende. En betydelig gruppe nordmenn har allerede egne erfaringer fra skiferie i Alpene, og fra flerdagers feriere på cruiseskip (hvor reiser med ferge ikke er med). Selv om det har vært tre ganger så mange voksne nordmenn på skiferie på de største alpinstedene i Norge, inkludert Hemsedal, Trysilfjell, Geilo, Lillehammer/Hafjell og Oppdal, var det i 1999 200-250 000 nordmenn som hadde vært på skiferie i Alpene, og da er nordmenn under 29 år ikke regnet med. Nesten like mange hadde egne erfaringer fra flerdagers reise med cruiseship.

Tabell 43: Voksne nordmenn (29-91 år) etter om de noen gang i feriesammenheng har besøkt/vært på ulike norske reisemål og hovedattraksjoner

Har besøkt i feriesammenheng	Prosent som har vært på
Svalbard	4,3
Nordkapp	14,1
Lofoten	28,8
Sognefjorden eller Hardanger	56,7
Sørlandets skjærgård	60,5
Nasjonalparken i Jotunheimen, Rondane eller Hardangervidda	43,8
Dyreparken i Kristiansand, Hunderfossen familiepark ved Lillehammer eller Badeland i Bø, Telemark	65,1
Vinterferie i Hemsedal, Trysilfjell, Geilo, Lillehammer/Hafjell eller Oppdal	31,7
Reist med Hurtigruta (hele eller deler av turen)	25,0
Storbyferie i Oslo, Bergen, Trondheim eller Tromsø med minst 4 overnattinger	30,0
Har vært i utlandet på ferie i*:	
Syden	67,9
Øst-Europa	30,4
Utenfor Europa	33,2
USA-Canada	22,9
Mellom- og Sør-Amerika	5,3
Afrika sør for Middelhavslandene	6,9
Midt-Østen	5,1
Asia	9,1
Australia og New Zealand	2,1
Har vært til utlandet og feriert på	
- rundtur med buss (pakketur) utenfor Norden	32,6
- rundtur i Europa med jernbane (interrail)	10,9
- storby-ferie (London, Paris, Roma og lignende)	54,0
- skiferie i Alpene	9,3
- flerdagerstur med cruiseskip (ikke ferge)	8,6
- flerdagers sykkel- eller fottur utenfor de nordiske land	4,1
- leid bil utenfor de nordiske land og kjørt flerdagers rundturer på egen hånd	23,7

** (her er kun noen områder tatt med blant dem det ble spurt om):

Den mest vanlige ferieformen for nordmenn i utlandet er nok å være med på organiserte pakketurer enten til Syden eller med buss. Over 2/3 av befolkningen har egne erfaringer fra det. Men nesten hver fjerde nordmann har dessuten erfaring fra å leie bil utenfor de nordiske land og ta seg en flerdagers rundtur på egen hånd.

At en stor gruppe nordmenn fint klarer seg selv på egen hånd uten for de nordiske land, har selvsagt sammenheng med at voksne nordmenn har små språkproblem. 2/3 av befolkningen vurderer det som uproblematisk å klare seg selv i engelskspråklige land. Det er de eldre deler av befolkningen som opplever språkproblemer. 80-85% av de yngre aldersgruppene 29-44 år mener selv at engelskferdighetene er så gode at det kan klare seg på egen hånd (tabell 44). Manglende språkferdighet vil derfor i mindre grad bli en hindring av utenlandsreiser i årene som kommer, etter hvert som langt mer språkferdige generasjoner erstatter de eldre generasjonene.

Tabell 44: Hele panelet (29-91 år) etter om de ville ha språkproblem om de måtte klare seg på egen hånd i et engelsktalende land. Prosent. Basis 1595 IO

Aldersgruppe	Vurdering av egen språkferdighet i engelsk. Vil det å klare seg på egen hånd i et engelsktalende land være			
	Uproblematisk	Litt vanskelig	Meget vanskelig	I alt
29-34 år	83,1	14,9	2,1	100,0
35-44 år	79,0	18,2	2,6	100,0
45-54 år	73,0	22,2	4,8	100,0
55-64 år	60,2	28,1	11,6	100,0
65-74 år	42,4	26,3	31,3	100,0
75-79 år	26,2	29,8	44,0	100,0
80 år og eldre	21,9	23,4	54,7	100,0
I alt	65,0	22,3	12,7	100,0

At språkferdigheten i den norske befolkning vil øke vesentlig i årene framover etter hvert som de eldre innbyggerne blir erstattet av yngre og mer språk kyndige innbyggere, vil ha betydning for nordmenns valg av reisemål i feriene. For selv om det å mangle engelskferdighet ikke forhindrer noen helt fra å reise utenfor de nordiske land, så var det i 1999 bare en mindre andel (6%) av de minst språkkyndige som dro uten for de nordiske land på den lengste ferieturen sommeren 1999. Fem ganger så mange av de som kunne engelsk, valgte å feriere utenfor Norden den samme sommeren (tabell 45).

Disse språkproblemene hadde naturlig nok ingen betydning for om en ferierte i et nordisk land. Men de slo også ut blant dem som valgte å feriere i Norge, noe som nok indikerer at det ikke bare er språkproblem som påvirker om en ferierer i Norge eller ikke. Her er det andre faktorer som spiller sammen med språkproblemene, som det at eldre nordmenn både har språkproblem og foretrekker å feriere i hjemlandet.

Tabell 45: Hele panelet (29-91 år) etter reisemål på lengste sommerferietur 1999 og grad av språkproblem hvis en måtte klare seg selv i engelsktalende land på egen hånd,. Prosent. Basis IO.

Engelskferdighet	Feriested i			
	Norge	Andre nordiske land	Utenfor Norden	I alt
Uproblematisk	54,7%	13,3%	32,0%	100
Litt vanskelig	72,1%	11,3%	16,7%	100
Meget vanskelig	80,2%	13,6%	6,2%	100
I alt	60,2%	12,9%	26,9%	100

Den brede erfaringen som mange nordmenn har med å feriere også utenfor hjemlandets grenser, gjør at mange relativt enkelt kan skifte mellom norske og utenlandske ferietilbud. Men de kan også skifte mellom ulike former for ferie i Norge. Om de skulle velge helt fritt mellom noen av de viktigste ferieattraksjonene i Norge så er det feriemål i Nord-Norge som står høyest på ønskelista. 60% av panelet valgte et reisemål nordpå hvis de skulle velge fritt, enten dette da var hurtigruta, Svalbard, Lofoten eller Nordkapp.

Den enkeltattraksjonen i Norge som flest ville velge, var å reise med Hurtigruta (hele eller deler av turen), med Svalbard og Lofoten på de neste plassene. Flere valgte imidlertid Jotunheimen, Rondane og Hardangervidda, eller Sørlandets skjærgård enn Nordkapp som nok var det minst attraktive stedet av de fire attraksjonene nordpå som det ble spurt om (tabell 46).

Tabell 46: Hele panelet (29-91 år) etter hvilket av følgende reisemål i Norge de ville prioritert å besøke (eventuelt om igjen), hvis de kunne velge fritt. Prosent. Basis 1595 IO.

	Andel som prioriterte
Svalbard	20,5
Nordkapp	5,9
Lofoten	15,1
Sognefjorden eller Hardanger	5,1
Sørlandets skjærgård	7,1
Nasjonalparken i Jotunheimen, Rondane et	8,0
Dyreparken i Kristiansand, Hunderfossen og Badeland i Bø i Telemark	2,6
Vinterferie i Hemsedal, Trysilfjellet et	4,0
Reist med Hurtigruta	22,1
Ferie i Oslo, Bergen, Trondheim, Tromsø	3,1
Ingen av disse	5,2
Total	100,0

Interessen for de ulike norske attraksjonene var ganske likt fordelt over hele landet, men en noe større andel av befolkningen i Nord-Norge ønsket å oppleve Svalbard enn nordmenn flest. Samtidig var innbyggerne nordpå noe mer interessert enn vanlig i å besøke temaparker sørpå, Vestlandets fjorder og å feriere i de store norske byene Oslo, Bergen, Trondheim og Tromsø. Å oppleve Lofoten var noe innbyggerne i Oslo/Akershus var noe mer interessert i enn nordmenn ellers.

Det var klare aldersforskjeller i prioriteringene mellom norske feriemål. Hurtigruta står høyt på ønskelista blant eldre nordmenn over 64 år. Å oppleve Lofoten og Svalbard er noe de noe yngre ønsker seg. De eldre hadde minst interesse for Dyreparken i Kristiansand, Hunderfossen familiepark og Badeland i Telemark, noe nordmenn i aldersgrupper med barn naturlig nok var klart mer interessert i. Men nordmenn over 64 år oppga også at de ikke var interessert i noen av disse ni ulike norske feriealternativene som det ble spurt om. Spesielt gjelder dette eldre kvinner. De eldre kvinnene 64 år og over var samtidig de som høyest prioriterte å få oppleve hurtigruta langs norske kysten, hvis de kunne velge fritt.

Problemet med denne type kartlegging av reiseønsker er imidlertid at de færreste i praksis kan velge helt fritt mellom ulike feriealternativ. Hva folk sier de gjerne ville gjøre i feriene kan derfor avvike vesentlig fra de reelle valgene. Men slike "ønskelister" indikerer mer eller mindre positive vurderinger og utviklingsmuligheter i befolkningen, som en bør vurdere i sammenheng med de reelle valgene. For det er trendene i reiseatferden som er de viktige. At det har vært en klar vekst i voksne nordmenns feriereiser til Nord-Norge de siste 13 årene, samtidig som store grupper tilkjenner at de ville prioritere besøk nordpå meget høyt hvis de kunne velge, kan være en indikator på positive utviklingsmuligheter. I hvertfall om sommeren og for noen hovedtyper av attraksjoner.

Forbrukerne kan imidlertid ikke bare velge mellom det å feriere eller ikke, og mellom en lang rekke reisemål både i inn og utland. De kan samtidig velge mellom ulike hovedelementer som inngår i ferieturene. Som det at en kan skifte mellom forskjellige overnattingsformer, også om en reiser til samme reisemål som tidligere.

3.4 Stabilitet i valg av overnattingsform

Når voksne nordmenn ferierer i hjemlandet er det en betydelig andel som kan velge mellom å overnatte privat enten det er hos slekt og venner, på egen hytte eller en hytte som de kan låne av andre, eller benytte seg av allemannsretten til å bo i telt, campingvogn eller fritidsbåt ute i naturen uten å betale for det. Et annet alternativ er å betale for å overnatte kommersielt enten dette er på et hotell, pensjonat, fjellstue, ungdomsherberge, campingplass, utleiehytte, rutebåter m.m. De nordmenn som velger å ferierer i utlandet kan nok til en viss grad besøke slekt og venner eller benytte private fritidshus uten for hjemlandet, men de fleste må nok velge et kommersielt tilbud.

Panelstudien bekrefter at når nordmenn ferierer i hjemlandet om sommeren så er over tre ganger så mange overnattinger lagt til private overnattingsformer enn kommersielle. Men straks ferieturene går utenlands om sommeren blir bildet snudd. Riktig nok er det slik at de som reiser til andre nordiske land i betydelig grad også overnatter privat, men de fleste ferieovernattingene i Norden om sommeren er også lagt til kommersielle tilbud. Men ferier utenfor Norden er 5-6 ganger så ofte lagt til kommersielle overnattingstilbud som private. I hvertfall gjelder det de lengste ferieturene om sommeren for vel voksne nordmenn.

En skulle kanskje trodd at med økende velstand så ville forbrukerne oftere velge å bo kommersielt også når de ferierte i hjemlandet. Men panelstudien viser at for den lengste sommerferieturens del så var det både en økning av privat og kommersiell overnatting i Norge fra 1986 til 1999 (tabell 47). Det har sammenheng med at de lengste ferieturene i Norge om sommeren varte vel 1,5 netter lengre i 1999 enn i 1986. Når det blir hevdet at det er volumet av kortere ferieturer som øker, så har det ikke sammenheng med at voksne nordmenn har redusert varigheten på sine lengste sommerferieturer i hjemlandet.

Gjennomsnittlig antall netter tilbrakt på private overnattingstilbud økte i løpet av disse 13 årene fra 10,1 til 11 netter i gjennomsnitt per feriereisende som var på ferietur i Norge. Mens overnattingene på norske kommersielle overnattingstilbud økte fra 2,8 til 3,3 netter i gjennomsnitt. Veksten målt i gjennomsnittlig antall netter var med andre ord nesten dobbelt så stor per reisende for privat sektor (0,9 netter per reisende) mot en økning på 0,5 netter for reiselivsnæringens tilbud. Den norske etterspørselen etter reiselivsnæringens tilbud i hjemlandet om sommeren har derfor økt, men økningen er bare halvparten så stor som for private tilbud.

De lengste sommerferieturene som var lagt til andre nordiske land, ble ikke mer langvarige. Når sommerferien gikk til land i Norden var det en klar økning fra 1986 til 1999 av overnattinger lagt til kommersielle tilbud, og en nedgang av gjennomsnittlig antall netter lagt til privat sektor.

Ferier om sommeren utenfor Norden viser seg å ha blitt litt kortere i varighet og ha en litt annen utvikling når det gjelder overnattingene. Det var flere netter som var lagt til private tilbud i 1999 enn 13 år tidligere samtidig som det var en klar nedgang i bruken av kommersielle tilbud. Når det har vært en vekst i bruken av private tilbud både når ferien var i hjemlandet og utenfor Norden, kan det ha sammenheng med en økt tilgang på private fritidshus både i hjemlandet og ute.

Tabell 47: Alderspanelet (29-79 år) som var på sommerferietur 1986, 1999 etter gjennomsnittlig antall overnattinger på private/kommersielle innkvarteringsformer på den lengste sommerferieturen for ferieturer i Norge, i et annet nordisk land eller utenfor

	1986 (netter) N= 503	1999 (netter) N=621
Ferie i Norge		
- Privat innkvartering	10,1	11,0
- Kommersiell innkvartering	2,8	3,3
- I alt	12,9	14,3
Ferie i Norden		
- Privat innkvartering	5,0	3,3
- Kommersiell innkvartering	6,0	6,7
- I alt	11,0	11,0
Ferie utenfor Norden		
- Privat innkvartering	1,7	2,2
- Kommersiell innkvartering	11,7	10,0
- I alt	13,4	12,2

Disse gjennomsnittstallene skjuler at en del ferierende kombinerer det å bo private med å også overnatte en del netter på kommersielle tilbud. En skulle kanskje trodd at velstandsveksten ville føre til at noen flere valgte slike kombinasjonsløsninger når de ferierte i hjemlandet, eventuelt gikk over fra privat innkvartering i feriene til å bare velge kommersielle tilbud. Men panelstudien viser at andelen av alderspanelet som valgte å kun bruke private tilbud var stabil, når de la den lengste sommerferieturen til Norge i 1986 eller 1999 (tabell 48). Det var imidlertid flere voksne nordmenn i 1999 som kun bodde kommersielt når sommerferien var i hjemlandet enn 13 år tidligere, samtidig som kombinasjonsløsningene ble mindre vanlige.

Tabell 48: Alderspanelet (29-79 år) som ferierte i Norge på den lengste sommerferien 1986, 1999 etter om de kun overnattet privat, kun kommersielt eller valgte en kombinasjon. Prosent

	1986	1999
Bare privat overnatting	57,7	57,2
Bare kommersiell overnatting	22,3	27,5
Kombinasjon av privat og kommersielle tilbud	20,0	15,3

Begrepet "privat overnatting" omfatter en rekke meget ulike overnattingsformer fra besøk hos slekt på deres bosted eller feriested, til overnatting på egen eller lånt fritidshus/hytte og fri camping utenfor campingplass og netter i fritidsbåt m.m. "Kommersiell overnatting" er også en begrep som favner et vidt spekter av ulike overnattingstilbud, fra hotell til ungdomsherberge, utleiehytte, telt på campingplass og netter på rutebåt m.m.

Det at flertallet av forbrukerne valgte samme hovedform for overnatting i Norge både sommeren 1986 og 1999, behøver derfor ikke å bety at de ikke har endret den konkrete overnattingsformen de brukte i 1986. Velstandsøkningen kan ha ført til at forbrukerne har valgt en form for høyere kvalitet innenfor kommersiell overnatting og substituert et kommersielt campingplassstilbud med utleiehytte eller pensjonat/fjellstue, og muligens fullservice hotell. Det er også mulig å skifte innen en bestemt kategori for overnatting og substituere en meget enkel utleiehytte med en "luksus"-hytte, eller gå over fra en enkel campingvogn til en meget høy standard på campingvogna. Det er nok også de som går over fra hotell med frokost til å feriere på hotell med full pensjon og treretters middag m.m. Men de sistnevnte skiftningene innen en enkelt overnattingskategori er det ikke mulig å bruke panelstudien til å belyse (et unntak er overgangen til full pensjon, noe vi kommer tilbake til).

En sammenligning av overnattingsformene som alderspanelet brukte på den lengste sommerferien i hjemlandet, viser at det var klart færre som overnattet hos slekt samtidig med at flere overnattet i egen hytte/fritidsbolig i Norge. Det var også en betydelig vekst i andelen som overnattet på hotell, hotellhytter eller leilighetsanlegg i hjemlandet. Samtidig var det en klar nedgang i andelen som overnattet på campinghytter og en klar vekst i det å ligge på campingplass i campingvogn/bil og leie seg hytte i hovedferien om sommeren i Norge (tabell 49). De som overnattet i campingvogn/bil på norske campingplasser i hovedferien lå der dessuten vesentlig flere netter, noe som trolig gjenspeiler en økt tendens til at campingvogner står fast i lengre tid på samme campingplass og i realiteten fungerer som en hytte.

De som overnattet på egen hytte/fritidshus i Norge tilbrakte også klart flere netter på hytta sommeren 1999 enn 1986 i hovedferien sin. Samtidig var det slik at de medlemmene i alderspanelet som lånte hytte i hjemlandet, lånte fritidsboligen til lengre opphold om sommeren enn 13 år tidligere.

Tabell 49: Alderspanelet (29-79 år) som var på lengste sommerferietur i Norge etter overnattingsform 1986, 1999.

Overnattingsform	Prosentandel som overnattet		Gjennomsnittlig antall netter	
	1986 *	1999**	1986*	1999**
Privat overnatting				
- Hos slekt på bosted og feriested	41,0	35,2	9,6	10,0
- Utenfor campingplass				
- campingvogn/campingbil	1,4	1,0	***	***
- telt	1,2	0,8	***	***
- Fritidsbåt	4,0	3,6	12,3	** (12,2)
- Egen hytte/fritidsbolig (ikke andelshytte)	26,2	34,1	17,6	22,9
- Lånt hytte/fritidsbolig	4,8	3,6	7,9	11,9
- Hos venner/kjente	7,4	7,1	5,8	6,3
- Andre måter hvor IO ikke betalte	2,2	1,8	***	***
Kommersiell overnatting				
- Hotell/hotellhytte	10,7	17,9	3,9	4,8
- Leilighetshotell, andelshytte	0,8	2,6	***	***
- Pensjonat, gjestgiveri, kro, turistheim(i)	5,2	6,3	3,5	5,3
- Ungdomsherberge	0,6	1,2	***	***
- På campingplass				
- campinghytte	13,1	8,7	4,4	5,0
- campingvogn/campingbil	6,8	9,1	8,8	13,7
- telt	2,4	1,6	***	***
- offentlig båt, ferge	0,6	2,0	***	***
- leid hytte/fritidsbolig	7,8	10,9	9,4	7,3
- Andre former som IO betalt for	2,8	1,0	***	***

(i) Svarkategorien omfatter også fjellstue, motell, motell hytte.

- N= 503 ** 623 *** For stor usikkerhet (Under 20 IO)

3.5 Stabilitet i valg av transportform

Strukturen i forbrukernes valg av transportmiddel på den lengste ferieturen i Norge om sommeren endret seg lite fra 1986 til 1999. 79-81% valgte å bruke egen bil i hjemlandet når de dro på ferie sommerstid begge årene. Bare 15-16% valgte et kollektivt transportmiddel, men det var noen små forskyvninger i mellom ulike kollektive løsninger. Andelen som tok fly under den lengste ferieturen om sommeren, økte fra 4 til 7 % mens det var reduserte markedsandeler for tog og båter (tabell 50). Kun noen promille gikk til fots, eller brukte sykkel som viktigste transportmiddel, på den lengste sommerferieturen i hjemlandet.

De som reiste på sommerferie i andre nordiske land, endret mer på transportmønsteret sitt i løpet av denne 13-års perioden. Det store flertallet (3/4) som valgte Norden som feriemål, brukte egen bil også på disse turene. Men det var en nedgang fra at 80% kjørt egen bil på den lengste turen i Norden sommeren 1986 til at 70% gjorde det i 1999. Samtidig var det nesten en fordobling av andelen som brukte kollektive transportmidler, med vekst spesielt i bruken av offentlig båt/ferge innen Norden. Men det var også en vekst i bruken av jernbane og fly, selv om markedsandelene i 1999 fortsatt var relativt lave.

Når voksne nordmenn reiste utenfor Norden på ferie, brukte det store flertallet imidlertid kollektiv transport på den lengste sommerferien. Kollektivandelen utenfor Norden økte til hele 86% i 1999 fra 73% i 1986 med fly som det dominerende transportmiddelet. ¾ av de voksne nordmenn som reiste utenfor Norden om sommeren, brukte fly på sin lengste sommertur. Andelen som reiste med egen bil på langtur utenom nordiske land ble halvert i løpet av denne 13-års perioden, fra 26 til 13%.

Kun 1/3 av dem som ferierte i Norge sommeren 1999 på sin lengste ferietur, valgte et annet transportmiddel enn det de brukte sommeren 1986. 2/3 av hele panelet var stabile i sitt transportvalg begge somrene når de ferierte i hjemlandet. 95% av de transport-stabile brukte egen bil begge somrene på ferieturen i Norge. 75% av dem som gikk over til å fly i ferien i hjemlandet sommeren 1999 skiftet fra å bruke egen bil i Norge sommeren 1986. Av dem som ferierte begge somrene i Norge, var andelen som skiftet over fra å bruke egen bil til å fly i hjemlandet (7,6%) nesten 4 ganger større enn andelen som skiftet den "motsatte retningen" dvs. fra å fly i 1986 til å bruke egen bil i 1999 (2,1%).

Tabell 50: Alderspanelet (29-79 år) etter viktigste transportmiddel brukt 1986, 1999 på lengste sommerferietur. Prosent.

Transportmiddel brukt på lengste sommerferietur	1986	1999
Ferietur i Norge		
- Buss	1,8	2,7
- Jernbane	5,0	3,5
- Båt, ferge	4,4	2,7
- Fly	4,4	6,9
- Drosje	.	:
- Campingbil/van*	.	1,1
- Personbil, leid personbil	81,1	78,8**
- Motorsykkel, scooter, moped	0,2	1,0
- Egen fritidsbåt	2,6	1,9
- Sykkel		.
- Gikk til fots	0,2	0,3
- Annet	0,4	1,0
- I alt	100,0 (N= 502)	100,0 (N=623)
Ferietur i andre nordiske land		
- Buss	2,5	2,9
- Jernbane	0,6	2,9
- Båt, ferge	7,5	13,1
- Fly	3,1	5,8
- Drosje	.	.
- Campingbil, van*	.	.
- Personbil, leid personbil	80,6	70,1
- Motorsykkel, scooter, moped	0,6	0,7
- Egen fritidsbåt	3,8	3,6
- Sykkel	1,3	.
- Gikk til fots	.	.
- Annet	.	0,7
- I alt	100,0 (N= 160)	100,0 (N= 137)

Ferietur utenfor Norden		
- Buss	4,9	4,6
- Jernbane	1,1	0,7
- Båt, ferge	2,7	2,8
- Fly	64,3	77,8
- Drosje	.	
- Campingbil, van*	.	0,4
- Personbil, leid personbil	25,9	12,7
- Motorsykkel, scooter, moped	0,5	0,7
- Egen fritidsbåt	.	0,4
- Sykkel	.	.
- Gikk til fots	.	.
- Annet	0,5	.
I alt	100,0 (N= 185)	100,0 (N=284)

*Campingbil, van ble det ikke spurt om i 1986. ** Personbil, leid personbil var delt i to svarkategorier i 1999 som viste at 0,3% var på lengste sommerferietur i Norge i 1999 med leid personbil, mens 78,5% brukte egen personbil i hjemlandet.

I vinterhalvåret (september-april) valgte voksne nordmenn transportmiddel på ferieturene stort sett som om sommeren. 75-80% brukte egen bil også på slike turer i hjemlandet, men fly var et noe viktigere alternativ enn på sommerstid. Jernbanen mistet markedsandel fra 1986 til 1999 også på den tiden av året (tabell 51). Viktigste transportmiddel ved ferieturer til andre nordiske land uten om sommeren var ferger og offentlige båter, som firedoblet sin markedsandel i løpet av denne 13-års perioden. Klart færre brukte egen bil i 1999 i vinter halvåret når de dro på ferie i Norden. Ferieturer med buss eller jernbane til andre nordiske land har gått kraftig ned i vinterhalvåret, fra en markedsandel på 12,5% i 1986 til "null" i 1999, dvs. så få at slike turer ikke ble registrert 13 år seinere.

På ferieturer utenom Norden brukte over 90% brukte fly i vinterhalvåret i 1999. Kun 1% brukte egen bil på slike ferieturer om høsten eller vinterstid.

Tabell 51: Alderspanelet (29-79 år) etter viktigste transportmiddel brukt 1986, 1999 på lengste ferietur i vinterhalvåret. Prosent.

Transportmiddel brukt på lengste ferietur i vinterhalvåret	1986	1999
Ferietur i Norge		
- Buss	2,0	2,6
- Jernbane	9,6	6,3
- Båt, ferge	1,4	1,7
- Fly	7,3	10,9
- Drosje		
- Campingbil/van*		
- Personbil, leid personbil	79,4	77,6
- Motorsykkel, scooter, moped		
- Egen fritidsbåt		0,3
- Sykkel		
- Gikk til fots	0,3	0,3
- Annet	.	0,3
- I alt	100,0 (N= 356)	100,0 (N=303)

Ferietur i andre nordiske land		
- Buss	8,3	
- Jernbane	4,2	
- Båt, ferje	12,5	47,0
- Fly	20,8	17,6
- Drosje		
- Campingbil, van*		
- Personbil, leid personbil	54,2	35,3
- Motorsykkel, scooter, moped		
- Egen fritidsbåt		
- Sykkel		
- Gikk til fots		
- Annet		
I alt	100,0 (N= 24)	100,0 (N= 17)
Ferietur utenfor Norden		
- Buss	5,6	3,8
- Jernbane	1,7	0,4
- Båt, ferje	2,8	4,2
- Fly	86,0	92,4
- Drosje		
- Campingbil, van*		
- Personbil, leid personbil	3,9	1,3
- Motorsykkel, scooter, moped		
- Egen fritidsbåt		
- Sykkel		
- Gikk til fots		
- Annet		
I alt	100,0 (N= 179)	100,0 (N=237)

I tillegg til at forbrukerne kan velge mellom å feriere eller ikke, ulike reisemål og om de skal overnatte og forflytte seg på ulike måter, kan de også organisere reisene selv eller kjøpe ulike former for reisepakker hvor ulike mellomledd har laget mer eller mindre ferdige reisetilbud. Reisetilbudene inkluderer da ulike kombinasjoner av forskjellige elementer, inkludert aktiviteter og tema for opplevelser. Utviklingen på dette området vil bli omtalt i en seinere rapport.

4 Konklusjon

Formålet med denne undersøkelsen er å bedre det faglige grunnlaget for å vurdere utviklingen i nordmenns ferievaner i årene framover. En måte å redusere usikkerhet i framtidsvurderinger på er å skaffe fram mest mulig sikre kunnskaper om hvordan utviklingen har vært tidligere og innsikt i viktige krefter som påvirker ferieatferden. Denne rapporten begrenser seg til å dokumentere de mer langsiktige endringene til nå. Men her er det også en kort oppsummering av noen hovedtrekk som vil være viktig også de neste årene.

Det viktigste er nok at panelundersøkelsen som denne rapporten bygger på, viser en betydelig stabilitet i voksne nordmenns ferievaner både i volum og innhold, selv for en så lang periode som 13 år. Stabiliteten er et tegn på at det norske feriemarkedet er blitt et "modent marked" hvor det å reise på ferietur ikke er noe nytt fenomen som forbrukerne har få egne erfaringer med. Å feriere er mer blitt en vane som store deler av befolkningen tar del i hvert år, og hvor ferieinnholdet ofte er ganske stabilt både for befolkningen som helhet og den enkelte person.

Viktige årsaker til stabilitet og endringsprosesser vil bli analysert nærmere i en seinere rapport. Men foreløpige studier viser at valgene mellom å feriere eller ikke, og mellom ulike hovedmål for feriereisene, er så vidt stabile at atferden i 1986 faktisk er en brukbar indikator for ferievalg selv 13 år seinere. Men samtidig er det slik at stabilitet i befolkningens atferd som helhet, også skjuler motstridende trender. Det gjør at under visse forhold kan ferieatferden svinge ganske raskt og betydelig. Endringer i norsk økonomi er blant faktorene som fører til svingninger i nordmenns etterspørsel etter feriereiser, ikke minst gjelder det for kommersielle tilbydere.

På 1970-tallet var det en stor vekst i volumuttaket av ferier blant nordmenn, hvor det å dra på ferie spredte seg til nye befolkningsgrupper samtidig som turenas varighet og hyppighet per år også økte klart. Fra 1970 til 1986 økte derfor antall feriedager som den norske befolkning brukte til å reise med ca. 15 millioner dager. 96% av denne veksten kom på 1970-tallet. I løpet av de siste 13 årene, fra 1986 til 1999, har ferievolumet målt i antall personer på reise eller reisedager vært mer stabilt. Antall voksne innbyggere har riktig nok økt med 14%. Men andelen av befolkningen som reiser på ferie har gått noe ned, samtidig som samlet varighet på ferieturene også har sunket noe etter en topp under "jappetiden" fra midten av 1980-tallet. Viktigste forklaring er at noe flere innbyggere har latt være å reise bort på ferie hvert år.

Forskere i andre land har trodd at det å reise på ferie hvert år gradvis vil bli vanligere, etter hvert som befolkningsgrupper "som henger etter" begynner å feriere. Men panelundersøkelsen bekrefter ikke at de som reiser lite eller aldri, har skrumpet inn i antall i Norge selv i en periode med betydelig økt velstand. Panelstudien bekrefter heller ikke teorier om at bybefolkningens ferieuttak sprer seg ut i distriktene, og fra de mer rike til de mindre økonomisk sterke. Panelstudien tyder ikke på at slike spredningsprosesser er viktige forklaringer av utviklingen i Norge de siste 13 årene.

Det som har skjedd er mer en likestillingsprosess hvor den norske bybefolkningen og de mest ressurs sterke har redusert sin reiseaktivitet i feriene noe. Reduksjonen gjelder både på årsbasis og om sommeren, men da målt i antall feriedager på reise og i andel av ulike grupper som reiser. Om dette er utslag av "reisetretthet" eller at reiseaktiviteten var uvanlig sterkt i 1986 under "jappetiden", det forteller panelstudien ikke. Men det er neppe globalisering og økt konkurranse i norsk næringsliv som er årsaken. For det var spesielt de ansatte yrkesaktive

som reiste mindre på ferieturer av minst 5 dagers varighet i 1999 enn 13 år tidligere, og både i 1986 og 1999 var det et stramt arbeidsmarked i Norge.

At det har vært en svak nedgang i andelen av voksne nordmenn som hvert år drar på ferietur av minst 4 netters varighet, skyldes ikke at befolkningen i stedet har reist på flere kortere overnattingsturer hvor de var borte 1-3 netter. Befolkningen som helhet reiste ikke på flere kortturer i helgene eller i feriene i 1999 enn i 1986. Nedgangen skyldes heller ikke at voksne nordmenn arbeider mer og derfor har tatt mindre fritid. Redusert pensjonsalder har tvert om økt fritiden til voksne nordmenn over 60 års alderen, mens selvstendige næringsdrivende har tilpasset sitt arbeidsmønster til reformene som de ansatte har fått tidligere, med flere frilørdager, flere ferieuker og tidligere pensjonering.

I årene som kommer vil innføringen av en femte ferieuke høyst sannsynlig føre til en vesentlig økning i norsk etterspørsel etter feriegoder. Hvis den femte ferieuken som partene i arbeidslivet er blitt enige om å innføre i løpet av år 2001 og 2002, blir den allmenne ordningen i arbeidslivet, vil framtiden vise. Om det skjer er det mulig at ferieturvolumet vil øke med rundt 12-14 millioner flere ferieturdager på årsbasis de neste ti årene. Forutsetningene for en slik beregning er at omtrent alle de vel 3,2 millioner ansatte og selvstendig sysselsatte i Norge utvider ferieuken sine med 7 nye potensielle reisedager hvert år (5 nye feriedager, pluss en helg før eller etterpå) og at familiene deres også utvider feriene sine tilsvarende. Det som allerede er politisk klarert er at alle ansatte 60 år og eldre nå får seks ukers ferie, dvs. en ekstra ferieuke sammenlignet med yngre ansatte som et tillegg til den femte ferieuken.

Erfaringsmaterialet fra panelstudien viser at om lag 50% av denne type friuker har blitt brukt til å reise på ferieturer av minst 4 netters varighet. Hvis det mønsteret blir videreført i årene som kommer, betyr innføringen av den femte ferieuken at hele den norske befolkningen trolig kan komme til å reise opp mot 14 millioner flere ferieturdager enn i 1999. Noe som tilsvarer en vekst på rundt 25%. Hele veksten kommer imidlertid neppe med en gang som reformen med fem ukers ferie for de fagorganiserte ansatte er innført. For panelstudien viser at det har tatt tid før de selvstendig næringsdrivende tilpasser sitt eget fritidsmønster til reformer som de ansatte først får del i. Men på 1990-tallet var en av de viktige endringene i det norske fritidsmønsteret at selvstendig næringsdrivende reduserte sin ukentlige arbeidstid og tok ut ferier og frilørdager i retning av hva de ansatte gjorde.

Om vi kan overføre tidligere erfaringene med hvor stor andel av ferieuken som blir tatt ut til å reise, er usikkert. Men i 1986 og 1999 ble rundt 50% av feriedagene brukt til å reise, nesten uansett om den enkelte tidligere hadde hatt rett til 4, 5 eller 6 ukers ferie. Trenden i uttaket var imidlertid svakt negativ i den forstand at det var en viss tendens til at noe mindre tid ble brukt til å reise og noe mer tid til å være hjemme eller på dagsturer og kortere overnattingsturer enn en ferietur av minst 5 dagers varighet.

Innholdet i nye ferieturer blir neppe akkurat slik som før. For selv om hovedmønsteret i nordmenns feriereiser var forbausende stabilt også når det gjelder innholdet så var det endringer på gang fra 1986 til 1999. Ikke minst gjelder det valg av reisemål, selv om viktige trekk i det geografiske mønsteret var stabilt. Det viktigste som har skjedd i løpet av denne 13 års perioden for sommerferienes del ser ut til å være omfordelinger av ferieturer innen Norge. De indre deler av Østlandet har tapt markedsandeler (minus 5%), mens Agderfylkene og Nord-Norge har fått en klar økt tilstrømning av voksne nordmenn på ferie når det gjelder den lengste sommerferien. Østlandet utenom hovedstadsområdet Oslo/Akershus mistet både

tilreisende nordmenn fra andre landsdeler og egne innbyggere som dro på ferie i større grad til andre deler av Norge eller ut av landet. Sørlandet og Nord-Norge fikk en økt tilstrømning fra andre landsdeler på ferie.

På et spørsmål om hva folk ville velge blant ni ulike norske feriemål og attraksjoner hvis de kunne velge fritt, var det reisemål i de nordlige deler av Norge som helt klart ble prioritert. Svalbard og Lofoten var på topp på ønskelistene, langt foran Vestlandets fjorder, Sørlandets skjærgård og de største nasjonalparkene eller temaparkene østpå som flertallet allerede hadde opplevd. Det faktum at mange nordmenn har reist mye i utlandet og i mindre grad i eget land, samtidig som den femte ferieuka kan åpne opp for lengre ferieturer til fjernere deler av Norge, kan bety at veksten i nordmenn som reiser på ferie til Nord-Norge kan fortsette. I hvert fall gjelder det ferieturer om sommeren.

Denne panelundersøkelsen viser at voksne nordmenn har større erfaring fra å feriere i fjerne himmelstrøk enn fra ferier i eget land. Det er for eksempel vel så mange nordmenn som har feriert utenfor Europa og i andre verdensdeler, enn som har besøkt Lofoten i feriesammenheng. Det gjelder selv når en regner med innbyggerne i Nord-Norge som i stor grad har vært innom Lofoten i forbindelse med en eller flere ferier.

Dobbelt så mange nordmenn har dessuten feriert i Syden, enn som har besøkt Lofoten under en ferie, og fem ganger flere har vært Sydenturister enn noen gang på Nordkapp. Flere voksne nordmenn har også vært på busstur (pakketur) utenfor de nordiske land, enn reist i feriesammenheng med Hurtigruta hele eller deler av turen langs den norske kysten. Den verbale interessen for å oppleve viktige attraksjoner nordpå er imidlertid stor. 60% av den voksne norske befolkningen hadde i 1999 et reisemål nordpå høyest på ønskelista blant norske ferieattraksjoner hvis de helt fritt kunne velge fritt ett av ni ulike norske reisemål.

Interessen blant nordmenn for ferie i utlandet er imidlertid betydelig og har vært det i lengre tid. En effekt er at flere nordmenn nå har ferierte i storbyer som London, Paris og Roma enn dem som har besøkt de største nasjonalparkene i Jotunheimen, Rondane eller Hardangervidda. De siste 13 årene har trafikken til utlandet vokst spesielt i vinterhalvåret, hvor reiser langt av sted ikke lengre er uvanlig. I 1999 gikk 10% av feriereisene vinterstid til reisemål utenfor vår egen verdensdel. Nordmenns erfaring fra å reise på ferie til andre kontinenter er betydelig. I 1999 var det for eksempel nesten like mange voksne nordmenn som hadde vært på ferietur til USA/Canada som det hadde vært på ferietur innom Lofoten som en av Nord-Norges hovedattraksjoner.

En viktig årsak til at spesielt en del eldre nordmenn ikke reiser så mye utenfor Norden på ferie er mangel på språkferdigheter. Mens 80-85% av de yngre voksne ikke opplever det som noe problem å klare seg selv på egen hånd i engelskspråklige land er det en betydelig gruppe eldre som opplever mangel på engelskkunnskaper som et vesentlig problem som forklarer hvorfor de i mindre grad ferierer lengre av sted. Dette problemet vil imidlertid bli redusert de neste 10-20 årene når de eldre blir erstattet med mer språk mektige yngre generasjoner. Det kan bidra til at nordmenns interesse for å feriere i fjerne strøk øker.

Men også blant språk kyndige nordmenn har det vært en langsiktig stabilitet i interessen for å feriere i hjemlandet, samtidig som nordmenn har fått mer erfaringer fra å ferierer i utlandet. En viktig årsak er nok at andelen av befolkningen som eier egen hytte eller fritidshus har økt med rundt 30-35% fra 1986 til 1999 (Teigland 2000). I dag har 2/3 av befolkningen tilgang til eget fritidshus som de enten eier selv eller disponerer via slekt, venner eller arbeidsplass.

Andre årsaker til at mange foretrekker å feriere i hjemlandet er at en ferie ofte er knyttet til besøk hos slekt og venner, samtidig som betydelige grupper av nordmenn er aktive friluftsutøvere. Friluftsliv er aktiviteter som en på flere områder minst like godt kan utøve i hjemlandet som i andre land. Interessen for tradisjonelle former for friluftsliv har økt klart de siste 13 årene, spesielt for det å gå dagsturer i fjellet (Teigland 2000). Det gjelder også i feriene. Men det er ikke registrert noen vekst i interessen for tradisjonelle kulturopplevelser fra 1986 til 1999 når voksne nordmenn reiste på lengste sommerferietur i hjemlandet.

De voksne nordmenn som ferierte i Norge om sommeren overnattet stort sett i 1999 også som 13 år tidligere. Det var større vekst i etterspørselen etter overnatting privat i hjemlandet enn for kommersielle overnattingsformer i den varme årstiden. Å overnatte hos slekt og venner har blitt mindre vanlig om sommeren, mens flere overnattet på egen hytte i hjemlandet. Selv om den største økningen i norsk ferieetterspørselen etter hotellovernatting har rettet seg mot utenlandske tilbud, så ble det fra 1986 til 1999 nesten en fordobling av dem som tok opphold på norske hotell målt i overnattingsdøgn på den lengste sommerferieturen. Det var også en klar vekst i antall gjestedøgn tilbrakt i campingvogn/bil på campingplasser hvor spesielt varigheten på oppholdene økte vesentlig. Noe som tyder på at campingvognene i økende grad har fungert som "hytte". Panelstudien viser samtidig at flere leide seg en utleiehytte i Norge i sommerferien, mens det ble færre som overnattet på campinghytter i hjemlandet.

Sannsynligvis er flere av disse endringene knyttet til økt velstand og høyere krav til komfort og sanitær standard. Men luksus-hytter er nok fortsatt noe et mindretall er opptatt av. Panelstudien viser at flertallet av dem som har skaffet seg egen hytte de siste 5-10 årene, har hytte uten dusj og vannklosett (Teigland 2000).

Det store flertallet brukte egen bil både på ferie i Norge (80%) og andre nordiske land (70%), et mønster som var meget stabilt ikke minst når ferieturene var lagt til Norge. Selv om andelen som brukte fly om sommeren i feriesammenheng har økt, var det også i 1999 kun et mindretall (7%) som fløy til og fra feriestedet i hjemlandet. 2/3 av de voksne nordmenn som reiste på ferie utenfor Norden sommeren 1999, dro imidlertid med fly. Kun et mindretallet kjørte i egen bil.

Den store stabiliteten både i valg av overnattings- og transportform tyder på at dette er vel etablerte vaner, når forbrukerne vel og merke har valgt feriemål. Hvis feriemålet skifter fra Norge til områder utenfor Norden, vil kommersielle overnattingstilbud og fly i stor grad bli etterspurt, hvis ikke det skjer noe mer radikalt når det gjelder økonomi eller tidskostnader.

Denne rapporten er imidlertid ingen analyse av effektene på etterspørselen etter feriereiser av å innføre en femte ferieuke. En slik analyse bør bli gjennomført, for nå er det indikasjoner på at enkelte aktører innen norsk reiselivsnæring kan ha noe urealistiske forventninger til effektene. Samtidig er det en uventet mangel på perspektiv blant norske politikere på mulighetene som en femte ferieuke kan gi for norsk reiseliv.

Da Stortinget drøftet en revisjon av norsk reiselivspolitikken tidlig i juni år 2000, rett etter at partene i arbeidslivet var blitt enige om den nye reformen, ble den femte ferieuken ikke nevnt av en eneste representant som deltok i debatten. De fleste representantene var opptatt av den svake økonomien i næringen og så på det som hovedutfordringen sammen med det å sikre vekst i tilstrømningen av utenlandske turister. Kun to Stortingsrepresentanter nevnte i en bisetning at en også burde vurdere hva en kan gjøre for å få nordmenn til å reise i eget land, i følge et foreløpig referat fra Stortingets behandling (sak 2 den 6 juni 2000).

Markedsføring overfor utenlandske turister og produktutvikling var virkemidlene Stortingsrepresentantene fokuserte på. Men denne panelstudien og andre studier reiser et spørsmålsteget ved mulighetene for enkelt å endre folks ferievaner kun ved hjelp av markedsføring. Det viser seg nemlig at den massive markedsføringen som vinter-OL på Lillehammer representerte, har hatt uventet små effekter både på utenlandske turister (Teigland 1999 og 2000b) og på nordmenns ferieatferd.

Mens forskerprognoser før OL-95 fortalte Stortinget at et 10% av de nordmenn som dro til utlandet på ferie vil feriere i hjemlandet i stedet på grunn av OL, og gjøre det i 10 år framover, viser det seg at andelen som ferierte i Norge vinterhalvåret 1998-99 har gått ned med nesten 20% (10 prosentpoeng) fra 1986. De positive effektene på de norske ferievanene om sommeren har heller ikke slått til. Andelen som ferierte i Norge på den tid av året har riktig nok vært stabil, men Østlandet utenom hovedstadsområdet har hatt en nedgang i markedsandel. Veksten i norsk etterspørsel om sommeren har rettet seg mot andre deler av landet, ikke OL-regionen slik det ble forventet.

En konklusjon kan være at selv massiv oppmerksomhet i massemedia over lengre tid har mindre markedsmessig betydning enn endringer i forbrukernes interesser og produktutvikling som fokuserer på hva forbrukerne ønsker seg. Stortinget drøftet ikke den lave effekten av markedsføringstiltak eller mulighetene knyttet til den femte ferieuka. Men det blir nok trolig anledning også seinere, for om ikke lenge skal Stortinget drøfte den nye nasjonale transportplanen. Når det skjer vil mulighetene som den femte ferieuka gir forhåpentligvis også bli vurdert. Et viktig tema kan være hvordan en kan tilrettelegge for at nordmenn skal bli bedre kjent i eget land. Siden det trolig er vekstmulighet ikke minst for det å oppleve noen sentrale attraksjoner i de nordlige landsdelene om sommeren, kan det for eksempel være aktuelt å utvikle bedre tilbud langs de viktigste ferdsselsårene med bil til/fra og innen Nord-Norge.

Referanser:

- Aderhold, P. 1995. European Holiday Markets. An Analysis by the Danish Tourist Board. Copenhagen
- Aderhold, P. 1996. Urlaubreisen 1970-1994. Ausgewählte Zeitreihen. Die reiseanalyse. Forschungsgemeinschaft Urlaub und Reisen e.V. (F.U.R.). Hamburg.
- Aschim, J.P. 1982. Markedsanalyse av skianlegg i Namdalseid. Oppland distriktshøgskole. Lillehammer.
- Asher, H.B. 1974. Some consequences of measurement error in survey data. American Journal of Political Science. 18 (May). Pp. 469-485.
- Asheim, G.B., Bjørnland, D. og Hervik, A. 1990. Samfunnsøkonomiske effekter av vinter-OL i 1994. Senter for anvendt forskning. Bergen.
- Brewster, C. et al. 1993. Flexible working patterns in Europe. Issues in People Management. No. 6. Institute of personnel Management. London.
- Clark, C. 1999. Tourism visions for the XXI century. Changes in Leisure Time: The Impact on Tourism. Horwath Uk, London (også publisert av World Tourism Organisation, Madrid.
- Danmarks Turistråd. 1995. Den Danske Rejseanalyse 1995. Hovedresultater. Kjøbenhavn.
- Danmarks Turistråd.
1996a: Screening-analyse af det tyske ferierejsemarkedet 1995
1996b: Screening-analyse af det hollandske ferierejsemarkedet 1995
1996c: Screening-analyse af det svenske ferierejsemarkedet 1995.
Rapporter fra Markedsudviklingsafdelingen. Kjøbenhavn.
- Danmark Turistråd. 1996d. Feriehus-overnattinger i 1995., hvor Danmarks Statistikk er kilde. Publisert i Kort og godt om Danmarks Turistråd, pp. 23. Kjøbenhavn.
- Døving, R. 1994. Ferielivets merkelige uforanderlighet. En kronikk i Aftenposten Mandag 18 april 1994 (side 15).
- Edwards, A. 1985. International Tourism Forecasts to 1995. Special report No. 188. The Economist Intelligence Unit. London.
- Edwards, A. 1987. Choosing Holiday Destinations. The impact of exchange rates and inflation. Special report No. 1109. Travel & Tourism Report No. 5. The Economist Intelligence Unit. London.
- Edwards, A. 1992. International Tourism Forecasts to 2005. Special report No. 2454. The Economist Intelligence Unit. London.
- EIU. 1993. Netherlands outbound. EIU - Travel & Tourism Analyst. No 5. 1993. pp 20-36.
- Espeland, J. 1998. Inntekt etter skatt. Revisjon av inntektsregnskapet i inntekts- og formuesundersøkelsen for husholdninger. Notat 98/43. Statistisk Sentralbyrå. Oslo.
- Eurostat 1995. Tourism in Europe. European Commission: Eurostat - DG XXIII. Brussels.
- F.U.R. 1996. Die Urlaubsanalyse. Urlaub+Reisen 96. Erste Ergebnisse vorgestellt auf der ITB 96 in Berlin. Forschungsgemeinschaft Urlaub und Reisen e.V. Hamburg.
- G+J. 1996. Die Entwicklung des Reiseverkehrs 1984-1994. Grüner+Jahr AG & Co. Hamburg.

- Goldstein, H. 1979. *The Design and Analysis of Longitudinal Studies. Their Role in the Measurement of Change.* Academic Press. London.
- Grüner, K-W. 1993. *Gesellschaftliche Rahmenbedingungen für Mobilität/Tourismus/Reisen.* Publisert i Hahn, H. og Kagelmann, H.J (eds) 1993. *Tourismuspsychologie und Tourismussoziologie. Ein Handbuch zur Tourismuswissenschaft.* Quintessenz Verlag. Hamburg.
- Hengevoss, T. 1991. *Die Schätzung der Nachfrage nach Sommer- und Winterurlaub mit Hilfe des Translog-Modells.* *The Tourist Review.* AIEST. No. 2/1991. pp. 23-28.
- Hudman, L., E. og Davis, J., A. 1994. *Changes and Pattern of Origin Regions of International Tourism.* *GeoJournal* vol 34, No. 4. pp. 481-490.
- Jansen-Verbeke, M. og Spee, R. 1995. *A regional analysis of tourist flows within Europe.* *Tourism Management.* Vol. 16, no. 1, pp. 73-82.
- Kitamura, R. 1990. *Panel analysis in transportation planning: An overview.* *Transportation Research,* vol. 24A. pp. 401-415.
- Klemm, M. 1995. *The Role of Property Development in the Image and Long Term Viability of a Tourist destination.. The example of Languedoc Roussillon.* Publisert i AIEST. *Real Estate Business and Tourism Development.* Rapport 45e congres Vol. 37. St. Gallen.
- Krippendorf, J. 1993. *Intervju i Journal of Sustainable Tourism.* Vol. 1, No. 1.
- Lohmann, M. og Kösterke. 1991. *Senior Citizens: An Approach to determine Their Future Travel Behaviour.* Publisert i Cooper, C. P (ed). *Progress in Tourism, Recreation and Holiday Management.* Behaven Press. London.
- Lundtorp, S. 1996. *Modeller for utviklingen i besøkstall.* Publisert i Framke, W., Hjalager, A.-M., Pedersen, K.T. og Strunge, P. (eds). 1996. *Nordisk Turisme i en global sammenheng. Papers fra det 4. Nordiske Forskersymposium.* Kjøbenhavn 17-20 oktober 1995.
- Martin, R. og Mason, S. 1995. *Tourism in the second half of the 1990's - feeling the effects of Government policies.* *Tourism Intelligence Papers (mars 1995).* English Tourist Board. London.
- Monteiro, S. og Rowencyk, C. 1992. *Les Vacances des Francais. Tendances Conques et resultats.* Institut National de la Statistique et des études Economiques (INSEE). Paris.
- Nahrstedt, W. 1993. *Leisure Policy in Germany.* Publisert i Bramham, P., Henry, I., Mommaas, H. og von der Poel, H. (eds). 1993. *Leisure Policies in Europe.* CAB International. Wallingford
- Norges bank. 1995. *Konjunkturutviklingen. Penger og Kreditt 1995/3.* Oslo. pp.156-157.
- Schorr, J. 1992. *The Overworked American: The Unexpected Decline of Leisure.*
- Schorr, J. 1994. *Decline of leisure time in America: Cooperative movements are fundamental for making social change.* *Vital Speeches of the Day.* Vol. 60 (okt). pp. 748-752.
- Smeral, E. 1994. *What can we learn from forecasting models? Scope and limits.* Publisert i Gasser, R. og Weiermair, K. (ed). *Spoilt for Choice. Decision Making Processes and Preference Changes of Tourists- Intertemporal and Intercountry Perspectives.* Kulturverlag - Thaur.
- Smeral, E. 1994a. *Tourismus 2005. Entwicklungsaspekte und Szenarien für die Tourismus- und Freizeitwirtschaft.* Wirtschaftsverlag, Ueberreuter.
- Sosialt utsyn, 2000, *Statistiske analyser,* Statistisk sentral byrå. Oslo/kongsvinger
- Stinchcombe, A.L. 1968. *Construvting Social Theories.* Harcourt, Brace & World, Inc. New York.

- Sundelin, Å. 1984. Semester och semesterresor - nuläge och utvecklingen i Sverige och några andra länder. Publisert i Miljørapport 1984/1 fra Nordisk Ministerråd: Seminar om forskning vedrørende friluftsliv og rekreasjon. Oslo.
- Teigland, J. 1986a. Nordmenns ferievaner 1970-1982. Rapport 86/4. Statistisk Sentralbyrå. Oslo.
- Teigland, J. 1986b. Slalåmmarkedet i Norge. Utviklingen til nå og framtidsutsikter. Telemark økonomisk-administrative utviklingssenter. Rapport nr. 1/86. Bø i Telemark.
- Teigland, J. 1988a. Markedet for tradisjonelle norske turistprodukter. Rapport fra forskningsseminaret Friluftsliv, fritid og natur. Lillehammer 18-19 februar 1988. Arr. Direktoratet for Naturforvaltning.
- Teigland, J. 1988b. Markedet for norske overnattingstilbud basert på selvhushold, dvs. utleiehytter og leiligheter. Telemark økonomisk-administrative utviklingssenter. Bø.
- Teigland, J. 1990a. Nordmenns yrkesreiser i 1970 og 1980-årene. Oppdragsmelding 31/91. NINA, Lillehammer.
- Teigland, J. 1990b. Feriereiser i 1970 og 1980-årene. Oppdragsmelding 30/91. NINA, Lillehammer.
- Teigland, J. 1996. Endrer etterspørselen etter reiselivsgoder seg? En internasjonal kunnskapsoversikt om trender og drivkrefter i kort og langsiktige endringsprosesser. VF-Rapport 9/96. Vestlandsforskning. Sogndal.
- Teigland, J. 1999. Mega-events and the impacts on tourism; the predictions and the realities of the Lillehammer Olympics. Impact Assessment and Project Appraisal. Volume 17 (4) December 1999. pp. 305-317).
- Teigland, J. 2000. Nordmenns friluftsliv og naturopplevelser. Et faktagrunnlag fra en panelstudie av langtidsendringer 1986-1999. VF-rapport 7/00. Lillehammer/Sogndal.
- Teigland, j. 2000b. Dynamic tourism process: a case study of the effects of multiple development actions on regional level. The Torusim Review. 1/2000. pp. 43-58.
- Thomsen, I. 1980. Prinsipper og metoder for Statistisk Sentralbyrås utvalgsundersøkelser. Samfunnsøkonomiske studier nr. 33. SSB Oslo
- Utvik, K. J. 1985. Norsk reiseliv mot år 2000. Utfordringer og muligheter. En perspektivanalyse. Transportøkonomisk institutt. Oslo.
- Vaage, O., F. Feriereiser 1992/93. Statistisk Sentralbyrå. Rapport 94/6. Oslo-Kongsvinger
- Van der loop. 1989. Panel Analysis of Travel Behaviour for Policy Applications: Methods used and Results available. I Jones, P. (ed) Developments in Dynamic and Activity-Based Approaches to Travel Analysis. Oxford Studies in Transport. Oxford.
- Zeier, R. 1993. Wintersport Schweiz in vernetzter Sicht. Eine system-metodische Untersuchung. Dissertation nr. 1461 der Hochschule St. Gallen. Doctors der Wirtschaft-wissenschaften. Gamma Druck+Verlag. Altdorf.

Vedlegg 1: Det metodiske opplegget og metodeproblem

Her blir det gitt en kort oversikt over og vurdering av viktige feilkilder. Det er utarbeidet en fylligere oversikt som vil bli publisert i forbindelse med hovedrapporten om endringene i nordmenns ferievaner.

1 Stabil målemetode og et stabilt utvalg som hovedstrategi

Det metodisk fordelaktige med panelstudier er at en kan redusere statistisk usikkerhet ved å ha et stabilt utvalg av intervjuobjekt. Ved samtidig å bruke en stabil målemetode vil en øke sannsynligheten for at endringer som blir observert, skyldes endringer i atferd eller andre forhold og ikke endringer i målemetoden eller utvalget.

I denne panelstudien var opplegget å intervju de samme personene høsten 1999 som SSB intervjuet i 1986 om nordmenns ferie- og friluftsvaner. Men det var i 1999 ikke budsjett til å intervju alle de 2894 voksne nordmenn (16-79 år) som SSB intervjuet i 1986. Målsettingen var at oppfølgingsintervjuet i 1999 skulle basere seg på et brutto-utvalg på snaut 2000 av dem som var intervjuet i 1986, og at det skulle være en svarprosent på minst 80%. Begrepet brutto-utvalg er her da brukt om det utvalget som ble trukket ut, før noen intervjuobjekt falt fra på grunn av sykdom, svekket helse, fravær hjemmefra eller på grunn av at de ikke lengre var interessert i eller villige til å bli intervjuet. **Brutto-utvalget minus frafallet utgjør netto-utvalget, dvs. de personene en oppnår intervju med.**

Vanligvis blir det fokusert på tre problemer med panelstudier:

- frafallet fra utvalget som blir trukket ut til å bli intervjuet, kan bli for stort
- at de som blir intervjuet ikke er representative for den befolkning de skal representere, og
- at intervjuobjektene kan endre atferd fordi de er valgt ut til å være medlem i panelet.

Problemet med atferdsendring på grunn av medlemskap i panelet eksisterer neppe i denne undersøkelsen. For det første fordi medlemmene i dette panelet ikke viste om at de var med i noen panelstudie før etter at deres feriereiser og friluftsliv det foregående år var over. For det andre fordi sannsynligheten nok er ganske liten for at de som ble intervjuet høsten 1999, husket hva de hadde svart på samme spørsmål 13 år tidligere. Eventuelle "taktiske svar" for å påvirke endringsdataene er derfor en lite sannsynlig feilkilde i denne panelstudien.

I denne panelstudien er frafallet dessuten lavt både i 1986 og 1999. Kun 20,6% av de utvalgte personene falt fra i 1986 og snaut 20% i 1999. Flere kontroller av representativiteten viser i tillegg at den er god, men her blir bare noen av kontrollene dokumentert.

2 Representativitet og etter-stratifisering

At kun et utvalg av befolkningen blir intervjuet innebærer to typer av feilkilder. For det første så har den norske befolkningen endret seg fra 1986 til 1999, slik at å intervju et utvalg i 1999 som var representativt for befolkningen i 1986 ikke garanterer at de samme personene også er representative for befolkningen slik den var i 1999. Det kommer av at innvandrere som har flyttet til Norge etter 1986, ikke er representert i panelet i 1999. Dessuten er nordmenn som

var for unge til å bli intervjuet i 1986 (dvs. var under 16 år det året), ikke representert i panelet i 1999. Som rimelig er vil intervju av 1986-utvalget om igjen i 1999 heller ikke omfatte de som har flyttet ut av landet etter 1986 eller gått bort etter den tid.

Flytting inn og ut av landet, og det at barn er blitt voksne i løpet av de 13 årene som gikk fra 1986 til 1999, gjør at den norske befolkningen i 1999 både har fått nye medlemmer og mistet andre. Medlemmene av panelet representerer ikke slike grupper i 1999.

Det blir dessuten vanligvis et frafall når en skal forsøke å intervju de samme personene om igjen, enten årsaken til frafallet er manglende vilje eller naturlig frafall (som for eksempel dødsfall eller flytting til nytt bosted som Folkeregistret ikke har fått kjennskap til). De som falt fra i 1999 fra oppfølgingsintervjuene, bidrar derved til at dataene heller ikke nødvendigvis blir representative for 1986-innbyggernes reiseatferd 13 år seinere.

Sammenligning av de som svarte, viser at panelet i liten grad avviker fra den norske befolkning når det gjelder sentrale kjennetegn som alder, kjønn, inntekt, sivilstand og bosettingsstruktur både i 1986 og 1999 (tabell 52-54). Medlemmene av panelet ser derved ut til i stor grad å være et representativt utvalg av den voksne norske befolkning med de unntak som er nevnt (spesielt innvandrere og ungdom).

Tabell 52: Panelets sammensetting etter kjønn og alder sammenlignet med befolkningen generelt for de relevante aldersgruppene i 1986 og 1999.

	1986			1999		
	Befolkningen Netto-16-79 år utvalget	Brutto-utvalget	%	Befolkningen-utvalget	Nettopanel	29-91 år
Kjønn	%	%	%		%	%
Menn	49,6	49,3			48,7	
Kvinner	49,0	50,7			51,3	
Alder i 1986	51,0			Alder	%	%
16-24 år				29-37	18,9	(24,1)
25-44	%	%	%	38-57	48,6	(45,6)
45-66	18,8	17,9		58-77	28,5	(27,0)
67-79	17,5			78-91	4,0	(3,2)
	38,3	39,3				
Antall personer	40,4			1595	100	100
	30,6	29,0		(2649634)		
	28,9					
	12,4	13,8				
	13,2					
	3128017	3647				
	2894					

Tabell 53: Sammenligning av panelet og befolkningen (27-89 år) etter inntekt etter skatt (disponibel inntekt) i 1997. Kilde. Inntektsregisteret.

Inntektsgrupper	Andel av samlede inntekter i 1997		Middelverdi av inntekten i gruppen	
	Panelet	Befolkningen 27-89 år	Panelet	Befolkningen 27-89 år
De 10% av personene som hadde lavest inntekt	2,3	2,2	40034	34278
10-19% lavest	5,0	4,7	85131	74812
20- 29 "	6,4	6,0	109552	95453
30-39 "	7,7	7,3	132306	115958
40-49	8,8	8,6	150421	136244
50-59	9,7	9,8	165800	155032
60-69	10,6	10,9	180946	172791
70-79	11,7	12,1	200417	192301
80-89	13,6	13,9	232411	220889
90-100	24,4	24,6	418065	391318
I alt	100	100	171 508	151 843 (snitt)
Antall personer	1595	2 985 068	(snitt) 1595	2 985 068

Tabell 54: Befolkningen og panelet etter landsdel for bosted 1986, 1999. Prosent

	1986			1999
	Befolkningen 16-79 år	Brutto-utvalget	Netto-utvalget	Nettopanel utvalget
Landsdel for bosted				
Østlandet	48,2	50,0	49,5	50,7
Agder/Rogaland	12,9	13,3	13,9	15,8
Vestlandet	17,4	17,6	18,4	13,1
Trøndelag	8,9	8,4	8,7	11,5
Nord-Norge	11,1	10,6	9,5	8,8

Den egenskap ved panelet som avviker mest i forholdet til befolkningen i de relevante aldersgruppene er sivilstand. De som er gifte, er overrepresentert mens de ugifte er underrepresentert. Det er samtidig blitt for få skilte med i alderspanelet det året (tabell 55).

Tabell 55: Alderspanelet (29-79 år) i 1999 sammenlignet med hele den norske befolkning i omtrent samme alder (30-79 år) etter sivilstand i 1999. Prosent

Sivilstand	Befolkningen 30-79 år*	Alderspanelet (29-79 år)
Ugift	18,0	13,5
Gift	62,1	70,1
Enke/enkemann	6,9	6,9
Separert	2,1	1,8
Skilt	10,7	7,5
Annet	.	0,2
I alt	100	100

*Kilde: Folkemengden etter sivilstand, kjønn og alder 1 januar 1999. SSB

Generelt kan en korrigere avvik i representativitet ved hjelp av etter-stratifisering. I prinsippet vil slik korrigering i ettertid gå ut på at en oppveier underrepresentasjon eller reduserer effekten av overrepresentasjon ved hjelp av "vektning" av opplysningene fra de grupper som er blitt over/under-representert. Utslagene behøver imidlertid ikke å være store i praksis. Et eksempel kan være utslagene av etter-stratifisering for de gruppene som trolig er mest over/underrepresentert i panelet, dvs. ulike kategorier sivilstand. Hvis vi forutsetter at de ugifte/ skilte/gifte som ble intervjuet i 1999 var representative for hver av sine grupper i hvertfall når det gjelder det å reise, viser det seg at et alderspanel som er "vektet" og derved helt representativt for de ulike sivilstandene ville ha reist gjennomsnittlig 0,3 dager flere dager på ferietur det året enn det panelstudien nå viser. Denne forskjellen er så liten at vanlig avrundning av prosenttall vil eliminere forskjellene. At de ulike kategorier av sivilstand ikke er fullt ut representert i panelet har derved liten praktisk betydning.

Det viktigste problemet i denne rapporten er nok derfor at utvalget i 1999 ikke er representativt for norsk ungdom under 29 år. Så lenge tolkningen av panelstudien begrenser seg til de grupper av befolkningen som er representert både i 1986 og 1999-utvalgene, skulle utvalgsfeil ikke skape vesentlige problem.

3 Statistisk usikkerhet

Erfaring viser at det er vanskelig å sikkert måle relativt små endringer ved hjelp av uavhengige utvalgsundersøkelser. Den statistiske usikkerheten henger sammen med at endringene en registrerer fra en undersøkelse til en annen kan være relativt små, samtidig som usikkerheten i hvert anslag (estimat) ofte er stor på grunn av at det kan være mange små feil som samlet sett gir usikkerhet. Den statistiske usikkerheten kan beregnes i form av standardavvik rundt estimatene.

Generelt gjelder det at standardavviket for en differanse mellom to estimater x og y er:

1.

Følgende tabell gir en oversikt over tilnærmede anslag for standardavviket og den statistiske usikkerheten ved to uavhengige utvalgsundersøkelser når en fokuserer på **endringer** fra en undersøkelse til en annen (Thomsen 1980).

Tabell 56: Standardavvik ved endringer fra en utvalgsundersøkelse generelt til en annen.

Tallet på spurte (N)	Prosent som er utgangspunkt for beregning av endringer				
	5	10	20	30	50
100	3,8	5,2	6,9	7,9	8,7
500	1,7	2,3	3,1	3,6	3,9
1000	1,2	1,6	2,2	2,5	2,7
2000	0,8	1,2	1,5	1,8	1,9

Kilde: Thomsen 1980

Hvis det er full overlapping mellom utvalgene, og det er det i panelstudier hvor alle intervjuobjektene er med i begge utvalgene, vil kovariansen i formel 1 vanligvis være større enn null. Det er tilfelle i alle situasjoner hvor det er en positiv sammenheng mellom svarene til samme person fra den ene til den andre undersøkelsen. Med positiv kovarians vil standardavviket (og den statistiske usikkerheten) bli redusert. Reduksjonen vil være større jo sterkere sammenheng det er mellom verdiene fra de to tidspunktene i en panelstudie. Sammenhengen er større jo flere enheter (personer) som ikke har endret svarkategori (atferd) fra en panelstudie til en annen, og jo mindre avviket er mellom svarene i de ulike bølgene som inngår i en panelstudie.

Thomsen (1980) konkluderer generelt med at panelutvalg reduserer usikkerheten ved endringstall vesentlig. Med andre ord, hvis friluftsatferden i 1986 i stor grad samsvarer med atferden i 1999, vil kovariansen være stor, og usikkerhet (standardavvik) bli vesentlig mindre. Det betyr at så lenge det er positiv samvariasjon mellom atferd og egenskaper målt i 1986 og i 1999, så vil standardavviket være mindre enn i tabellen over. Hvor mye mindre, og hvordan utslagene blir, er det ikke publisert presise anslag for.

Det er nok andre feilkilder som kan være vesentlig viktigere.

4 Feilregistreringer

4.1 Feilnotering, feilpunching og mindre presise begrep

Hvis samme opplysning blir samlet inn om samme person med lengre tids mellomrom, kan det lett oppstå registreringsfeil. En type feilregistrering skyldes at en bestemt person hadde egenskapen X i 1986 for så i 1999 ha en annen egenskap, mens den logisk bør være den samme på begge tidspunktene. Asher (1974) påviste for eksempel at 0,5-1% av personene i en amerikansk panelstudie "skiftet kjønn" fra ett år til et annet, og at 12-13% fikk lavere formell utdanning etter hvert som årene gikk, i hvertfall tilsynelatende. Alt fra feil punching til feilnotering kan bidra til slike registreringsfeil.

En kontroll viser at i denne panelstudien er det ingen intervjuobjekt som har skiftet verken kjønn eller fødselsår i fra 1986 til 1999, eller er registrert med lavere utdanning i 1999 enn i

1986. Det betyr at omfanget av registerfeil sannsynligvis er meget lavt for disse tre opplysningenes vedkommende (som er de data SSB trolig har best kontroll over).

Små endringer i spørsmålsformuleringer, eller svarkategoriene, kan imidlertid påvirke nøyaktigheten i den opplysning som er blitt registrert. Et eksempel kan være spørsmålet om hvor lenge intervjuobjektene hadde bodd på stedet, hvor formuleringen var akkurat den samme både i 1986 og 1999. Men i 1999 var en svarkategori å ha "alltid bodd her", mens den tilsvarende svarkategori i 1986 var "bodd her siden fødselen". Det viser seg at 4,7% av dem som i 1999 svarte "alltid bodd her", tretten år tidligere og når de var minst 16 år gamle (1986) var registrerte med å kun ha bodd på stedet 1-4 år eller 5-9 år. Og da kan de ikke ha bodd der "alltid" i bokstavelig forstand, dvs, siden fødselen.

I enkelte sammenhenger har nok intervjuobjektet ikke hatt klart for seg hvilket nivå stedsbegrepet refererte til, f.eks. om et spørsmål om bostedet siktet til "boligens lokalisering", det noe videre begrepet "grenda/bydelen" eller "lokalsamfunnet" i noe videre forstand. Noen feilregistreringer skyldes også uklarhet i tidselementet av "stedet" som begrep. 170 personer av dem som først oppga å "ikke alltid hadde bodd her" svarte likevel på et noe seinere spørsmål om hvor mange år siden de hadde flyttet fra oppvekststedet, at de "alltid hadde bodd der"! Slike "forvirrende svar" skyldes trolig at intervjuobjektene ved sitt første svar tenkte på "boligen sin" (som det foregående spørsmålet dreide seg om), og seinere refererte til hvor lenge de hadde bodd på "oppvekststedet" som er et videre begrep (og som var i dette tilfellet var svar på et spørsmål som kom etter et spørsmål om oppvekststedet var spedtbygd eller tettbygd).

Flere andre typer av feilregistrering er observert som trolig skyldes feil koding eller punching av intervjuerne. Men med ett unntak som vi kommer tilbake til, utgjør de aller fleste kjente feilregistreringer kun noen få promille av dataene for de ulike variablene. Et eksempel kan være de to personene som er registrert med både ektefelle og samboer samtidig i husholdningen, noe som trolig skyldes feil punching⁵.

Hovedprinsippet her er at SSB's data ikke er rettet opp, da en sjeldent kan være sikker på i hvilken retning feil punching og registrering skal rettes. Ekstreme verdier har imidlertid vært identifisert blant annet ved hjelp av å kjøre beregninger på hvilke intervjuobjekt som har hatt opplysninger med avvik på mer enn tre ganger "standardiserte residualer" i regresjonsberegninger. I enkelttilfelle er model-beregninger kjørt om igjen uten ekstremverdiene for å se hvor følsomme beregningsresultatene har vært.

Her er data kun rettet i ett tilfelle, og det er for dem som oppga at en ferietur hadde vart under 4 netter. For en ferietur skal per definisjon kun omfatte turer som varte 4 netter eller mere. Denne definisjonen er fulgt i alle SSB's ferieundersøkelser med utgangspunkt i en OECD definisjon brukt i alle europeiske land.

4.2 Feilregistrering av fritidsreiser som varte under 5 dager

Generelt vil en viktig årsak til mer alvorlige feil være at det alltid er vanskelig å huske presist og helt konsistent når en får spørsmål om forhold litt tilbake i tid og hvor en i daglig tale ikke har helt presise begrep å forholde seg til. Et eksempel er begrepet "ferietur" som er definert som en fritidsreise med minst 4 overnattinger borte fra hjemmet, dvs. en tur som varer minst 5 dager. At noen IO oppgir eller noen intervjuere registrerer enkelt turer som varer kun 2-3 netter eller 3-4 dager må en nok derfor forvente. Men en kontroll viste at hele 10% av de

---

⁵ En kan vel ikke være helt sikker på at slike opplysninger er feil? For denne forfatteren vet faktisk om at det finnes en husholdning i sitt lokalsamfunn hvor en person har både ektefelle og samboer i samme huset.

registrerte ferieturene i 1999 hadde vært kun 3-4 dager for 1999-undersøkelsens del. De skulle derfor ikke vært regnet som ferietur i 1999.

I datafila fra 1986 er det ikke en eneste feilregistrering av den typen. Sannsynligvis er forklaringen at den gang ble alle turer under 5 dagers varighet "luket ut" i etterkant (men hva som skjedde i 1986 er det ingen dokumentasjon av eller noen i SSB som husker nå 13 år seinere). Mangelen på dokumentasjon av tidligere feilretting bidrar til usikkerhet. Men kontroll av 1986 - dataene indikerer at det som faktisk ble gjort den gangen var å slette opplysningene om alle de ferieturene som var registrert med under 5 dagers varighet.

Det SSB eventuelt kunne ha gjort i 1986 var å foreta en individuell vurdering av den enkelte ferietur og sjekke om andre opplysninger tilsa at det var "antall dager" som var feil punchet. Slik at de slettede ferieturer egentlig skulle være med i dataene likevel, selv om de var registrert med for få reisedager. En mulig kontroll ville være å sammenligne antall dager en person hadde vært på ferietur om sommeren og det samlede antall av overnattinger vedkommende var registrert med på samme turen. Hvis vedkommende var oppført med for eksempel 13-14 overnattingsdøgn og 4 dagers varighet på reise, kan det ha være en feil punching av antall reisedager, hvor det riktige antall dager skulle vært 14 og ikke 4. Omfanget av slike "logiske feil" i opplysningene om reisedager og overnattingsdøgn er imidlertid meget lavt (noe vi kommer tilbake til i). En sammenligning av 1999-dataene hvor alle ferieturer med mindre enn 5 dagers varighet er "luket vekk" med 1986-dataene indikerer dessuten at i 1986 foretok SSB en slik "utluking", men helt sikker kan en ikke være⁶.

Denne analysen baserer seg på at SSB foretok en "opprydding" i 1986 dataene på den måten at alle ferieturer med varighet under 5 dager ble lukket ut. For å gjøre 1999- og 1986-dataene sammenlignbare er derfor den samme oppryddingen også foretatt i 1999- dataene av SSB's dataekspert. Det ble gjort etter at det var etablert enighet om at alle opplysninger om ferieturer på under fem dager skulle "lukkes ut".

Omfanget av de registrerte ferieturene som var for kortvarige målt i reisedager i 1999 var betydelig, og har medført mye ekstraarbeide etter at feilmuligheten ble identifisert. Det har ikke bare gått med adskillig tid til å "luke ut" opplysningene om de ferieturene som ikke skulle vært med. Men viktigere er nok at feilen ble oppdaget så seint at det ble nødvendig å skrive om vesentlige deler av det første utkastet til manus. For "dataoppryddingen" førte til betydelig endringer i viktige konklusjoner om retningen på utviklingen i ferievanene. Årsaken var at over 10% av ferieturene var registrert med for kort varighet til at de per definisjon skulle vært registrert. Faktisk var det slik at for en årstids vedkommende skulle over 1/3 av de opprinnelige ferieturene ikke vært registrert fordi de hadde under 4 netters varighet. Hele 164 av 925 (17.7%) av ferieturene i vinterhalvåret generelt skulle i prinsippet ikke vært registrert (tabell 57).

---

⁶ En alternativ metode som SSB muligens kunne ha brukt ved sin opprydding i dataene i 1986 var å endre "antall dager på ferietur" for dem som hadde oppgitt for få dager (under 5 dager) til fem dager akkurat. En kontroll viser at denne enkle justeringsmetoden (eller "juksemetoden") ikke kan ha vært brukt, for da burde det være en vesentlig høyere andel som svarte 5 dager i 1986 enn i 1999, og det er det ikke.

Tabell 57: Omfanget av feil registrerte ferieturer 1999.

	Opprinnelig registrert	Feil registrert		
		Antall IO registrert på turer kortere enn 5 dager, som ikke skulle med	Prosent av hele panelet	% av dem som opprinnelig var registrert på "ferietur" den sesongen
1999	Antall IO på ferietur den sesongen	Antall IO registrert på turer kortere enn 5 dager, som ikke skulle med	Prosent av hele panelet	% av dem som opprinnelig var registrert på "ferietur" den sesongen
Lengste sommerferietur	1109	44	2,8	4,0
Nest lengste sommerferietur	386	67	4,2	17,4
Høstferie	309	53	3,3	17,2
Juleferie	96	15	0,9	15,6
Vinterferie	189	34	2,1	18,0
Påskeferie	272	40	2,5	14,7
Vårferie	59	22	1,3	37,3
I alt	2420 turer	275 feil registrert		

Det er viktig å merke seg at om denne dataoppryddingen ikke var gjennomført, ville andelen som reiste på ferietur i ulike årstider av 1999 ha vært høyere enn det som blir presentert her. For da ville det som nå blir presentert som en stabil utvikling, vært en vekst. Utslagene er størst for den nest lengste sommerferieturen hvor andelen av panelet som dro på ferietur ville økt fra 20 til 24%, mens andelen av panelet som dro på den lengste sommerferieturen 1999 ville økt fra 67 til 70%. Andelen på høstferie ville også økt med 3 prosentpoeng fra 16 til 19%. For de andre årstidene ville utslagene vært mindre.

Kontroller som det kun har vært mulig å gjennomføre for sommersesongens del, viser at hvis dataoppryddingen hadde foregått ut fra en individuell vurdering av flere opplysninger om den enkelte ferietur, så ville andelen som dro på ferietur om sommeren ha vært 1-2 prosentpoeng høyere enn hva det i denne analysen blir operert med. Det betyr at andelen som dro på sommerferietur i 1986 og 1999 ville vært mer stabil, uten den svake nedgangen som panelstudien nå indikerer. Den usikkerhet som "dataoppryddingen" i seg selv representerer er imidlertid ikke på et nivå mer enn 1-2 prosentpoeng når det gjelder andelen som dro på ferietur for den enkelte sesong. Men utslagene er store når det gjelder de mer detaljerte opplysningene for den lengste ferieturen i hele vinterhalvåret (september - april) hvor antall ferieturer som ble luket ut, var hele 17,7 % av de opprinnelig registrerte.

Hvis SSB ikke gjennomførte en fullstendig opprydding også for den lengste ferieturen i vinterhalvårets del i 1986, kan sammenligningene av detaljopplysningene om den lengste ferieturen i vinterhalvåret 1986 og 1999 ha blitt vesentlig påvirket. Men dette er det dessverre ikke mulig å rekonstruere i dag. I 1999-dataene er denne delen av feilrettingen gjort slik at for de 164 IO som hadde oppgitt at de var på ferietur høsten og/eller Julen 1998, samt og/eller vinteren, Påsken og våren 1999, ble det sjekket om noen hadde vært på flere turer det vinterhalvåret. De som hadde vært på kun en ferietur i vinterhalvåret ble luket ut hvis turen varte mindre enn fem dager, og da ble alle detaljopplysninger om den lengste turen i vinterhalvåret slettet. De som hadde vært på to eller flere ferieturer i vinterhalvåret, ble sjekket for å avklare om en eller flere av turene varte fem dager og mer. Hvis alle turene var

for korte i varighet ble detaljopplysningene om den lengste ferieturen i vinterhalvåret slettet. Hvis en av turene var for kort, ble det sjekket hvilken tur det var gitt detaljopplysninger om, og eventuelt foretatt en sletting hvis detaljopplysningene gjaldt den turen som var for kortvarig. På dette enkeltpunktet forutsetter denne analysen at SSB foretok en tilsvarende opprydding i 1986, noe som ikke er sikkert.

At de "for kortvarige" ferieturene er luket ut har ført både til at antall personer på ferietur er redusert og at den gjennomsnittlige varigheten på de gjenværende registrerte ferieturene har økt noe per reise. Sumeffekten av disse to endringene kan en få en indikasjon på ved å se på varigheten av samlet antall dager på ferietur på årsbasis for panelet (befolkningen) som helhet, eller for den lengste sommerferiaturens del (tabell 58). Det viser seg at den gjennomførte dataoppryddingen har redusert gjennomsnittlig antall dager på årsbasis hele panelet var på ferietur i 1999 fra 16,0 til 15,3 dager, og gjennomsnittlig antall dager på den lengste sommerferieturen fra 9,5 til 9,4 dager for panelet som helhet. Den betydelige nedgangen i antall ferietur dager som panelstudien påviser fra 1986 til 1999, forklares med andre ord ikke av dataoppryddingen.

Tabell 58: Hele panelet etter antall dager på ferietur i 1999 og på lengste sommerferietur og om dataene var de opprinnelige og de som var korrigerede.

	Antall dager på ferietur i alt i 1999		Antall dager på sommerferietur	
	Opprinnelige data	"Oppryddede data"	Opprinnelige data	"Oppryddede data"
Menn	15,4	14,7	9,0	8,9
Kvinner	16,6	15,9	9,9	9,8
I alt	16,0	15,3	9,5	9,4
Antall IO	1595	1595	1595	1595

At detaljopplysningene for et større antall for kortvarige turer ble luket fra vinterhalvårets del fra 1999-dataene viser seg også ha hatt mindre effekter på svarfordelingene for detaljopplysningenes del. Det tyder på at de kortvarige turene som ble luket ut, var fordelt relativt tilfeldig ut over vinterhalvåret og på ulike typer av ferieturer. Men andelen som ikke dro på en eneste ferietur i vinterhalvåret økte fra 59,2 til 64,5%, og andelen som ferierte i Norge gikk ned fra 23,1 til 19,2%. At andelen som reiste i vinterhalvåret i Norge gikk ned når dataene ble korrigeret, førte til at andelen på selskapsreise gikk noe opp. Det var kun små endringer i sesongfordelingene, noe tabell 59 dokumenterer. (At noen få IO er registrert med startmåned utenom vinterhalvåret er nok et annet eksempel på "feilpuch").

Tabell 59: Opprinnelige og korrigerte data om den lengste ferieturen i vinterhalvåret etter svarfordeling på enkelte hovedopplysninger om reisen. Prosent.

Lengste ferietur i vinterhalvåret	Opprinnelige data N= 638 IO	Korrigerte data etter "utluking" av ferieturer med under fem dagers varighet. N= 565 IO
Ikke på ferietur	59,2	64,6
På ferietur	40,8	35,4
Hovedreisemål		
- Norge	23,1	19,2
- Utlandet	17,7	16,2
I alt	100	100
Selskapsreise, ja	28,0	30,1
Sesong		
- høst	33,7	33,8
- Jul	8,6	9,2
- Vinter	26,2	27,1
- Påske	24,5	24,1
- Vår	7,1	5,8
I alt	100	100
Startmåned		
- Januar	3,1	3,5
- Februar	11,1	11,0
- Mars	31,3	33,5
- April	11,5	8,3
- Mai	0,2	0,2
- Juni	.	.
- Juli	0,3	0,4
- August	0,6	0,7
- September	14,1	15,6
- Oktober	10,4	9,7
- November	6,0	5,8
- Desember	10,4	10,4
- Uoppgitt	0,9	0,9
I alt	100	100

4.3 Andre feilregistreringer

Det bør vel ikke forbause at IO, når de blir spurt om hvor mange netter de hadde overnattet på 15 ulike former for innkvartering under ferieturen, ikke helt presist klarer å fordele de nettene turen varte slik at summen av antall overnattinger på de ulike innkvarteringsformene stemmer helt med antall netter de var bortreist. En kontroll viser at avvikene i 1999 stort sett er små. I fila med rådata som SSB leverte, hadde. Hele 84% av de reisende hadde et avvik på kun en dag opp eller ned (!!), noe som viser en meget stor grad av presisjon. I alt hadde 91% av intervjuobjektene kun et avvik på 1-2 dager opp eller ned for den lengste ferieturens del Men 4,3% av dem som var på lengste ferietur sommeren 1999 hadde et avvik på minst pluss/minus 5 dager i mellom turens varighet og summen av antall overnattinger på ulike former for innkvartering. I 1999-dataene er det også noen få intervjuobjekt med meget store avvik både opp og ned, fra helt opp til 48 flere reisedager enn overnattinger og ned i 21 færre reisedager

enn overnattinger for en enkelt persons vedkommende. En regresjonsberegning viser en betydelig overensstemmelse mellom opplysningene om antall dager på ferietur og antall overnattingsdøgn samlet sett. For antall ferieturdager "forklarer" 97% av variasjonen i summen av antall overnattingsdøgn på de ulike innkvarteringsformene. Ved gjennomsnittsberegninger oppveier de ekstreme avvikene delvis hverandre.

Denne avviksfeilen er også tilstede i 1986-dataene, hvor 95% av IO på lengste sommerferietur oppga antall reisedager og samlet antall overnattinger kun med pluss minus 2 dager avvik (88% hadde et avvik på pluss minus 1 dag). Men i 1986 var det 2,9% av IO som hadde et avvik på pluss/minus 5 dager, dvs. noe mindre enn i 1999. Avvikene var både i 1986 og i 1999 mer i positiv retning enn negativ, i den forstand at samlet antall reisedager var flere enn antall overnattinger (med avvik i 1986 fra minus 25 dager til pluss 70 flere reisedager enn overnattinger!). Ved vurderinger av endringene fra 1986 og 1999 vil det faktisk at samme type avviksfeil er med begge årene, bety at de kan oppveie hverandre når en ser panelet eller undergrupper under ett.

En kontroll viser for øvrig at de som hadde store avvik i 1986 hadde små avvik i 1999. Det tyder på at det ikke er IO som konsekvent over/under-rapporterer, men at det er tilfeldigheter som slår ut eller at det er intervjuerne som har feilregistrert. (Om det er de samme intervjuerne som har mest feil begge årene, er ikke kartlagt).

5 Effekter av endret design (telefon kontra besøksintervju)

I 1999 ble alle i panelet intervjuet per telefon. I 1986 ble ca. 1/4 av panelet intervjuet over telefon, mens flertallet ble oppsøkt hjemme og intervjuet direkte i en samtale på stedet. Det er ikke urimelig å forvente at det er kvalitetsforskjeller i opplysninger gitt over telefon og ved besøk i hjemmet.

Det viser seg at de som ble intervjuet via telefon i 1986 bodde mer i de store byene og særlig i Oslo-området. De telefonintervjuede personene var derfor til en viss grad "avvikere" fra befolkningen generelt i 1986 og det gjelder både det året og når det gjelder utviklingen fram til 1999. Spørsmålet er om disse forskjellene i sosioøkonomisk bakgrunn og bosetting mellom dem som ble telefon- og besøksintervjuet, kan ha påvirket registreringene av atferdsendringer i hvertfall for noen typer av reise- og rekreasjonsvaner. Enkel tabellkontroll kunne tyde på det. Men den sikreste kontrollen kan en få ved hjelp av multivariate analysemetoder hvor en korrigerer for effektene av at flere ulike faktorer påvirker atferdsdataene.

Ulike regresjonsanalyser som er gjennomført og ikke dokumentert her, påviser **ingen statistisk pålitelig sammenheng** mellom intervjumetoden (telefon eller besøksintervju) og ulike opplysninger om ferieatferd eller utøvelsen av friluftaktiviteter. Beregningene korrigerer da for alders-, inntekts-, bosettings-, utdannings- og kjønnsforskjeller mellom personene som ble telefon og besøksintervjuet i 1986. De forskjellene som ble registrert i ferie- og friluftsatferden i 1986 mellom telefon- og besøksobjektene skyldes med minst 95% sannsynlighet andre forhold enn intervjumetoden i seg selv. Det betyr nok også at de registrerte **endringene i atferd** fra 1986 til 1999 heller ikke er påvirket av endringene i selve intervjumetoden.

6 Feil på grunn av edb-styrt intervjuopplegg i 1999

Analysearbeidet viser at det ble en vesentlig feil i edb-styringen av intervjuerne slik at de ble ledet utenom enkelte spørsmål som skulle vært stilt til noen av panelet. Dette gjelder først og fremst spørsmålene om friordninger som i 1999 bare ble stilt til ansatte i privat og statlig virksomhet, og ikke til 309 IO som i 1999 var ansatte i kommunal og fylkeskommunal virksomhet.

Denne feilen var vesentlig for opplysningene om friordningene til de yrkesaktive. De som arbeider i fylkeskommunal virksomhet er ofte i helse- eller sosialsektoren hvor det trolig er klart mer turnusordninger enn i statlig virksomhet. De som arbeider i kommunal virksomhet omfatter dessuten folk som ofte arbeider i skoleverket, og derfor følger skoleferiene, samt helsearbeidere som trolig har mer turnus enn andre. De opprinnelige rådataene fra panelstudien ga derfor høyst sannsynlig for lave anslag for hvor mange yrkesaktive som har fri slik som i skoleferiene og med turnusordninger av ulike typer.

Denne feilkilden er forsøkt rettet opp igjen, ved at SSB har kontaktet de 309 personene i panelet som "falt ut" for disse spørsmålenes del. De personene fikk i april år 2000 et brev fra SSB med de samme spørsmålene som hadde "falt bort". 76,4 prosent av dem som ble kontaktet per post, svarte. Kun 73 av de 309 intervjuobjektene fra kommunal og fylkeskommunal virksomhet lot være å svare på brevet fra SSB med anmodning om tilleggsopplysninger om friordningene sine.

Svarprosenten på denne postale feilrettingsundersøkelsen er høy, men de som svarte på oppfølgingsundersøkelsen var mindre representative for kommunalt og fylkeskommunalt ansatte på enkelte måter. De som ble kontakter per post, svarte i omtrent like stor grad uansett hvilken landsdel de bodde i. Men de som bodde i spredtbygd strøk, lot være å svare i større grad enn dem som bodde i byer og tettbygde områder. De yngre som var ansatt i kommune og fylke lot dessuten være å svare i større grad enn dem som var 45 år og eldre. Det var ingen vesentlig forskjell mellom kvinner og menn om de svarte på oppfølgingsundersøkelsen eller ikke (tabell 60).

Tabell 60: Ansatte i kommunal/fylkeskommunal virksomhet etter om de svarte på oppfølgingsundersøkelsen eller ikke og alder, landsdel, yrkesinntekt i 1997 og type offentlig virksomhet. Prosent. Basis 309 IO.

Kjennetegn	Svarte ikke	Svarte	I alt
Alder			
29-34 år	38,5%	61,5%	100
35-44 år	33,7%	66,3%	100
45-54 år	15,0%	85,0%	100
55-64 år	14,8%	85,2%	100
65-74 år	*	*	*
I alt	23,6%	76,4%	100
Landsdel for bosted 1999			
Oslo/Akershus	20,8%	79,2%	100
Østlandet ellers	20,8%	79,2%	100
Agder-fylkene	*	*	*
Vestlandet	27,0%	73,0%	100
Trøndelag	9,5%	90,5%	100
Nord-Norge	34,3%	65,7%	100

I alt	23,6%	76,4%	100
<i>Inntektsgruppe i 1997</i>			
<i>Lavinntekt med under 50% av medianinntekten</i>	*	*	*
<i>Lavere middelsinntekt med 50-1% under median</i>	26,7%	73,3%	100
<i>Høyere middelsinntekt med 1-50% over median</i>	21,2%	78,8%	100
<i>Høyinntekt med mer enn 50% over median</i>	7,0%	93,0%	100
<i>I alt</i>	23,6%	76,4%	100
<i>Type offentlig virksomhet</i>			
<i>Kommunal virksomhet</i>	27,0%	73,0%	100
<i>Fylkeskommunal virksomhet</i>	14,5%	85,5%	100
<i>I alt</i>	23,6%	76,4%	100

Høyinntektsgruppen svarte imidlertid i større grad enn dem med midlere eller lavere inntekter. De som arbeidet i fylkeskommunal virksomhet svarte også klart i større grad enn kommunalt ansatte. Disse skjevhetene har ikke sammenheng med ulike utdanningsnivå blant høy eller lavinntektsgruppene, eller mellom fylkes- og kommunalt ansatte, for utdanningsnivået i seg selv gir ikke nevneverdig utslag i svarfordelingene. Det er heller ikke slik at de som svarte i større grad arbeidet fulltid, mens de som lot være å svare, arbeider deltid. De som ikke svarte, oppga dessuten ellers i telefonintervjuet omtrent like mange arbeidstimer på ukesbasis i gjennomsnitt som dem som svarte på den postale oppfølgingsstudien.

At oppfølgingsundersøkelsen ikke er fullt ut representativ for de ansatte i kommunal og fylkeskommunal virksomhet, har effekter for påliteligheten av opplysningene om friordningene. Panelstudien viser nemlig at høyinntektsgruppene av de kommunalt og fylkeskommunalt ansatte har større frihet til å velge ferietidspunktet fritt, i større grad følger skoleferiene, og i mindre grad er knyttet til turnusordninger. Det faktum at høyinntektsgruppene blant de offentlig ansatte er blitt bedre representert enn lavere inntektsgrupper betyr at opplysningene om friordningene til de offentlig ansatte til en viss grad "overdriver" de ansattes frihet til å velge ferietidspunktet selv, og undervurderer omfanget av turnusordninger. Hvis vi foretar en "etterstratifisering" og forutsetter at de med lavere inntekter som svarte på oppfølgingsundersøkelsen, er representative for disse underrepresenterte gruppenes situasjon, så viser det seg at utslagene er mindre vesentlige for totaltallene. Men den opprinnelige registreringsfeilen har økt usikkerheten i opplysningene om nordmenns friordninger i 1999, og eventuelle endringer fra 1986.

7 Effekter av endret spørsmålsformuleringer

For å unngå at endringer i atferd som eventuelt ble registrert, kan ha sin årsak i endringer i måleinstrumentet og derved ikke er reelle atferdsendringer, ble det foretatt færrest mulig endringer i spørsmålsformuleringer, spørsmålenes rekkefølge eller selve designet på skjemaet (bortsett fra at det ble brukt et edb-assistert skjema). Når det gjelder fritidskapital og ressurser, friluftsliv og de fleste bakgrunnsspørsmål er formuleringene og rekkefølgen helt de samme både i 1986 og 1999. Hensynet til stabilitet i formuleringer gjorde at samme ordlyd ble brukt til tross for at det i enkelte tilfelle nok ville være fordelaktig å endre formuleringer noe fra 1986 til 1999.

Et viktig problem med stabile spørsmålsformuleringer, er at enkelte spørsmål og svarkategorier kan være relevant ved den første undersøkelsen (basisstudien), men ikke i en oppfølgende studie 13 år seinere. Et fenomen kan ha endret seg vesentlig over en tidsperiode,

og etter en bestemt begivenhet, uten at en har kunnet forutse det og tilpasse spørsmål og svarkategoriene i basisstudien til utviklingen seinere. Et eksempel fra den teknologiske utviklingen kan være at hva som var vanlige fenomen og betegnelser som "motorbåt" eller "campingvogn" i 1986 kan ha endret karakter og blitt til "cabincruiser", "skjærgårds jeep" eller "bobil" i 1999. Når en velger å bruke samme betegnelsen eller ord i en ny undersøkelse, blir en effekt at en ikke nødvendigvis får dekket nye fenomen som også er blitt relevant 13 år seinere.

Det er dessuten et generelt problem at en betegnelse eller term som har vært i stabil bruk fra 1986 til 1999 kan ha endret meningsinnhold. For eksempel var det å sykle i 1986 noe en stort sett gjorde på vei og gate, mens nye terrengsykler har gjort det til en aktivitet som i 1999 også foregår ute i naturen. Et annet eksempel kan være at det å klatre var noe en stort sett gjorde i fjellet i 1986. 13 år seinere foregår vesentlige deler av klatringen innendørs eller går ut på å klare "klatrefinesser på små steiner" i lavlandet og i parker. Dette er eksempler på at studieobjekt ikke nødvendigvis er stabile i form og innhold, men kan ha endret seg uten at det er blitt registrert på en tilfredsstillende måte. Slike endringer i en aktivitets innhold kan kun registreres mer sikkert ved å ha med nye og mer presise spørsmål om de nye aktivitetsformene, noe som ble gjort i 1999 ved for eksempel å spørre eksplisitt om sykkelturner også utenfor vei.

Men andre feilkilder kan være viktigere enn om måleinstrumentet er stabilt og omtrent feilfritt. For flere viktige forhold har endret seg over tid som kan gi tolkningsproblem. Et problem er at de ulike generasjonene som inngår i panelet i løpet av perioden 1986-1999 har blitt 13 år eldre og kommet inn i nye faser av livet. "Alder" og "tid" er to forskjellige begrep som kan gi problem med å identifisere eller tolke hva som egentlig skjer.

8 Effekter av aldersforskyvningen fra 1986 til 1999

I løpet av 13 år endrer det enkelte individ seg på en rekke måter, både for eksempel når det gjelder helse, livsfase og rettigheter/plikter overfor egen familie og samfunnet. Aldringen i seg selv kan også føre til endringer i ferie- og rekreasjonsatferd både hos den enkelte person og en bestemt befolkningsgruppe eller generasjon.

Hvis målet er å kartlegge langtidstrender i nordmenns atferd og levekår mer generelt, må en prøve å kontrollere for effektene av den aldringen som foregår. En måte å gjøre det på er å ikke sammenligne de samme individene eller samme generasjon, men de personene som hadde samme alder i 1986 og i 1999. Derved er aldersgruppen konstant i sammenligningene, mens individene ikke er de samme (i motsetning til sammenligningen mellom generasjonene i tabellen over).

En sammenligning som kan brukes til å eliminere effekten av panelets økte alder, er å sammenligne kjennetegn ved de personene som var 29-79 år i 1986 og dem som var i samme aldersgruppe 29-79 år i 1999. Denne måten å klarlegge endringer i befolkningen på, når en kontrollerer for at medlemmene i panelet er blitt 13 år eldre, blir referert til i teksten som å sammenligne "**alderspanelet**". Ved å gjøre det på den måten eliminerer en påvirkning på opplysningene fra det segment av panelet som var unge (16-28 år) i 1986 og det segmentet som var eldst (80-91 år) i 1999. Begrepet "alderspanel" er her da brukt om de medlemmene av hele panelet som var 29-79 år gamle i 1986, og de medlemmene som i 1999 var 29-79 år

gamle. Disse medlemmene var ikke helt de samme personene, men aldersgruppen 29-79 år var den samme.

Dette er imidlertid en sammenligning på gruppenivå, og viser ikke hvordan kjennetegn har endret seg for det enkelte medlem av panelet. Ved å eliminere de mange unge intervjuobjektene i 1986 og de få eldre i 1999, omfatter alderspanelet dessuten færre personer i 1986 og flere i 1999. Det bidrar til en svak økning i den statistiske usikkerheten i endringstallene, som har liten praktisk betydning for denne analysen.

På grunn av at antall innbyggere i de ulike aldersgruppene svinger over tid, har aldersgruppen 29-79 år som alderspanel representerer i den norske befolkning, vokst med 305 000 personer, fra vel 2,2 millioner i 1986 til over 2,5 millioner i 1999, en vekst på 13,9%. Hvis en sammenligner en prosentfordeling for de personer som inngår i alderspanelet (29-79 år) i 1986 med prosentfordelingen for alderspanelet (29-79 år) i 1999, vil veksten i antall personer ha viktige implikasjoner. Om for eksempel 50% av alderspanelet i 1986 oppga at de gikk lengre skiturer i 1986 og like mange prosent (50%) oppga at de gikk skiturer i 1999, betyr det at prosentandelen var stabil. MEN det faktum at antall personer i befolkningen i 29-79 års alderen økte med 305 000 personer i løpet av denne 13 års perioden betyr at en **stabil prosentandel** egentlig gjenspeiler at 150 000 **flere personer** gikk lengre skiturer i 1999 enn i 1986, dvs. en vekst på 13,9%. (50% av 2,2 millioner innbyggere i 1986 betyr 1,1 millioner på skitur i 1986. 50% av 2,5 millioner innbyggere i 1999 betyr 1,25 millioner på skitur i 1999, dvs. en vekst på 150 000 utøvere).

HELT STABILE PROSENT TALL I SAMMENLIGNINGER AV ATFERDEN TIL ALDERSPANELET INDIKERER AT ANTALL UTØVERE, ELLER "MARKEDET" MÅLT I VOKSNE PERSONER, HAR ØKT MED 13,9%. EN NEDGANG I EN ATFERDS- ELLER RESSURS-INDIKATOR FRA 1986 TIL 1999 MÅ VÆRE MER ENN 12,2% FOR AT ENDRINGEN SKAL VÆRE NEGATIV MÅLT I PERSONER ELLER GJENNOMSNIITTLIG ANTALL FERIEDAGER M.M. (Antall voksne innbyggere i Norge var 12,2% færre i 1986 enn i 1999 og 13,9% flere i 1999 enn i 1986, for aldersgruppen 29-79 år).

Det som sammenligninger av alderspanelet derfor viser, er "endring i "markedsandel" i et marked som har økt med vel 300 000 flere voksne norske innbyggere i 29-79 års alderen fra 1986 til 1999. Men endringstallene er da ikke korrigert for at innvandrere sannsynligvis reiser i større grad til tidligere hjemland i feriene, og kan utøve andre former for utendørs rekreasjon enn nordmenn forøvrig.

9 Unormale måletidspunkt

Et hovedproblem her er at panelstudien stort sett omfatter kun to tidspunkt eller perioder, dvs. årene 1986 og 1999. Hvis ett eller begge disse årene har vært preget av uvanlige forhold kan en risikere å feilvurdere den langsiktige utviklingen. Hvis basisåret (1986) for eksempel er preget av unormal høy reise- eller rekreasjonsaktivitet, for eksempel på grunn av uvanlig godt vær eller gode økonomiske tider, og oppfølgingsåret (1999) er preget av uvanlig dårlig vær eller lav økonomisk aktivitet kan opplysninger fra slike avvikende år gi feilaktig indikasjon på hva som er langtidstrendene. Om basisåret er preget av høyere aktivitet enn normalt og oppfølgingsåret av unormal lav aktivitet, vil resultat være at "trenden" er negativ (synkende) til tross for at den muligens egentlig er positiv (økende).

I hvor stor grad unormale forhold har påvirket opplysningene fra 1986 og 1999 er usikkert. Det vi vet er at årene 1986 og 1999 begge var økonomisk sterke år med høykonjunktur, slik at disse to årene sannsynligvis kan representere to "toppår" økonomisk sett for den norske befolkning. Men presseoppslag viser samtidig at flere spesielle forhold kan ha påvirket ferie- og fritidsatferden i 1999. For det første ble det en betydelig overkapasiteten av fly etter at den nye hovedflyplassen på Gardermoen åpnet høsten 1998. Det førte til betydelig prispress, store inntektstap blant norske flyselskap og også en større konkurs høsten 1999 (Colour Air). Unormalt lave flypriser kan ha bidratt til flere kortere fritidsreiser i inn- og utland enn "normalt" med tilsvarende forandringer i rekreasjonsmønsteret. At nordmenn på forsommeren 1999 for første gang også fikk tilbakebetalt skattepengene sine før sommerferien, mot tidligere på høsten, kan også ha slått ut i høyere rekreasjonsaktivitet sommeren 1999 enn tidligere år. Det er derfor mulig at 1999 var et år med unormal høy aktivitet. Men flere uavhengige indikatorer viser at 1986 sannsynligvis også var et helt spesielt toppår når det gjelder rekreasjonsaktivitet. Om værforhold og andre faktorer også var forskjellige i 1986 og 1999, og bidro til "unormale" utslag, er foreløpig ikke vurdert nærmere.

Et annet viktig problem med panelstudier som kun omfatter to undersøkelses-tidspunkt (1986 og 1999), er at de to målingene lett kan føre til tolkninger som om det har vært en jevn utvikling fra det ene målepunktet (året) til den andre. En rekke forhold påvirker etterspørselen etter reiser og det er nok sjeldent at utviklingen over tid er jevn. Ikke minst bidrar klimatiske og økonomiske svingninger til at etterspørselen varierer fra år til år og mellom samme sesonger ulike år. At norsk etterspørsel etter enkelte former for fritidsreiser varierer betydelig med de økonomiske konjunktorene er utviklingen av charterreisene til utlandet et eksempel på. Charterstatistikken viser at etterspørselen blant nordmenn etter charterturer til utlandet sank radikalt fra en topp under høykonjunktoren i 1987/88 til en bunn i 1992, hvor norsk økonomi bedret seg igjen, for så å stige markant igjen fram til 1999 hvor etterspørselen var oppe igjen på omtrent samme nivå som i 1998 (figur 1).

Figur 1: Langtidsutviklingen av chartertrafikken til utlandet fra Norge målt i antall passasjerer per måned som et glidende 12 måneders gjennomsnitt for å korrigere for sesongsvingningene.

Dette er et eksempel på at en panelstudie som baserer seg på data kun fra to år (1986 og 1999) ikke nødvendigvis gir noen god indikator på langtidstrenden for nordmenns interesse for en bestemt type fritidstilbud.

Panelstudier som dekker en bestemt avgrenset tidsperiode, gir også tolkningsproblem hvis varigheten på perioden (som i dette tilfellet er 13 år) er for kort til at en eller flere

årsaksfaktorer kan få effekt. I de tilfelle hvor det er forsinkelsesmekanismer som fører til at "lag-effekter" oppstår først etter at det har gått 13 år, vil slike effekter ikke bli målt. Det er ikke uvanlig å tro at en del sosiale endringer først gir effekter lang tid etterpå. Hvis det er riktig vil denne panelstudien ikke registrere slike langvarig forsinkede effekter. SSB hevder for eksempel at (sitat) " det synes også som om økonomiske nedgangstider, som dem vi opplevde på slutten av 1980-tallet og begynnelsen av 1990-tallet, kan gi varige negative ettervirkninger..... det er rimelig å anta at hver epoke med negativ utvikling på arbeidsmarkedet etterlater seg grupper av arbeidstakere og husholdninger som ikke helt klarer å "reise seg" etter problemperioden" (Sosial Utsyn 2000). Hvis en del først "reiser seg" etter 1999 er over, vil slike forsinkede effekter ikke være registrert i denne panelstudien. Slike effekter kan ha endret disse gruppenes rekreasjonsvaner vesentlig, men i hvilken retning er usikkert. De berørte utgjør en relativt mindre gruppe, slik at det neppe har gitt betydelige utslag i opplysningene som her er presentert.

Hovedkonklusjonen etter denne gjennomgangen av metodeproblemene er at det neppe er vesentlige feilkilder i dataene, men det er usikkerhet i tolkningen av opplysningene, spesielt om de registrerte "trendene" vil fortsette. Opplysningene bør derfor brukes med forsiktighet.